

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти
на тему: «Громадсько-політична діяльність
Михайла Лозинського»

Виконав: студент 2 курсу, групи СОІз-21м
спеціальності

014«Середня освіта (Історія)»

Мацьків Володимир Володимирович

Керівник: доктор історичних наук, професор
кафедри всесвітньої історії

Борчук С.М.

Рецензент: кандидат історичних наук, доцент,
кафедри історії України і методики викладання
історії

Савчук Б.Р.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	2
ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА.....	7
1.1. Історіографічний аналіз проблеми.....	7
1.2. Джерельна база дослідження	12
РОЗДІЛ 2. СТАНОВЛЕННЯ М. ЛОЗИНСЬКОГО ЯК ОСОБИСТОСТІ ТА ФОРМУВАННЯ ЙОГО СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.....	17
2.1. Формування суспільно-політичних поглядів та початковий етап діяльності М. Лозинського	17
2.2. Участь М. Лозинського у громадському і політичному житті Східної Галичини 1910–1918 рр.....	24
РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНА І ДИПЛОМАТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ М. ЛОЗИНСЬКОГО У ПЕРІОД ЗУНР/ЗОУНР 1918–1919 РР.....	31
3.1. Політико-дипломатична діяльність М. Лозинського листопад 1918 – квітень 1919	31
3.2. Дипломатична праця М. Лозинського в рамках Паризької мирної конференції.....	44
РОЗДІЛ 4. ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ВЕКТОР АКТИВНОСТІ М. ЛОЗИНСЬКОГО В ЕМІГРАЦІЇ ТА УРСР.....	57
4.1. Громадсько-політична діяльність М. Лозинського в період еміграції.....	57
4.2. Життя і праця М. Лозинського в радянській Україні.....	63
РОЗДІЛ 5. МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ НА ПРИКЛАДІ М. ЛОЗИНСЬКОГО ІСТОРИЧНОЇ ПЕРСОНАЛІСТИКИ В ШКОЛІ.....	75
ВИСНОВКИ	86

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	91
ДОДАТКИ	108

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

- ГУР – Головна Українська Рада
- ЗОУНР – Західна Область Української Народної Республіки
- ЗУНР – Західноукраїнська Народна Республіка
- ЗУР – Загальна Українська Рада
- ЗУТЛН – Західноукраїнське товариство Ліги Націй
- ЛНВ – Літературно-науковий вісник
- ПНК – Польський народний комітет
- РКК – Русько-католицький комітет
- РУП – Революційна українська партія
- РУРП – Русько-українська радикальна партія
- СВУ – Союз визволення України
- УВУ – Український вільний університет
- УНДП – Українська національно-демократична партія
- УНР – Українська Народна Республіка
- УНРада – Українська Національна Рада
- УНС – Український національний союз
- УПР – Українська парламентарна репрезентація
- УРП – Українська радикальна партія
- УЦР – Українська Центральна Рада
- ХСП – Християнсько-суспільна партія

ВСТУП

Актуальність теми. Історія кожної країни, різних сфер її життя – економіки, політики, дипломатії, культури, науки тощо – персоніфікована, оскільки визначальним чинником суспільно-політичного розвитку є вплив на нього дій та вчинків конкретної особистості. З огляду на це набуло актуальності завдання сучасної вітчизняної історичної науки щодо вивчення життя й діяльності визначних українських громадсько-політичних діячів, імена яких у період засилля тоталітарної системи були викреслені з української історії.

Серед багатьох українських історичних діячів ХХ століття, які внаслідок ідеологічних обмежень, встановлених у радянський період, опинились поза контекстом розвитку науки, був і Михайло Лозинський. Його наукова та політична діяльність не знайшла належного пошанування в історичних дослідженнях, правових та політологічних галузях знань, до яких він був безпосередньо причетний. М. Лозинський стояв біля витоків української національно-визвольної ідеї, був одним із найвидатніших її творців, проповідником ідеї зближення українського Сходу і Заходу, будівничим Західно-Української Народної Республіки (далі – ЗУНР), активним учасником зовнішньополітичної діяльності ЗУНР.

Громадсько-політична і науково-публіцистична діяльність М. Лозинського характеризується великою протяжністю – від перших виступів перед робітниками м. Женеви та м. Львова на початку ХХ ст., перших праць з проблематики, які досліджували правовий статус українських земель у складі Австро-Угорської імперії – до політичної і дипломатичної роботи в 1918–1920 рр. та наукових праць з історії України і міжнародного права, написаних вже у радянській Україні.

Багатогранна і різнопланова діяльність М. Лозинського потребує детального вивчення. Громадська, політична, наукова і публіцистична діяльність, аналіз його багатого публіцистичного та наукового доробку – усе це вимагає окремих досліджень й історичного аналізу. Науково-практичне значення вивчення діяльності М. Лозинського було поза увагою дослідників. Спроба комплексного аналізу діяльності визначного діяча стане одним з перших кроків до повернення його ім'я в українську історичну науку.

Окрім суто наукової актуальності, досліджувана тема має ще й суспільну значущість у контексті привернення уваги до діяльності видатних українських діячів у минулому, патріотичного виховання учнівської та студентської молоді. Сучасне покоління українців повинно знати та цінувати доробок інтелектуалів та вчитися на їх прикладі. Досліджувана тематика особливо цінна для майбутніх вчителів, працівників позашкільних навчальних закладів, культурно-освітніх організацій та ін., випускників спеціальності 014.03 «Середня освіта (Історія)», які зможуть використовувати матеріал магістерської роботи з різною метою: у школі під час уроків, факультативних занять, виховних годинах класного керівника, позакласних виховних заходах тощо. Отже, наукова і суспільно-політична актуальність спонукали вибір теми пропонованого дослідження.

Об'єкт дослідження – громадсько-політична діяльність Михайла Лозинського.

Предмет дослідження – формування та розвиток суспільно-політичних поглядів М. Лозинського, їх еволюція, збагачення та зміни у зв'язку із етапами його громадсько-політичної діяльності.

Мета дослідження. Метою магістерського дослідження є комплексний аналіз громадсько-політичної діяльності М. Лозинського, яка знайшла своє відображення у спеціальній літературі, джерелах та працях самого діяча. Реалізація поставленої мети вимагає розв'язання наступних дослідницьких завдань:

– на основі аналізу спеціальних видань, архівних матеріалів, періодики та праць М. Лозинського здійснити аналіз умов формування і розвитку світогляду ученого на фоні українського національно-політичного життя кінця XIX – першої половини XX ст.;

– виділити і охарактеризувати основні етапи громадсько-політичної діяльності М. Лозинського;

– висвітлити діяльність М. Лозинського в період становлення його як громадського діяча;

– визначити роль і місце М. Лозинського в громадсько-політичному та державному України першої половини XX ст.;

– проаналізувати політичну і дипломатичну працю М. Лозинського в період ЗУНР/ЗОУНР;

– висвітлити діяльність М. Лозинського у радянській Україні.

Хронологічні межі магістерської праці визначені роками життя М. Лозинського, тобто охоплюють період з 1880 до 1937 рр.

Територіальні межі визначені місцем проживання та праці М. Лозинського. Переважно це Західна та Наддніпрянська Україна, а також окремі місця Європи та радянської України з якими пов'язані віхи життя та діяльності діяча.

Методи дослідження. У рамках підготовки магістерської роботи автор застосував конкретно-історичний підхід до аналізу фактографічного матеріалу щодо діяльності М. Лозинського.

Методологічною основою дослідження став загальнонауковий системний і комплексний підхід до вивчення діяльності М. Лозинського з використанням методів аналізу та синтезу. У процесі роботи були застосовані принципи історизму та об'єктивності, що передбачають вивчення питань участі та діяльності М. Лозинського у створенні та роботі ЗУНРу, участі М. Лозинського у переговорних процесах з врахуванням конкретних суспільно-політичних умов. При аналізі творів М. Лозинського застосовано методи

ретроспективного, проблемно-хронологічного і порівняльно-історичного аналізу.

Для дослідження залучалися також структурно-функціональний, історико-порівняльний та хронологічний методи, які дали змогу проаналізувати діяльність М. Лозинського. Комплексне застосування різних методів уможливило оптимально проаналізувати джерела та історіографічний доробок попередників для розкриття цієї актуальної теми.

Наукова новизна магістерської роботи полягає в тому, що автором дослідження зроблена спроба комплексно опрацювати та систематизувати доступний матеріал з теми: «Громадсько-політична діяльність Михайла Лозинського», зокрема, детально висвітлені життєвий шлях та різні напрямки багатогранної праці видатного галичанина, реконструйовано і узагальнено багатогранну громадсько-політичну діяльність М. Лозинського; здійснено вивчення ідей і поглядів М. Лозинського крізь призму зовнішніх чинників; описано особливості вивчення його постаті в школьній освіті на різних формах навчання тощо.

Практичне значення одержаних результатів. Результати магістерської праці можуть бути використані для написання синтетичних праць і навчальних посібників з новітньої історії України, а також у процесі національно-патріотичного виховання молоді.

Низку положень магістерської роботи можна буде використати, створюючи навчальні та методичні посібники, а також читаючи курси «Новітня історія України», «Історія української політичної та правової думки», «Історія держави і права України», «Зовнішня політика України та актуальні проблеми зовнішньої політики України». Матеріали магістерської роботи можуть бути корисними для науковців при написанні спеціальних праць.

Структура магістерського дослідження обумовлена поставленою метою та орієнтована на розв'язання наукових завдань. Робота складається з вступу, п'яти розділів, восьми підрозділів, висновків, списку використаних

джерел (170 найменувань) та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 110 сторінок, основний текст – 90 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА

1.1. Історіографічний аналіз проблеми

Суспільна діяльність визначних українських громадсько-політичних, культурних, наукових та державних діячів останнім часом привертає дедалі більше уваги дослідників. Однак фактологічне наповнення таких праць та ступінь теоретичного осмислення ролі тієї чи іншої особи в історії в кожному конкретному випадку суттєво відрізняється. Це пояснюється не лише значенням окремої особи в історичних подіях, а й наявністю та доступом до джерельних масивів, їхньою інформаційною наповненістю.

Впродовж тривалого часу в радянській науковій думці ім'я М. Лозинського було забороненим і в наукових публікаціях до того ж не дозволялося на нього посилалися. Цілком очевидно, що це стало причиною відсутності спроб фундаментально дослідити життя та діяльність цього без сумніву видатного українського діяча.

Вперше, у 1995 р. львівський історик О. Сухий опублікував наукову статтю «Михайло Лозинський: вчений, громадський діяч, політик» [146], де розглянув діяльність М. Лозинського крізь призму реалій першої третини ХХ ст., розкрив його становлення як громадського діяча та публіциста, участь в утворенні ЗУНР і у формуванні зовнішньої політики цієї держави. Автором окремо проаналізовано історичні та правові дослідження М. Лозинського, його публіцистичні твори.

У праці О. Сухого «Галичина: Між Сходом і Заходом: Нариси історії XIX-XX ст.» [147] показано громадську, політичну та наукову діяльність М.Лозинського у період існування ЗУНР та у часи його праці у 20-х – 30-х роках XX ст., висвітлюється його робота як українського громадського діяча Галичини.

Внеску М. Лозинського в розбудову ЗУНР/ЗОУНР, аналізу його державотворчої діяльності присвячена наукова розвідка в праці «Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Уряди. Постаті», виданої вченими Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, того ж таки О. Сухого «Михайло Лозинський» [161], де розглянуто його громадсько-політичну працю та внесок у теоретичну розбудову інституцій влади, розв'язання українського питання на міжнародній арені під час існування ЗУНР/ЗОУНР.

Київські історики О. Рубльов та Ю. Черченко в своїй праці «Сталінщина і доля західноукраїнської інтелігенції: 20–50-ті роки XX ст.» [135] вперше дослідили радянський період діяльності М. Лозинського – від перших років перебування в УСРР до арешту вченого. У наступній публікації «Шляхами на Соловки: радянське десятиріччя Михайла Лозинського» [9, 10, 11, 12], О. Рубльов доповнив дослідження про М. Лозинського, використавши, переважно, джерельну базу Державного архіву Харківської області, архіву Управління Служби Безпеки України у Харківській області, здійснивши реконструкцію життя вченого від його перших кроків на ниві публіцистичної та громадської діяльності до останнього року життя.

Науковою та громадсько-політичною діяльністю М. Лозинського займалися також харківські дослідники В. Бутенко та Н. Лапчинська і К. Філіпов. Історики Харкова, беручи за основу фонди архіву СБУ, здійснили наприкінці 90-х років XX ст. важливу роботу по поверненню із забуття постаті видатного українського науковця. Але значним недоліком їх публікацій є відсутність у них аналізу робіт самого М. Лозинського, на що вони самі і вказують. Це пояснює ряд неточностей та помилок у наукових статтях цих

дослідниць. Відсутність праць М. Лозинського у харківських бібліотеках пов'язана, перш за все, із репресіями проти вченого і, відповідно, його наукові роботи підлягали вилученню, а то й знищенню. Та, не зважаючи на брак відповідної наукової літератури та відсутність праць самого М. Лозинського до 1927 р., історики Харкова, беручи за основу фонди архіву СБУ, здійснили наприкінці 90-х рр. ХХ ст. важливу роботу по поверненні з небуття постаті видатного українського науковця [91, 92].

Порожнечу у вивченні правової спадщини М. Лозинського заповнила правознавець-дослідник із Тернополя С. Осадчук. Вона здійснила глибокий детальний та змістовний аналіз еволюції правових поглядів вченого, його участі у розвитку галузевих юридичних наук – конституційного та міжнародного права, осмислила правову спадщину М. Лозинського з позицій нового часу. Всі ці аспекти лягли в основу її кандидатської дисертації.

Окремі віхи діяльності М. Лозинського як історика і дипломата були висвітлені також і в дисертаціях М. Олійника [168], С. Осадчук [169], О. Павлюка [170], І. Лісної [165], О. Красівського [164], В. Великочия [163], Н. Олешко [166]. Особливу увагу слід звернути на працю О. Павлюка, вперше написану на основі джерел з архівів США та Великої Британії, де детально подано перебіг українського питання на Паризькій мирній конференції.

Варто виділити також монографію О. Кураєва, присвячену політиці Німеччини та Австро-Угорщини щодо України. Працюючи над нею в архівах Німеччини та Австрії, автор знаходить документи авторства М. Лозинського, зокрема меморандум «Настрої в Галичині», який підготував М. Лозинський, можливо, на прохання Зовнішньополітичного відомства Німеччини [112, с. 110, 120, 153, 168, 183, 214].

Суспільно-політична та дипломатична діяльність М. Лозинського також частково розкрита у монографіях М. Литвина [115, 116], С. Макарчука [118], В. Піскун [131], Р. Симоненка [138], Б. Тищика [149], у статтях та публікаціях українських і зарубіжних дослідників.

Суспільно-політичний портрет М. Лозинського розглядається у статті Г. Стрельського «Лозинський Михайло Михайлович (1880–1937)» [145]. Як бачимо з назви, характеризуючи постать вченого і політика, автор слушно наголошує на значній ролі М. Лозинського у політичному процесі Східної Галичини першого двадцятиліття минулого століття.

Вагомий вклад у дослідженні постаті М. Лозинського здійснив львівський історик М. Олійник. Зокрема, у своїй праці «Науково-публіцистична діяльність М. Лозинського в період еміграції» [125], автор стверджує, що перебуваючи за кордоном М. Лозинський не залишається осторонь культурно-наукового життя української політичної та наукової еміграції. М. Лозинський осмислити причини невдач у визвольній боротьбі українського народу 1917–1921 рр., дає правову оцінку тим рішенням на міжнародному полі, які були визначальними у вирішенні приналежності українських земель до СРСР, Польщі, Румунії та Чехословаччини. Зрештою, перехід М. Лозинського на позиції радянофільства як пошук шляху до України був зумовлений рядом чинників: це передача Східної Галичин під владу Польщі 14 березня 1923 р., підступна політика більшовиків, які вміло використовували протиріччя в українському політичному проводі та вводили в оману українських політичних діячів в еміграції. В іншій своїй праці «Дипломатична діяльність Михайла Лозинського на Паризькій мирній конференції 1919 р.» [126], М. Олійник, висвітлив дипломатичну працю М. Лозинського на Паризькій мирній конференції та з'ясував ставлення держав Антанти щодо українського питання та діяльності дипломатичних делегацій ЗОУНР та УНР.

Н. Тихолоз у своїй статті «Іван Франко та Михайло Лозинський: історія творчих взаємин» [148] на основі тогочасної періодики, епістолярних і мемуарних джерел розглянула міжособистісні та творчі взаємини І. Франка та М. Лозинського. Висвітлела їхню багатогранну співпрацю у журналі «Літературно-науковий вісник» та в Українсько-руській видавничій спілці.

На увагу заслуговує праця сучасного українського науковця А. Нагірняка «М. Лозинський у державотворчому процесі Західної України

першої чверті ХХ ст.» [122]. Хоча автор детально не характеризує постаті М. Лозинського, проте він здійснив спробу висвітлити погляди М. Лозинського на державотворчі процеси у Західній Україні у першій чверті ХХ ст.

Участь М. Лозинського у переговорному процесі з місією Ж. Бартелемі розкрив Є. Лизень у науковій статті «Діяльність миротворчої місії Ж. Бартелемі в працях М. Лозинського» [114]. Автор детально проаналізував відображення дипломатичної та військової діяльності миротворчої місії Ж. Бартелемі під час польсько-української війни 1918–1919 рр. у працях М. Лозинського. Розглянув причетність М. Лозинського до важливих зовнішньополітичних акцій ЗУНР, а саме його безпосередню участь у перемовинах з вище згаданою місією країн Антанти та особистий погляд дипломата на ці події.

Вважаємо за доречне виокремити ще одне напрацювання львівського дослідника А. Нагірняка «Науково-історична спадщина М. Лозинського» [121], в якому науковець проаналізував науково-історичну спадщину М. Лозинського про процеси, що відбувались в Україні під час національно-визвольних змагань. Вказав, що основними напрямками наукових досліджень М. Лозинського була державно-правова та міжнародно-правова проблематика.

Цінною у з'ясуванні бачення державотворчих процесів у Галичині М. Лозинським, стала праця львівського історика Василя Клока «Візія політичного майбутнього Галичини у працях М. Лозинського періоду Першої світової війни (1914–1918)» [109]. У даній роботі автор проаналізував генезис поглядів М. Лозинського на політичне майбутнє Східної Галичини протягом Першої світової війни (1914–1918).

Вагомим внеском у дослідження проблеми діяльності М. Лозинського став вихід п'ятитомного енциклопедичного видання «Західно-Українська Народна Республіка. Енциклопедія», присвячене 100-літньому ювілею проголошення ЗУНР. Енциклопедія покликана задовольнити потреби української громадськості у максимально достовірному довідковому виданні з історії українських визвольних змагань 1918–1923 рр. у Наддністрянській Україні, підсумувати і узагальнити досягнуті здобутки національної

історіографії, зробити їх доступними у науковому та навчальному процесах. Окремі гаслові статті у цій багатотомній енциклопедії присвячені ПМК [159], М. Лозинському [158, с. 457–459], Державний секретаріат заграничних справ (ДСЗаС) [158, с. 507–508], місії Ж. Бартелемі, в переговорах з якою безпосередню участь брав М. Лозинський [157] та ін.

Отже, вивчений пласт науково-історичних та мемуарно-аналітичних праць, забезпечив певним чином виконання завдань магістерської роботи. Водночас, це не виключає поглибленого дослідження проблеми у ході подальшого розвитку української пресографії як важливої складової української історичної науки.

1.2. Джерельна база дослідження

Українська історична думка з найдавніших часів базувалася на документальних свідченнях. Поважне ставлення до джерел – одна з характерних особливостей української історіографії. Саме від історичних джерел, їхньої повноти і достовірності, репрезентативності, інформативності та значимості, об'єктивності опрацювання, наукової критики і методів використання здебільшого залежить якість й ефективність історичних досліджень загалом. Відповідно до визначального принципу об'єктивізму історичної науки і дослідження, дослідник надав особливого значення джерельним матеріалам, усвідомлюючи, що саме вони становлять основу наукової праці. Згідно з теоретичними засадами джерелознавця і архівіста В. Стрельського, джерельну базу доречно поділяти на чотири групи: 1) документи архівних фондів; 2) опубліковані документи і матеріали; 3) матеріали періодичної преси; 4) мемуарні праці.

Джерельною базою роботи є, насамперед, історико-правові, історико-політичні, політологічні праці самого М. Лозинського. Це статті, огляди, промови, реферати, замітки, опубліковані у періодиці та окремими виданнями протягом майже тридцяти років активного творчого життя автора. Центральне

місце тут займають дві праці – автобіографія М. Лозинського та його монографія «Галичина в роках 1918–1920» [25, 26], які є основними джерелами з життя та діяльності вченого.

У фондах Центрального державного історичного архіву у м. Львові (ЦДАІ України) зберігається чимало матеріалів, що прямо чи опосередковано висвітлюють життя і діяльність М. Лозинського. При цьому джерела є доволі різноманітними та репрезентативними – представлені матеріали діловодства (документи політичних партій, громадських організацій та наукових установ), актові документи, джерела особового походження (листування та праці М. Лозинського, а також твори громадсько-політичних діячів і безпосередніх учасників тогочасних подій).

Листування є окремою групою у комплексі джерел особового походження. Неопубліковані листи містяться у ф. 372 «Охримович Володимир – адвокат, письменник, етнограф, громадсько-політичний діяч, журналіст, дійсний член НТШ» [1]. У листах вимальовується коло спілкування М. Лозинського та його інтереси як суспільного діяча. Епістолярна спадщина у цьому разі набагато більше характеризує особистість М. Лозинського, ніж мемуари. Орім того, в листах містяться цікаві факти, оцінки та судження щодо поточного політичного моменту.

У справі 64 – ф. 372 «Листи Ліськевича Д., Лобаса Д., Левицького Ю. і Лозинського до Охримовича В.» – містяться листи М. Лозинського до Охримовича В. В яких висвітлені взаємовідносини між В. Охримовичем та М. Лозинським. Відслідковується бачення розвитку державотворення Східної Галичини в умовах закінчення Першої світової війни та розвалу Австро-Угорської імперії. Майбутнього об'єднання Східної Галичини з Наддніпрянською Україною в одноцільний державний організм. Майбутня боротьба галичан з поляками та ін [1, арк. 8–14].

Відзначимо значну цінність збірників опублікованих документів і матеріалів. По-перше, вони доступні широкому загалу дослідників, а по-друге, документи і матеріали в них тематично згруповані, що дає можливість

простежити еволюцію процесів, зокрема діяльність громадсько-політичних діячів і дипломатів на певних етапах української державності. Вказаним вимогам відповідає п'ятитомне видання у восьми книгах Івано-Франківських дослідників «Західно-Українська народна республіка 1918–1923. Документи і матеріали» (керівник О. Карпенко). В основу збірника покладено оригінали документів ЗУНР, а також установ та організацій, що підтримували з нею контакти. За характером це переважно офіційні урядові документи: закони, розпорядники, обіжники, накази, меморандуми, ноти, статті газет. Особливу цінність становлять документи, що відображають зовнішньополітичну діяльність ЗУНР. Окрім того, значний інтерес становлять документи, що засвідчують діяльність УНРади й окремих діячів.

У томі 1 «Листопадова національно-демократична революція. Зокрема, вміщено статтю М. Лозинського в газеті «Діло» (13 листопада 1918 р.): «Українська Народна Республіка» [2, с. 422], а також іншу його статтю у цій же газеті від 15 листопада 1918 р. «В Народній Республіці» [2, с. 442].

Том 2 «Державотворчі й адміністративно-організаційні процеси» подає кореспонденцію в газеті «Український прапор» про нарадк Закордонної групи членів УНРади у Відні участь у якій безпосередньо брав і М. Лозинський [3, с. 616–618].

Том 5 збірника присвячений зовнішній політиці та міжнародному становищу Західноукраїнської Народної Республіки. З огляду на значимість проблем і наявність великого джерельного матеріалу том 5 має три книги. Книга перша вміщує документи щодо 1918–1919 рр., книга друга – 1920–1921 рр. і книга третя – 1922–1923 рр. Отже, завдяки цим документам маємо можливість глибше дослідити дипломатичну діяльність М. Лозинського.

У томі 5 Кн. 1 «Зовнішня політика і міжнародне становище. 1918–1919 рр.» подано звернення члена УНРади М. Лозинського до начальника Польської держави Юзефа Пілсудського відносно долі Галичини і українсько-польських переговорів [7, с. 27–39]. У цьому томі також ознайомлюємося з протоколом засідання польської делегації з місією генерала Маріє-Жозефа Бартелемі з

українською делегацією, одним з членів якої був М. Лозинський [7, с. 79–91], та з повідомленням газети «Републіка» про від'їзд та прибуття делегації ЗУНР на Паризьку мирну конференцією, головою якої був саме М. Лозинський [7, с. 180, с. 382]. На сторінках збірника знаходимо відповідь генерала Льюїса Боти голові делегації ЗУНР М. Лозинському, що свідчить про важливість його діяльності на ПМК [7, с. 483–484]. Цікавою для нашого дослідження є стаття М. Лозинського «Рішення Найвищої Ради в справі Східної Галичини» у тижневику «Воля» [8, с. 856–859].

Змістовну інформацію про зовнішню політику та дипломатичні акції Західноукраїнської Народної Республіки почерпнуто також із збірників: «Українська революція. Документи 1917–1921 рр.» (упорядник Т. Гунчак) [15, 16, 17, 18] та «Українська політична еміграція 1919–1945: Документи і матеріали» [13].

Значний і різноманітний матеріал зосереджений у періодичній пресі періоду дослідження. Серед них визначимо такі основні: пресовий орган академічної молоді початку ХХ ст. «Діло», «Літературно-науковий вісник», «Нове життя», «Републіка», «Свобода», «Український прапор», «Більшовик України». Інші матеріали відображають тогочасні реалії в усіх суперечливих і різноманітних проявах.

Цінним джерелом для дослідження є публікації газети «Діло», де друкувалися різноманітні матеріали про розгортання страйкового руху селян у 1902 р., промови українських послів на сесіях парламенту. Крім промов, газета друкувала депутатські запити (інтерпеляції), а також критичний матеріал щодо діяльності в парламенті. Варто зауважити, що з середини 1906 р. М. Лозинський був редактором газети «Діло», якого запросили до редакції враховуючи всім відомий його редикалізм. У цей час в Східній Галичині відбувалися масові селянські страйки, боротьба за український університет у Львові, реформи виборчої системи в Східній Галичині. Статті із радикальним відтінком були потрібними для цього часопису, так як він був рупором

національно-демократичної партії, яка через тодішні події в суспільно-політичному житті у краї тоді досить радикалізувалася.

Окрему групу джерел становлять спогади діячів і соратників М. Лозинського, причетних до державотворчої та дипломатичної діяльності урядів незалежних українських держав. Їхня цінність дуже велика, оскільки значна кількість архівних документів і матеріалів втрачена в часі національно-визвольних змагань. Окрім того, вони містять багато фактологічного матеріалу, який дає змогу глибше і повніше відтворити історичні події.

Серед них варто акцентувати на працях К. Левицького. Це насамперед синтетичні дослідження з історії українського національного руху, написані К. Левицьким значною мірою на підставі його спогадів [56, 57].

Необхідно виокремити спогади Л. Цегельського [59] та І. Макуха [58], які дають змогу конкретизувати, порівняти та частково доповнити окремі сторінки з громадського-політичного та державотворчого життя Галичини, а також спогади І. Боберського [51], М. Гуцуляка [52], Д. Дорошенка [53, 54], О. Кузьми [55] та інших, що розкривають окремі сторінки діяльності М. Лозинського. Вищезгадані праці не лише висвітлюють деякі аспекти громадсько-політичної діяльності М. Лозинського, а й дають змогу краще зрозуміти її історичне тло.

Таким чином, джерельну базу наукового дослідження становлять неопубліковані матеріали, праці М. Лозинського і його сучасників, публікації тогочасної періодики. Джерельна база дисертації є доволі обширною та різноманітною за змістово-жанровими характеристиками.

У цілому, історіографічна література та джерельна база є об'єктивною та достатньою для розкриття поставлених у магістерській роботі завдань.

РОЗДІЛ 2. СТАНОВЛЕННЯ М. ЛОЗИНСЬКОГО ЯК ОСОБИСТОСТІ ТА ФОРМУВАННЯ ЙОГО СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

2.1. Формування суспільно-політичних поглядів та початковий етап діяльності М. Лозинського

Пізнання історичного минулого нашої Батьківщини – важлива складова формування національної свідомості українців. Неможливо досягнути всі тонкощі буття народу, не приділяючи особливої уваги біографіям знакових постатей, які творили не лише історію, а й науку.

У цьому контексті особливої актуальності набувають дослідження життя та багатогранної діяльності однієї з визначних особистостей кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. М. Лозинського як громадсько-політичного діяча та науковця. Актуальність дослідження визначена необхідністю обґрунтування та висвітлення багатоаспектної громадсько-політичної діяльності М. Лозинського, осмислення місця діяча в національній історії України.

Михайло Михайлович Лозинський народився 30 липня 1880 р. в селі Бабині Калуського повіту (Східна Галичина) на території колишньої Австро-Угорської імперії (сьогодні – село Бабин-Зарічний Калуського району Івано-Франківської області) у селянській родині. У 1891–1892 рр. він навчався у міській школі м. Калуша, а в 1892–1899 рр. – у Калуській гімназії [10, с. 107; 11, с. 95]. М. Лозинський ще з 3-го класу гімназії почав заробляти на навчання

приватними лекціями, займався репетиторством із дітьми заможних родин Калуша та навколишніх сіл [114, с. 227].

М. Лозинський розпочав свою громадсько-політичну діяльність на переломі ХІХ – поч. ХХ ст. в умовах, коли на західноукраїнських землях, Галичині та Буковині, прискорилися суспільно-політичне життя та розвиток національних сил. Потрапивши під вплив ідей українського радикалізму М. Драгоманова, І. Франка, ідей марксизму, анархо-комунізму, особисто познайомившись з І. Франком, М. Грушевським, М. Коцюбинським, С. Петлюрою, М. Лозинський опинився у вирі громадсько-політичного життя, намагаючись «впливати на український національний рух в радикальному напрямку» [92, с. 141].

Його громадсько-політична діяльність і погляди вже у гімназійні роки формувалися під впливом Русько-Української Радикальної Партії (далі – РУРП), найбільше – від творів І. Франка. У 1898–1901 рр. М. Лозинський був активним членом цієї партії та співробітником її друкованого органу – «Громадського Голосу» [9, с. 129]. Як згадує сам М. Лозинський: «...Почавши з 1898 р., я брав участь – спершу активну, як член партії, а опісля пасивну – в усіх радикальних з'їздах (з виїмком двох)...» [19, с. 30–31].

У ряді довідкових видань присутньою є теза про те, що М. Лозинський був членом УНДП (Українська Національно-Демократична Партія – В. М.), а то й входив до її керівництва [97, с. 309]. Вона є хибною, так як він вступив, про що говорилося вище, до РУРП. Але подальша праця змушувала його тісно співпрацювати із представниками УНДП (М. Лозинський був членом Народного комітету УНДП і входив від нього до Української Національної Ради в 1918 р. – В. М.) [111, с. 86], також працював редактором в таких друкованих органах українських ендеків як «Діло», «Гасло» та «Буковина» [9, с. 113].

Проте, М. Лозинський ніколи не зраджував своїх власних переконань і політичних поглядів, продовжуючи на партійних зборах і зібраннях обстоювати ідеї анархістів, але його практика була, як він сам висловлювався:

«...радикально-демократична з націоналістичною закраскою» [9, с. 121]. Зокрема, як згадує Д. Дорошенко у своїх «Споминах...», М. Лозинський влітку 1907 р. брав участь у дискусійних вечорах РУП (Революційна українська партія) (хоча і не був членом РУП – В. М.), де репрезентував анархістів [53, с. 89].

21 травня 1899 р. М. Лозинський бере участь у нараді РУРП із питань зміни назви партії, де майбутній вчений – у числі лівиці РУРП, поряд з М. Павликом, Ю. Олесницьким і К. Трильовським [153, с. 163, 175].

Після закінчення гімназії 1900 р., М. Лозинський вступає на юридичний факультет Львівського університету, починає працювати у львівському щоденнику «Діло», органі УНДП. У 1901–1903 рр. М. Лозинський навчався на юридичному факультеті Віденського університету [9, с. 103].

У 1902 р. М. Лозинський переїхав зі м. Львова до м. Цюріха, де прожив до весни 1903 р. Там-таки 1902 р. одружився зі студенткою медуніверситету, сестрою російського більшовика Віктора Таратути – Марією Рафаїлівною Таратутою [148, с. 157]. Саме у період перебування за кордоном – в 1901 р. у м. Відні та в 1902–1903 рр. у м. Цюріху, світогляд М. Лозинського переформовується у напрямку до анархо-комунізму школи М. Бакуніна і П. Кропоткіна [9, с. 119]. Цьому сприяв цілий ряд факторів: часті зустрічі з діячами різних революційних груп Росії – соціал-демократами та соціалістами-революціонерами у часи проживання у Львові, під час перебування у Відні та Цюріху – контакти з російською та польською політичною еміграцією, студентською молоддю, яка була під впливом ідей соціал-демократів та соціалістів-революціонерів. За словами самого М. Лозинського: «... цей світ, зовсім відмінний від галицького, мене особливо цікавив... З горизонту Відня й Цюріха галицька радикальна партія видалася мені чимось дуже обмеженим і перехідним...» [9, с. 104, 118–119, 120–121].

Проте, анархізм М. Лозинського мав виразне українське національне забарвлення і тому будь-яку політичну партію або суспільну течію він

оцінював, насамперед, з позицій її ставлення до національного питання, до права націй на самовизначення [117, с. 165].

У 1906 р. спочатку як стаття, а невдовзі й окремим виданням побачила світ брошура М. Лозинського із аналізом поглядів К. Маркса, Ф. Енгельса та В. Лібкнехта щодо відбудови Польської держави (тобто історичної Польщі в кордонах 1772 р. – В. М.) [21]. Як видно з брошури, вона була написана у зв'язку із заявами відомого галицького політика, соціал-демократа, М. Ганкевича. Річ у тім, що останній, думаючи про відродження етнографічної Польщі та етнографічної України, посилався на К. Маркса та Ф. Енгельса, мовляв, що і ті за відродження української державності. М. Лозинський, аналізуючи публікації К. Маркса, Ф. Енгельса та В. Лібкнехта, доводить, що вони мали на думці відбудову Польщі у її історичних кордонах [21, с. 14].

Брошура М. Лозинського була актуальною і з політичного боку. Відповідаючи М. Ганкевичу, М. Лозинський зазначає: «... творці соціальної демократії заговорили про відбудоване історичної Польщі, засуджуючи тим самим на національно-політичну смерть Українців, Литовців і Білорусів...» [21, с. 15–16].

Особливо гостро М. Лозинський критикує концепцію Ф. Енгельса. Йдеться про те, що останній побудував окрему теорію, де розрізняє «великі історичні народи» і «народності», котрі повинні вмирати на користь «великих історичних народів» [146, с. 8].

У підтвердження національної ідеї, М. Лозинський звертається до М. Бакуніна. Він заперечує, що М. Бакунін був прихильником нероздільної Росії. М. Лозинський наводить дуже потрібні для українського суспільного руху в той час слова М. Бакуніна про майбутнє міжнародних слов'янських відносин і українців. «Здається мені, – писав М. Бакунін, – що польська Україна разом із галицькими Русинами, разом із нашою Малороссією, – країна 15 мільйонів людей, що говорять однією мовою, визнають одну віру, – буде не Польщею, і не Росією, а сама собою. Я думаю, що вся Україна буде самостійним членом загально-славянського союзу» [21, с. 16–17].

На відміну від більшості українських політиків Галичини, М. Лозинський не уникав контактів з представниками російської політичної еміграції та діячами міжнародного соціал-демократичного руху. Перебуваючи у м. Відні, він буває в російському студентському товаристві «Кружок студентов из России», у якому проходили гарячі дискусії про соціалізм, відмінності між російськими революційними групами, про сіонізм. У м. Цюріху часто буває в колах польської та російської молоді, готує доповіді для робітників Цюріха на запрошення керівників соціал-демократичних організацій цього міста. М. Лозинський пише також статті до російського соціал-демократичного журналу «Жизнь», що виходив з 1902 р. в м. Лондоні та м. Женеві. До цього журналу та додатку до нього «Листки Жизни», М. Лозинський написав ряд статей про галицькі селянські страйки. Саме позиція цього журналу, а також праця його редактора, російського соціал-демократа В. Поссе «Теория и практика пролетарского социализма» найбільше вплинули на тодішній світогляд молодого публіциста [9, с. 119].

Брак засобів до існування змусив М. Лозинського в 1903 р. повернутися до м. Львова, де він знайшов невеликий заробіток у радикально-демократичному польському тижневику «Monitor». У ньому М. Лозинський працює від серпня 1903 р. до кінця квітня 1904 р. [19, с. 32].

Перебуваючи з 1903 р. у м. Львові, М. Лозинський ставить за мету утворити анархо-комуністичну течію у робітничому та селянському русі Східної Галичини. На різних студентських та робітничих зборах, дискусіях у колах місцевої інтелігенції, і по можливості, у пресі, він розпочинає знайомити галицьке суспільство з ідеями анархізму [21, с. 32].

Впливати на радикальну партію у анархо-комуністичному дусі не вийшло. Також не вдалося створити робітничо-селянську організацію з українських та єврейських робітників у м. Львові – на це не вистачало ні співробітників, ні коштів. Молодий публіцист починає видавати польськомовний часопис «Wolny świat» («Вільний світ»), але часопис австрійська влада конфіскувала, а М. Лозинського в 1904 р. заарештували і 2

місяці протримали у в'язниці під слідством (повторний арешт відбувся і в 1908 р., також через статті політичного змісту – В. М.) [12, с. 121]. Незважаючи на це, він продовжує виступати на польських та українських студентських зборах, а також на зібраннях українських націонал-демократів (на соціал-демократичні робітничі збори М. Лозинського не допускали – В. М.), позитивно ставиться до єврейського національного руху [38, с. 103–106]. М. Лозинський також працює в Українській Радикальній Партії (далі – УРП), займаючись у складі спеціального комітету приготуваннями до ювілею 30-ліття літературної і громадсько-політичної діяльності засновника УРП М. Павлика, який відбувся 21 листопада 1904 р. [153, с. 229].

На початку 1906 р. М. Лозинський стає кореспондентом Київської секції українського громадського щоденника «Громадська Думка» (від жовтня 1906 р. – «Рада» – М. О.). У середині 1906 р., враховуючи радикалізм М. Лозинського, його запросили до редакції львівського часопису «Діло» [155, с. 74].

У цей час в Галичині відбувалися масові селянські страйки, боротьба за український університет у м. Львові, реформи виборчої системи в Галичині. Статті із радикальним відтінком були потрібними для цього часопису, так як він був рупором національно-демократичної партії, яка через тодішні події в суспільно-політичному житті у краї тоді досить радикалізувалася [9, с. 120].

Коли у 1907 р. редакцію «Літературно-Наукового Вісника» (далі – ЛНВ) було перенесено до м. Києва, М. Грушевський назвав ім'я М. Лозинського поміж тих, що «при їх більшій участі журнал видається» [10, с. 102].

Загострення національного питання у Східній Галичині, проблеми українського національно-визвольного руху, поява у польській пресі статей, що закликали суспільство до боротьби з українством, викликало велику кількість публікацій українських авторів, у тому числі й М. Лозинського. Вони мали не тільки інформативний, а й науковий характер. Намагаючись ознайомити читачів з перебігом подій, висвітлюючи те чи інше питання у своїх статтях, він звертався до історії, з'ясовував причини, окреслював наслідки [166, с. 17]. М. Лозинський у рубриці ЛНВ «З австрійської України» та в окремих публікаціях

інформував про справу українського університету – відзначав загострення українсько-польського антагонізму щодо вирішення даного питання, описував виступи українських студентів у Галичині, боротьбу українських представників в австрійському парламенті за український університет та здійснював аналіз цієї боротьби [166, с. 99]. Недаремно в 1908 р. часопис «Діло» назвав М. Лозинського одним з найкращих знавців сучасних польсько-українських відносин [38, с. 78].

На початку 1907 р. М. Лозинський на 2 місяці виїжджає до м. Києва але через посилення реакційності російських властей після революції 1904–1905 рр. повертається до Східної Галичини. Відтоді М. Лозинський майже щороку бував у м. Києві, м. Одесі, м. Харкові, м. Варшаві, м. Вільні, м. Москві та м. Петербурзі, ознайомлюючись із українськими і російськими діячами та відносинами у Російській імперії. Не враховуючи М. Грушевського, це був єдиний громадський діяч зі Східної Галичини, який чи не найкраще знав тогочасні українські та російські відносини. На відміну від своїх консервативних колег-галичан, більшість яких з високою осторогою, якщо не з погордою ставилися до культурно-політичних впливів з Наддніпрянщини (зокрема, у м. Львові не сприймали політологічної концепції М. Драгоманова – В. М.), М. Лозинський відверто захоплювався цим видатним українським діячем, присвятивши йому і його науковій спадщині ряд праць, в яких підкреслював особливе значення М. Драгоманова для українців Східної Галичини [137, с. 189]. «А для Галичини, інтересам якої Драгоманов присвячував стільки уваги, що його київські товариші називали його «Михайлом Галицьким», він – крім загально-українського – має ще й окреме значінє, яке можна схарактеризувати коротко отсими словами: він прорубав галицьким Українцям вікно в Європу» [22, с. 12].

Поступово М. Лозинський розчаровується в ідеях анархізму, відходить від нього. Його статті з кінця перших років ХХ ст. написані у дусі націонал-демократизму, але вже без анархічних нот, а радикальні, навіть націоналістичні. Цю зміну у світогляді можна пояснити такими чинниками: припиненням

зв'язків М. Лозинського із міжнародним робітничим рухом (після 1903 р. вчений не має змоги виїжджати до Західної Європи – В. М.), приділенням особливої уваги суспільно-політичному становищу українців в Східній Галичині у зв'язку з їх національно-визвольним рухом та тісним співробітництвом з українськими націонал-демократичною і радикальною партіями (статті у «Громадському Голосі» та «Ділі», відповідно, вимагали певного стилю написання і про елементи анархізму в них тут не могло бути й мови – В. М.) [9, с. 120–121]. Усі ці чинники сприяли відходу М. Лозинського від лівих політичних ідей.

Загалом, проблематика праць М. Лозинського цього періоду, переважно, була присвячена питанням українського національного руху, захисту прав українського народу на західноукраїнських землях. Він одним з перших, серед представників галицької інтелігенції пропонує і відстоює ідею державної самостійності і соборності українського народу, яка тоді лише почала з'являтися серед інтелігентів-українців. Суть цієї ідеї, за М. Лозинським, – у створенні власного державного організму, своєї власної незалежної самостійної української національної держави в етнографічних кордонах земель, населених українцями.

Таким чином, підсумовуючи початковий етап діяльності М. Лозинського, можна сміливо стверджувати, що суспільно-політичні погляди молодого діяча, його громадська активність та наукові концепції формувалися в руслі розвитку галицького українства кінця XIX – початку XX ст. Озброєні власними радикальною, національно-демократичною і соціал-демократичною партіями, численними громадськими, науковими та молодіжними організаціями, українці Східної Галичини вступили у період свого розвитку, коли визначальною у їхньому поступі стала національна ідея.

2.2. Участь М. Лозинського у громадському і політичному житті Східної Галичини 1910–1918 рр.

У 1908–1914 рр. М. Лозинський поновлює навчання у Віденському та Львівському університетах. Віденський університет він закінчує у 1912 р., а у 1914 р. здобуває ступінь доктора дипломатії на юридичному факультеті Львівського університету [137, с. 188]. М. Лозинський також продовжує публіцистичну діяльність у часописах Східної Галичини і Наддніпрянської України, видає брошури та історико-дослідницькі роботи, присвячені визначним діячам України та Європи, європейському та українському громадсько-політичному життю, становищу Східної Галичини у політичній системі Австро-Угорщини, перекладає класиків європейської літератури, публікуючи статті та переклади в ЛНВ.

Публіцистична діяльність М. Лозинського не завжди знаходила схвальні відгуки у колі галицької інтелігенції, зокрема в полонофільському та клерикальному середовищах [153, с. 370–375]. Серед них виділялася невелика Християнсько-Суспільна Партія (далі – ХСП), створена у 1911 р. для боротьби з молодим поколінням москвофілів та радикальним і соціалістичним рухами у східногалицькому суспільстві [101, с. 27]. Її лідери, О. Барвінський та А. Вахнянин зі своїм зятем К. Студинським в друкованому органі ХСП «Руслан» вели проти М. Лозинського брудну кампанію цькування, перекручуючи та по-своєму тлумачачи його публікації, присвячені українському духовенству та його ролі для національного пробудження українців Східної Галичини [9, с. 119; 10, с. 104]. Критикували його за радикалізм в питаннях боротьби за український університет, за розвінчання угодовської політики ХСП та Русько-Католицького Комітету (РКК), створеного станіславським єпископом Г. Хомишиним, за ідеї широкої автономії західноукраїнських земель в складі Австро-Угорщини або ж самостійне державне існування [101, с. 28]. У свою чергу М. Лозинський у своїх статтях розвінчував Християнсько-Суспільний Союз (партією опікувався імператорський намісник Галичини М. Бобжинський – В. М.), звинувачуючи його діячів у релігійному фанатизмі, клерикалізмі, антисемітизмі, рутенському консерватизмі, угодовстві, небажанні спільно працювати у справі національного визволення [90, с. 106].

Гострими були дискусії навколо виборчої реформи і постановня українського університету у м. Львові [18, с. 249]. ХСП була за помірковані, лояльні переговори з поляками. М. Лозинський був за радикальні методи, ставлячи у приклад українську студентську молодь. На його думку, упорядкування нижчої та середньої освіти й створення української вищої школи означало б руйнування системи політичного і соціального поневолення українського народу у Галичині [98, с. 18–19]. Його виступи різюче різнилися від позиції офіційного керівництва УНДП і явно імпонували радикальному студентському середовищу. Він критикував бездіяльність української парламентської репрезентації в університетській справі, засуджував тактику загравань із урядом і наполягав продемонструвати останньому реальну силу українців. М. Лозинський вважав, що нечисленність українського парламентського клубу ніколи не змусить уряд відкрити український університет у м. Львові, а успіх змагань залежатиме винятково від самопожертви української студентської молоді [105, с. 789].

Яскравим прикладом суперечностей між прихильниками легальної та нелегальної боротьби за український університет є публіцистична полеміка між М. Лозинським та О. Барвінським, що розгорілася у 1906 р. на сторінках «Діла» та ЛНВ [103, с. 157]. Приводом до дискусії була публікація О. Барвінського в «Руслані» статті «О українсько-руський університет», у якій обстоювався еволюційний легальний шлях утворення українського університету. М. Лозинський критикував цей погляд у своїй статті «З боротьби за український університет у Львові». Він закликав українську молодь піднятися на революційну боротьбу за право на власний університет, зробивши це так само, як сто років тому французи здобули Бастилію. Порівняння існуючого Львівського університету із цим всесвітньовідомим символом тиранії у розумінні М. Лозинського означало лише одне – цю цитадель антиукраїнського впливу слід було збудити силою, щоб розпочати будову українського університету [107, с. 14].

У 1914 р. розпочинається Перша світова війна. Не зважаючи на надзвичайно важкі умови, М. Лозинський продовжує наукову і публіцистичну діяльність, надалі працюючи у редакції «Діла» (співредактор з В. Панейком – В. М.) [9, с. 121–122].

Із вибухом Першої світової війни утворився єдиний фронт усіх політичних партій Галичини і Буковини, включно з соціал-демократами, так званої австро-німецької орієнтації на утворення української держави за підтримки Німеччини та Австро-Угорщини [9, с. 121]. Відбулось і примирення більшості українського політикуму Східної Галичини із Главою УГКЦ А.Шептицьким. Так, зокрема, 31 серпня 1915 р. митрополит надсилає працю М.Лозинського «Dokumente des polnischen Russophilismus. Mit einer Eileitung: Die russische Propaganda und ihre polnischen Gönner in Galicien. Herausgegeben in Österreich. – Berlin. (1915)» командуванню австро-угорської армії. У ній автор стверджував, що поляки вороже налаштовані до Австро-Угорщини та Німеччини, здатні до зради Австрії і чекають влади росіян [138, с. 238]. Розглядаючи проблему польсько-російських стосунків, М. Лозинський, у першу чергу, брав до уваги русофільську позицію Польської національно-демократичної партії (так звані «ендеки» або «великополяки» – В. М.) та її лідера – польського шовініста, ідеолога польського націоналізму Р. Дмовського [138, с. 370].

1 серпня 1914 р. у м. Львові засновано Головну Українську Раду (далі – ГУР) [22, с. 24]. М. Лозинський входив до неї як представник преси, але на відміну від решти членів Ради, вже як безпартійний [57, с. 39]. 5 травня 1915 р. вона реорганізовується, вже у м. Відні, в Загальну Українську Національну Раду (далі – ЗУР) [43-44], на засіданнях якої бере участь М. Лозинський [167, с. 43].

На початку липня 1916 р. канцлерові Німецької імперії було передано докладний меморандум «Настрої в Галичині», який підготував М. Лозинський, можливо, на прохання Зовнішнього відомства Німеччини [112, с. 153]. У своїх висновках співредактор «Діла» звернув увагу на «пригнічений настрій»

українців, які побоювалися поділу українських земель між Росією і Польщею. Помітна втрата уваги з боку віденської влади зробила імперію Гогенцоллернів єдиним реальним джерелом підтримки для австрійських українців [112, с. 183].

Ще на початку Першої світової війни у м. Львові українськими емігрантами з Російської імперії, за сприяння австро-угорської та німецької влад, була створена політична організація – СВУ (далі – Союз Визволення України) [94, с. 266]. Осідком організації був на нетривалий час м. Львів, а від серпня 1914 р. – м. Відень. У СВУ, окрім наддніпрянців, працювали також і українці-галичани [95, с. 138]. Серед них був і М. Лозинський, який тісно співпрацював із цією організацією в 1914–1917 рр., видаючи у редакції СВУ ряд брошур, присвячених видатним українським діячам, повоєнним планам центральних держав, Росії та Польщі по відношенню до західноукраїнських земель, історії Галичини і її значенні для України [110, с. 256].

М. Лозинський розглядав діяльність СВУ у контексті актуалізації української проблеми у міжнародній політиці європейських держав за передвоєнного та початкового етапу Першої світової війни. Попри пропагандистську спрямованість, його праці з даної тематики містили елементи аналітики щодо визначення ролі України у геополітичному просторі Європи та окреслювали боротьбу СВУ за відновлення української державності як стабілізуючого міжнародного чинника [94, с. 263].

Працюючи у редакції «Діла», М. Лозинський продовжує займати досить радикальну позицію, підтримуючи на той час політику соціал-демократів і соціалістів-революціонерів, а не більш ліберальних націонал-демократів [9, с. 113]. На одному із зібрань української громади м. Львова у 1917 р., як згадує у своїй біографії М. Лозинський, громадські та політичні діячі вітали Центральну Раду, а К. Студинський закінчував промови окликом «Слава Винниченку!». На що М. Лозинський здійснив «скандал», кинувши фразу: «А як ви ставилися до «Винниченків» і революцій тоді, коли вони жили тут, у Львові, як політемігранти?» [9, с. 122].

М. Лозинський схвалював дії Центральної Ради, Берестейський мир та антибільшовицький похід австро-німецької армії на Україну [9, с. 105, 122]. Яскравим прикладом цього була його радісна реакція на проголошення Центральною Радою Першого універсалу 10 червня 1917 р. Це ілюструє лист М. Лозинського до голови СВУ А. Жука: «Дорогий Андрію! Перше всего – з подій [...] на закордонній Україні! Се-ж здійснюється те, що було не тільки нашою мрією, але також ціллю праці нашого життя!» [167, с. 76].

3 березня 1918 р. у м. Львові відбулася велика українська маніфестація – свято української державності. На ній, після архієрейської служби митрополита А. Шептицького перед учасниками свята виступив і редактор «Діла» М. Лозинський, наголосивши у своїй промові на поверненні Україні Холмщини і Підляшшя, стверджував право українського народу Галичини на свою державність у межах монархії [118, с. 52].

М. Лозинський не підтримав гетьманського перевороту 30 квітня 1918 р. у м. Києві. Він із усією рішучістю стояв за українську Центральну Раду, обстоюючи її державні методи, а не методи режиму гетьмана П. Скоропадського. М. Лозинський виступає категорично проти нібито проросійського курсу Української держави [59, с. 30], поміщуючи антигетьманські статті в «Ділі» [167, с. 45], незважаючи на нападки зі сторони головного редактора «Діла» В. Панейка, та іншого національно-демократичного щоденника – «Народне Слово» [58, с. 219]. Він отримував попередження і з боку імператорського намісника Галичини генерала К. Гуйна, який «... по-приятельськи радив змякшити критику заприязненого гетьманського уряду» [25, с. 24].

Із початком липня головним редактором «Діла» знову стає В. Панейко, а М. Лозинський іде у відпустку і часопис різко змінює орієнтацію на про гетьманську [58, с. 219].

18–19 жовтня 1918 р. у м. Львові зібралася Конституційна комісія, що прийняла назву «Українська Національна Рада (далі – УНРада)» [90, с. 108]. До її складу було кооптовано видатніших непартійних фахівців, з них, зокрема, і

М. Лозинського. На зборах УНРади він доводив, що домагання автономії України треба вважати етапом на шляху здійснення найвищого ідеалу – політичної самостійності України.

У статті «Задачі нашого державного будівництва» М. Лозинський закликає до активних державотворчих процесів на українських землях, які входили до складу Австро-Угорської імперії. Зі становища міжнародного права на 24 жовтня 1918 р. Австро-Угорська монархія вже перестала існувати. Згідно права самоозначення народів, проголошених В.Вільсоном, український народ також повинен розпочати державне будівництво на своїх етнічних територіях, які входили до складу Австро-Угорщини. М. Лозинський описує ті завдання, які повинні були б стояти перед УНРадою, – як внутрішні – негайне формування державного апарату, так і зовнішні – відкликання українських вояків з фронтів Першої світової війни для будівництва української держави [66, с. 1–2].

Отже, перше десятиліття ХХ ст., особливо після початку Першої світової війни, було важливим у формуванні М. Лозинського саме як громадсько-політичного діяча. Ввійшовши до складу УНРади та працюючи в СВУ, М. Лозинський, окрім публіцистичної діяльності в цих організаціях, активно долучається також і до політичного життя краю. Особливо вплинули на активізацію політичної діяльності публіциста події 1917–1918 рр. на Наддніпрянській Україні. М. Лозинський одним з перших, серед представників галицької інтелігенції пропонує і відстоює ідею державної самостійності і соборності українського народу, яка тоді почала з'являтися серед інтелігентів-українців. Суть цієї ідеї, за М. Лозинським, – у створенні власного державного організму, своєї власної незалежної самостійної української національної держави в етнографічних кордонах земель, населених українцями.

РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНА І ДИПЛОМАТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ М. ЛОЗИНСЬКОГО У ПЕРІОД ЗУНР/ЗОУНР 1918-1919 РР.

3.1. Політико-дипломатична діяльність М. Лозинського листопад 1918 – квітень 1919 рр.

Цісарський Маніфест Карла І, оголошений 16 жовтня 1918 р. і адресований до «своїх» народів пообіцяв, що кожен народ імперії на території, яку він заселяє, творить власний державний організм. Але Маніфест був непопулярним навіть серед лояльних до Австро-Угорщини українських політичних сил, адже в ньому українські вимоги і права навіть не згадувалися.

В українському суспільстві Галичини на той час було утворено два табори. Старші політики, у тому числі й М. Лозинський шукали компромісу з Австрією та домагалися автономії для українського краю імперії, а партія

соціал-демократів та молодь бажала йти революційними шляхами та вимагала негайної злуки із Українською державою гетьмана П. Скоропадського.

Українське галицьке політичне керівництво у вересні 1918 р., з ініціативи Народного комітету УНДП, разом із таємною Українською Військовою Організацією (пізніше Центральний Військовий Комітет – В. М.), створило окрему Комісію, яка повинна була зайнятися військовою підготовкою можливого захоплення влади у краї [118, с. 46]. До складу Комісії, крім військових, увійшли і цивільні особи, серед яких, за словами М. Гуцуляка, М. Лозинський був найактивнішим діячем [52, с. 28].

Ще до скликання Конституанти у м. Львові діяв Народний Комітет, до якого також входив М. Лозинський [55, с. 41]. 18 жовтня 1918 р. у м. Львові представники провідних політичних партій на зібранні в будинку Народного Дому уконституювали себе як УНРада [74, с. 1]. Так як вона утворилася на платформі міжпартійної коаліції, М. Лозинський туди не увійшов, будучи безпартійним, хоча і був присутній на нараді 31 жовтня [26, с. 39]. Його кооптували до Ради лише 12 листопада 1919 р., як представника преси, безпартійного (хоча за деякими джерелами М. Лозинський увійшов до неї як представник Народно-Демократичної Партії – В. М.) [18, р. 110].

1 листопада 1918 р. влада у м. Львові перейшла до українських національних сил. Про цю подію М. Лозинський писав: «Заснувавши 31 жовтня 1918 р. під австрійською державною владою, виконуваною Поляками, населення Львова прокинулося 1 листопада 1918 під владою Української Національної Ради. Як символ цієї влади маяв на вежі ратуша український синьо-жовтий прапор. Такі самі прапори іаяли на важніших державних будинках. По місті ходили українські військові патрулі» [26, с. 41].

До УНРади одразу звернулася польська делегація з вимогою переговорів про порозуміння. М. Лозинський, який брав участь у засіданні УНРади 2 листопада 1918 р., зазначав: «... передумова наладнання добрих відносин є вдовольююча відповідь на запит: Чи, панове (маються на увазі поляки – В. М.), признаєте право самоозначення українського народу на українських областях

бувшої Австро-Угорщини та чи Східна Галичина по Сян з Лемківщиною є тою територією, на котрій нашому народові прислугує повне право самовизначення?» [75, с. 3]. М. Лозинський звернув увагу на те, що ще 19 жовтня 1918 р. було повідомлено всі національні меншості, переважно, поляків та євреїв, вислати своїх представників до УНРади, але польські громадяни цього не зробили. Навпаки, через тиждень створили Польську Ліквідаційну Комісію у м. Кракові, а 1 листопада перенесли її до Львова, поширюючи, таким чином, її владу на територію всієї Галичини [71, с. 2]. М. Лозинський писав: «... та комісія негайно приписує собі повноту влади, іменує урядників, видає зарядження, які нехтують право української нації... Сьогодні, – продовжував він, – ми переняли владу в столиці і краю зовсім легально, спираючись на прийнятих цілим світом засадах Вільзона і на маніфесті монарха розпадаючоїся Австрії» [55, с. 82–83].

2 листопада 1918 р. в будинку Сейму відбулися чергові переговори між обома ворожими таборами – українським та польським. Незважаючи на певні успіхи у організації своїх сил, керівники Польського Народного Комітету (далі – ПНК) не були впевнені в перемозі і тому продовжили переговори з українцями. З українського боку, разом з головою галицької делегації УНРади К. Левицьким, а також Л. Ганкевичем, Р. Перфецьким, Л. Цегельським, митрополитом А. Шептицьким в переговорах взяв участь й М. Лозинський. Українські представники вимагали визнати незалежність Української держави і негайно припинити кровопролиття у м. Львові; поляки вважали Національну Раду лише як репрезентацію українського народу цих теренів. Дійшли до згоди лише у одному – припинити збройне протистояння і створити спільний польсько-український комітет для реалізації мирної угоди. Одразу ж була опублікована на двох мовах відозва «До населення міста Львова!» із закликом до спокою і згоди, співавтором якої виступав і М. Лозинський [77, с. 2]. Наступного дня вона з'явилася на львівських мурах, але практично не була зауважена польською громадськістю м. Львова [55, с. 107–108]. Також під час

проведення переговорів М. Лозинський разом з іншими українськими провідниками заявив про готовність надати євреям автономію [106, с. 231].

В ніч з 2 на 3 листопада 1918 р. М. Лозинський та Л. Ганкевич за дорученням Президії УНРади, а згодом Ради Державних Секретарів вели переговори із представниками ПНК про умови перемир'я. Пізно вночі полковник Д. Вітовський та комендант польських повстанців Ч. Мончинський заключили 12-годинне перемир'я [9, с. 122]. 4 листопада 1918 р. М. Лозинського делегують до переговорів із членами колишнього Крайового Виділу та представниками від м. Львова [66, с. 1].

9 листопада М. Лозинський та інші українські члени недавнього спільного українсько-польського міського комітету (Л. Цегельський, А. Чернецький, С. Федак, о. Т. Лежогубський, Р. Перфецький) підготували для польських мешканців м. Львова чергову відозву «До населення м. Львова!» [67, с. 1]. У ній пояснено легітимність української влади у Галичині, гарантовано безпеку міської самоуправи м. Львова та належним чином пошановано польську національну меншість [55, с. 173–175].

УНРада знову погодилася на перемир'я, яке мало тривати з 10 по 18 листопада [17, р. 120]. Згодом сторони підписали перемир'я ще на 48 годин, яке пізніше було продовжене на день, до 6 години ранку 21 листопада. У такий спосіб польські представники хотіли виграти час, чекаючи військової допомоги з Польщі.

Участь у переговорах у м. Львові брав також французький офіцер А. Віллем, який прибув до міста стараннями поляків [27, с. 7–8]. Польські представники запропонували українській Начальній Команді, щоб А. Віллем був присутнім на переговорах, на що українці погодилися. 20 листопада 1918 р., за його присутності, переговори відновилися. З українського боку із заявою виступив М. Лозинський [100, с. 326]. Він зазначив: «... Рада державних секретарів не може прийняти умов польської сторони, бо вони суперечать принципам суверенності Української держави... Для польського війська в столиці Української держави місця взагалі нема... Міське самоврядування має

підлягати президії міста, побільшеній віце-президентом українцем, проте вона не може мати ніякого голосу в справах поліції чи, навіть, міліції. Формально, міське самоврядування не має втручатися до порядку, встановленого переворотом 1 листопада. Міліція має складатися порівну з українців, євреїв та поляків» [26, с. 53–54].

М. Лозинський виступив проти утворення запропонованої поляками польсько-української комісії керування Східною Галичиною до рішення Паризької мирної конференції (далі – ПМК). Проект цієї комісії був запропонований польським професором М. Хлямтачем ще 2 листопада 1918 р. Насправді, комісія мала бути тільки засобом для ліквідації української влади в Галичині. Антиукраїнську позицію зайняв і французький розвідник А. Віллем [138, с. 216]. На провокаційний тон розмови, М. Лозинський зробив зауваження французькому офіцеру і сказав, що той поводить себе як польський агент [27, с. 7–8]. Засідання закінчилося тим, що обидві сторони не прийшли до порозуміння [26, с. 53–54].

11 листопада 1918 р. на засіданні УНРади було виголошено доручення Державному Секретаріату «... поробити потрібні заходи для зєдинення всіх українських земель в одну державу...» тобто приєднання ЗУНР до УНР. Співавтором цього документу був М. Лозинський, який першим виголосив промову щодо доцільності об'єднатися «... із справдішньою народною Україною...» [80, с. 1].

З огляду на переважаючі польські сили, які загрожували українському війську оточенням та облогою у м. Львові, було вирішено у ніч з 21 на 22 листопада провести евакуацію. М. Лозинський стверджував, що евакуація не була проведена як слід. Не було здійснено планового вибору осіб, яких повинні були б евакуювати в першу чергу для подальшої праці в уряді ЗУНР. У місті було залишено багато державного майна, харчів, які за неможливості їх вивезення, можна було хоча б роздати українському населенню м. Львова. Евакуація пройшла в східному та північному напрямках. З військом вийшла зі м. Львова частина представників УНРади і майже всі члени Державного

Секретаріату ЗУНР. М. Лозинський згадував, що евакуацію здійснювали за «австрійською методикою», тобто тримаючи все у таємниці. Через те дехто із урядовців ЗУНР залишився у місті проти своєї волі і з великою небезпекою для себе і своїх родин. До них належав і сам М.Лозинський. У цей час він був хворий і не міг вийти із помешкання (за іншими даними, уряд ЗУНР спеціально залишив у м. Львові Л. Ганкевича і М. Лозинського для переговорів з ПНК Львова задля подальшого мирного полагодження конфлікту – В. М.) [138, с. 318]. Усі заходи довідатися про ситуацію у м. Львові для М. Лозинського були безуспішними. 22 листопада 1918 р., зранку, польське військо зайняло м. Львів і розпочало погроми українських товариств і єврейських вулиць [9, с. 122–123].

Перебуваючи у м. Львові, М. Лозинський зумів видати два номери часопису «Діло» [17, р. 15]. У відповідь, польська військова влада отримала наказ заарештувати редактора. Проте здійснити цей захід їй не вдалося.

Через декілька днів після окупації поляками м. Львова до М. Лозинського звернувся А. Віллем з пропозицією разом з ним виїхати на територію, контрольовану ЗУНР для ведення подальших переговорів. Але М. Лозинський її відхилили, мотивуючи своє рішення закінченням терміну дії мандатів переговорника, боячись арешту польськими властями [138, с. 323]. Це було передбачливо, адже 29 листопада 1918 р. поляки здійснили арешти деяких членів УНРади, а М. Лозинського було оголошено в розшук [17, р. 16–17].

Після евакуації української адміністрації, державних органів та установ до м. Тернополя, М. Лозинський фігурує у списку доповненого, на підставі листопадових виборів представниками повітів і міст, складу УНРади вже як делегат УНТП (з березня 1919 р. – Української Народно-Трудової Партії – колишньої Національно-Демократичної Партії – В. М.) [26, с. 21]. У станиславівський період діяльності УНРади, М. Лозинський увійде в склад доповненого тимчасового сойму ЗУНР як безпартійний [167, с. 63].

Через декілька днів ПНК, що був цивільною владою у місті, виступив з пропозицією вислати делегацію львівських українців до уряду ЗУНР із

пропозиціями польської сторони. Представники УНРади запропонували як одного з делегатів кандидатуру М. Лозинського [17, р. 16].

Але 9 грудня 1918 р. справа виїзду М. Лозинського із окупованого м. Львова знову наштотхнула на деякі труднощі. Як повідомив М. Лозинському член ПНК А. Скарбек, польські власті були проти кандидатури вченого у складі делегації [9, с. 122–123]. Хоча це й суперечило міжнародним нормам, замість М. Лозинського львівські члени УНРади змушені були вибрати С. Томашівського. У ніч з 10 на 11 грудня 1918 р. відбулися чергові арешти колишніх українських урядовців у м. Львові [17, р. 18]. М. Лозинський знову був змушений переховуватися від переслідувань польської влади.

15 грудня 1918 р. М. Лозинський звернувся із листом до Ю. Пілсудського, у якому доводив історичну правомірність утворення ЗУНР і закликав припинити переслідування українців м. Львова та вимагав звільнення арештованих поляками членів УНРади [17, р. 11–19]. Він писав, що під час української влади у м. Львові не переслідували поляків чи їхні інституції, а Польська народна Комісія безпечно проводила свої наради у Торговельному домі і без цензури видавалися польські газети [17, р. 14]. М. Лозинський звертав увагу керівника польської держави на брутальне нехтування окупаційною владою громадськими правами й свободами, незаконні арешти й свавілля польської адміністрації стосовно українських громадян та установ [17, р. 14–16]. Врешті закликав Ю. Пілсудського зупинити пролиття крові між українським та польським народами [91, с. 154]. Аналізуючи ставлення польської влади до українців у м. Львові, М. Лозинський дійшов висновку: «... це було повстання проти української державної влади з метою приєднання української частини Галичини до польської держави» [138, с. 312].

Історик І. Кедрин, даючи характеристику М. Лозинському, зазначав, що він «Людина з високою освітою, публіцист, політик, колишній член Державного

Секретаріату ЗУНР, опісля член її делегації на Мирову конференцію у Парижі, був першорядним знавцем тодішніх історичних подій і одним із нечисленних знавців різних закулісних махінацій» [108, с. 7].

Проголошення Акту злуки ЗУНР і УНР 22 січня 1919 р. в Києві створило нову політичну ситуацію у Східній Галичині [26, с. 68–69]. М. Лозинський у своїх працях акцентував увагу, перш за все, на формально-правових аспектах соборницького процесу. Його «початок» він виводив від «скинення австрійсько-польського ярма» у Східній Галичині та постановня Директорії, які «викликали могутню хвилю одушевлення для ідеї з'єднання всіх українських земель в одну державу» [26, с. 69]. Аналізуючи тексти поданих документів, М. Лозинський доводив «незавершеність» злуки між УНР і ЗУНР, які «не утворили нової, з'єднаної» української держави, а лише «проголошували» та «намічали шлях» до її постановня. Визнаючи «велике політичне значення» таких дій, що виражали волю всього народу, автор відразу запевняє, що на практиці УНР і ЗУНР залишалися «окремими державами» [93, с. 34].

Аналізуючи цю важливу подію, М. Лозинський писав: «... я сильніше, ніж хто інший відчував, що витворенне історичними обставинами почуття ріжниць між Галичиною й Україною, яке опанувало свідомість, і що важніше – підсвідомість обох сторін є крайне шкідливе і що треба його спільними зусиллями обох сторін викорінювати. З сього становища стан, в яким Західна Область була б окремим державно-правним твором, механічно почепленим до Великої України, очевидно не міг бути бажаний. З другого боку, не міг бути бажаний також державний централізм, який накидає свою волю цілій країні і придавляє все місцеве життя» [39, с. 73]. Водночас М. Лозинський розумів, що проголошення Акту злуки не творило відразу одноцільного державного організму, а скоріше показувало шлях до її майбутнього утворення [26, с. 69].

М. Лозинський також признавався, що він не знав правового акту, який встановлював назву ЗОУНР [26, с. 69]. Ймовірно, прийняття останньої відображало більше бажане, ніж дійсне [118, с. 40].

Декларування об'єднання УНР і ЗУНР мало особливе значення для вироблення зовнішньополітичної лінії обидвох держав. М. Лозинський стверджував, що Акт про злуку мав найбільше значення у закордонній політиці ЗУНР та Директорії. Адже саме на міжнародній арені, на думку М. Лозинського, було важливим проголошувати волю українського народу про створення єдиної держави. Цього ж принципу він дотримувався і втілював у життя під час керівництва закордонними справами ЗОУНР [26, с. 69].

Після проголошення Злуки, на середину лютого 1919 р. українське військове становище у Східній Галичині було досить вигідним, польське – навпаки. Українське військо на той час контролювало всю Східну Галичину майже по річку Сян, а в цю українську державну територію вривався тільки польський клин вздовж залізничного шляху Перемишль-Львів. УГА стояла під Львовом і мала надію швидко його здобути. Після цього польський клин перестав би існувати. Укласти у цей час перемир'я означало зупинити корисні для українців військові операції і дати полякам змогу закріпити свої сили. Тому український уряд тільки під тиском погроз комісії Антанти (місія Ж. Бартелемі – В. М.) погодився на мирні переговори, які розпочалися 25 лютого 1919 р. [26, с. 75].

22 лютого 1919 р. комісія Ж. Бартелемі звернулася до уряду ЗОУНР з вимогою перемир'я із поляками [26, с. 74; 87]. 25 лютого, після тимчасового перемир'я, від українського уряду зі м. Станиславова до м. Львова для переговорів прибула делегація, яка була складена, переважно, із цивільних, дипломатів і державних діячів [27, с. 8]. До складу делегації входили: секретар судових справ О. Бурачинський, секретар УНРади С. Витвицький, В. Темницький, полковник С. Гужковський, полковник К. Слюсарчук, отаман Т. Рожанковський, перекладач о. К. Бонн, В. Охримович і М. Лозинський [16, р. 161]. М. Лозинський і В. Охримович перебували тоді у м. Львові і увійшли до складу делегації на основі мандатів, привезених делегацією [17, р. 17]. Польська влада ці мандати визнала і це дало змогу М. Лозинському, як члену делегації, виїхати з антантівською місією після переговорів на українську

територію [26, с. 75]. До м. Львова він вже не повернувся і відтоді працював на території ЗОУНР [81, с. 2].

Головна дискусія за участю членів антантівської місії розгорнулася навколо демаркаційної лінії Бартелемі, за якою до Польщі відходила майже половина території ЗУНР, у тому числі м. Львів та нафтові родовища м. Борислава і м. Дрогобича [81, с. 1]. М. Лозинський категорично відкидав ці принципово неприйнятні пропозиції [26, с. 79–80]. Українська делегація обстоювала кордон по річці Сян, у той час як поляки – лінію Берестечко – Перемишляни – Рогатин – Калуш – Гора Попадя. Отже, перші тристоронні переговори у м. Львові 25–26 лютого 1919 р. виявилися безрезультатними, і генерал Ж. Бартелемі запропонував 27 лютого провести ще одну зустріч із галичанами у м. Ходорові, вже за участю С. Петлюри [116, с. 266]. Делегати ЗОУНР переконалися, що комісія Ж. Бартелемі вже визначила свої симпатії щодо Польщі [9, с. 123].

27 лютого 1919 р. разом із комісією Ж. Бартелемі, М. Лозинський прибув до м. Ходорова, де зустрівся з головним отаманом С. Петлюрою та керівником уряду ЗОУНР Є. Петрушевичем [26, с. 76]. Вже тоді М. Лозинський визначив позицію С. Петлюри щодо Східної Галичини і його орієнтацію на Польщу. У своїй роботі «Галичина в рр. 1918–1920» М. Лозинський згодом напише, що С. Петлюра не заявив, що утримання Східної Галичини у етнографічних межах при УНР є безумовним домаганням цілої України. За словами М. Лозинського, вже тоді С. Петлюра був готовий піти на поступки коштом Східної Галичини, щоб за них одержати мир із Польщею і визнання Антанти [9, с. 123].

28 лютого 1919 р. комісія Ж. Бартелемі вручила українській делегації проект перемир'я, у якому, як і 25 лютого, зазначалася демаркаційна лінія на схід від м. Дрогобича та містився додатковий договір щодо нафтового басейну [27, с. 10]. Характеризуючи цей документ М. Лозинський стверджував, що проект перемир'я комісія підготувала ще перед переговорами з українською делегацією, на основі порозуміння із поляками. Це М. Лозинський мотивував

нестачею часу на укладення проекту, так як комісія майже цілий день перебувала у дорозі до Ходорова. Також, число «28» у вступному листі «До Делегацій польської та української...» не машинописне, а поставлене пізніше вручну. «З усього цього, – ромірковує далі дипломат, – стає зрозуміло, що проект перемир'я запропонований комісією Бартелемі, був одностороннім диктатом, який комісія на основі порозуміння із поляками вирішила накинути українцям. А комедію переговорів із українською делегацією влаштовано вже тоді, коли проект був вирішений і виготовлений» [26, с. 81].

Генерал Ж. Бартелемі востаннє попередив представників ЗОУНР О. Бурачинського, С. Витвицького і М. Лозинського: якщо галичани не приймуть умов миру, то незабаром пошкодують, бо матимуть справу з армією генерала Ю. Галлера. М. Лозинський згадував, що при усьому бажанні підтримувати добрі стосунки із Антантою, делегація ЗУНР не могла прийняти таких ганебних пропозицій [146, с. 161].

Отже, підписати вигідний для поляків договір про перемир'я уряд ЗОУНР відмовився [149, с. 280–281]. М. Лозинський зазначав, що прийняття проекту Ж. Бартелемі не врятувало б українську державу ні від Польщі, ні від більшовицької Росії [26, с. 84].

З огляду на талант активного переговорника та належну юридичну підготовку, М. Лозинського на засіданні УНРади 10 березня 1919 р., за пропозицією Є. Петрушевича призначають товаришем (заступником) державного секретаря закордонних справ, і він починає працювати у складі першого уряду ЗОУНР [167, с. 95]. Призначення М. Лозинського було викликане ще й тим, що державний секретар закордонних справ В. Панейко перебував тоді на Паризькій мирній конференції [26, с. 65]. Щоправда й раніше (за умов частой відсутності керівника зовнішньополітичного відомства – В. М.) М. Лозинський неодноразово призначався керівником роботи дипломатичної служби ЗУНР та ЗОУНР [144, с. 75]. Він також очолював відділ закордонних справ при Державному секретаріаті закордонних справ. Одним із головних завдань цього відділу було підтримання постійного контакту з делегацією

ЗУНР на Паризькій мирній конференції, а також посольствами та представництвами ЗУНР за кордоном. Цей же відділ організовував прийняття місій закордонних держав, які прибували до ЗОУНР, готував інформаційні матеріали для іноземних представників і дипломатів, проводив переговори із поляками про обмін інтернованих осіб тощо [149, с. 189].

На початку березня 1919 р. в м. Проскурові відбувалася нарада за участю державних діячів УНР щодо подальших переговорів з французьким командуванням (воно репрезентувало окупаційні війська Антанти на півдні України – В. М.), які тривали ще від січня 1919 р. Від уряду ЗОУНР, окрім Є. Петрушевича, державного секретаря судівництва О. Бурачинського, прибув і М. Лозинський. Усі вони були проти припинення переговорів із французьким командуванням, боячись що Антанта висуне проти УНР польські та румунські війська у випадку перервання переговорів. Представники ЗОУНР визнавали рацію розпочати переговори із більшовиками, але в тому випадку, якщо переговори з Антантою закінчилися б повною невдачею [117, с. 113].

25 березня 1919 р., в перший день останньої сесії УНРади, яка тривала до 15 квітня 1919 р., відбулися дискусії стосовно зовнішньої політики ЗОУНР. Вони розпочалися з промови М. Лозинського, в якій товариш державного секретаря закордонних справ окреслив зовнішню політику уряду [81, с. 1–2]. Він вбачав сприятливу позицію Антанти щодо українців у тому, що позитивним моментом у стосунках із нею могла би бути зміна урядів основних країн блоку із «буржуазних» на «соціалістичні» [27, с. 11]. Також, проаналізувавши відносини УНР, особливо армії УНР, із сусідами та їхні територіальні претензії на українські території, й з огляду на телеграму Найвищої Ради Антанти, М. Лозинський називає головним ворогом молодій Українській державі радянську Росію. Більшовики, на його думку, приносили в Україну рабство, експлуатацію, русифікацію. Тому для українців було важливим підтримувати тісні зв'язки із Антантою [120, с. 331].

Державний Секретаріат ЗОУНР погодився з антантівськими умовами і 27 березня 1919 р. у селі Бонковичі, неподалік окупованого поляками м.

Хирова, розпочалися вже треті українсько-польські переговори за участю американського генерала Ф. Кернана [26, с. 271–272].

На переговорах поблизу м. Хирова українців репрезентували: генерал В. Генбачев, майор К. Долежалъ, підполковник В. Фідлер, поручник С. Малецький, о. К. Бонн і політичний делегат – М. Лозинський. Поляків представляли граф А. Скарбек, полковник М. Кулінський, капітан Я. Розвадовський, майор В. Мар'янський та інші. Як попередню умову перемир'я, польська сторона висунула вимогу визнати демаркаційну лінію Бартелемі. М. Лозинський пропонував полякам припинити вогонь, а мирні переговори перенести у м. Париж, щоб вони проходили під опікою Найвищої Ради [146, с. 162]. Генерал Ф. Кернан марно намагався схилити противників до компромісу. Хоч поляки трохи пом'якшили свою позицію, але від демаркаційної лінії Бартелемі не відступилися. Граф А. Скарбек у приватній розмові з М. Лозинським нахабно заявив: «Тепер для Вас останній час згодитися на лінію Бертелемі... Коли ж Ви тепер не заключите перемир'я, то за місяць ми будемо мати армію Галлера і викинемо Вас з Галичини» [26, с. 88]. 28 березня 1919 р. переговори під м. Хировом припинились [116 с, 271–272]. Звичайно, що М. Лозинський та інші українські політики надіялися на те, що лідери Антанти змінять свою позицію до галицьких українців [146, с. 15]. У тодішніх обставинах в них не було іншого виходу, як лише сподіватися на позитивні результати української дипломатичної місії в м. Парижі [26, с. 89].

Ще одним напрямом дипломатичної праці М. Лозинського у березні 1919 р. стала Угорщина. 21 березня 1919 р. в Угорщині було проголошено радянську республіку і М. Лозинському доручили вести переговори з її урядом. Переважно, ці переговори стосувалися лише торговельних домовленостей. З головою угорської делегації була підписана таємна угода, за якою М. Лозинський повинен був відстоювати перед Державним Секретаріатом позицію щодо надання угорській радвладі якнайбільшої підтримки (найперше, це стосувалося нафти – В. М.). Відповідно, голова угорської делегації обіцяв клопотати перед своїм урядом, щоб Червона Армія російської та української

радянської влад не перетинала кордону ЗОУНР [9, с. 123]. За іншими даними, заступнику держсекретаря ЗОУНР закидали «неофіційні розмови з радянським урядом Угорщини щодо миру зі «совітами» [149, с. 188]. Сам М. Лозинський згадує розмову голови угорської делегації, який пропонував посередництво у справі замирення радянської Росії та України. За цю послугу угорський дипломат вимагав нейтралізувати залізничне сполучення між м. Москвою та м. Будапештом (через Галичину і м. Київ). Усі ці пропозиції М. Лозинський вважав нездійсненними та вбачав у них вигоду лишень для Угорщини [9, с. 124].

Праця М. Лозинського не обмежувалася лише дипломатичним поприщем. Він також брав активну участь і у внутрішньополітичній діяльності уряду ЗОУНР [163, с. 97]. Зокрема, відома його участь у обговоренні земельної реформи та безпосередня участь на засіданнях УНРади з даного питання. У квітні 1919 р. М. Лозинський висунув пропозицію «пробувати земельну спілкову господарку», тобто виступав за спілкове господарювання. Він також наголосив на необхідності «вивласнювати й міських капіталістів» [142, с. 115]. Радикальною була позиція М. Лозинського і в справі конфіскації церковного землеволодіння. Відомий його вислів: «Церкві лишимо також мінімум існування, але не можемо позволити, щоби церква скликувала всю суспільність служити її матеріальним справам». Прийнятий 14 квітня 1919 р. закон про аграрну реформу лише частково врахував інтереси і потреби Церкви, передбачав повну конфіскацію її землеволодіння [140, с. 115]. М. Лозинський активно виступав за ідею рівноправності чоловіків та жінок, у тому числі і за право наділення останніх землею. Заміжня жінка повинна була бути наділена землею нарівні зі своїм чоловіком на правах співвласності. Повнолітня дівчина також повинна була отримати земельний наділ, як і повнолітній хлопець. Це, за словами М. Лозинського, повинна обов'язково була взяти до уваги Земельна комісія УНРади під час укладання законопроекту земельної реформи [16, р. 22].

Таким чином, М. Лозинський після розпаду Австро-Угорської монархії та проголошення ЗУНР активно включився у державотворчі процеси молодії

української республіки, відігравши у цих процесах помітну роль. Поряд з дипломатичною діяльністю, М. Лозинський значну увагу приділяв також і внутрішньополітичній праці в уряді ЗУНР.

3.2. Дипломатична праця М. Лозинського в рамках Паризької мирної конференції

28 березня 1919 р. під головуванням Є. Петрушевича у м. Ходорові відбулася нарада керівників ЗОУНР, яка й вирішила відправити чергову делегацію в м. Париж для полагодження спірних питань між Польщею й ЗОУНР і усіма заходами домагатися миру [26, с. 115]. Уже 7 квітня 1919 р. українська делегація УНР в м. Парижі повідомила учасників конференції про ультимативну поведінку поляків на переговорах поблизу м. Хирова. Тоді ж Державний Секретаріат вирішив відрядити до м. Парижа дипломатичну місію ЗОУНР у складі заступника державного секретаря закордонних справ М. Лозинського та полковника Д. Вітовського. Їм було поставлено завдання домогтися рішення Ради про виконання польською стороною заходів про припинення боїв і дотримання ухвали Ради Чотирьох. 14 квітня 1919 р. цю ухвалу підтримало засідання Ради Державних Секретарів [116, с. 272]. Є. Петрушевич вірив у справедливість Антанти й позитивне рішення українського питання на Паризькій мирній конференції.

З метою встановлення перемир'я між ЗОУНР і Польщею 18 квітня 1919 р. Найвищою Радою ПМК було створено «Спеціальну Міжсоюзну Комісію для підписання перемир'я між Польщею і Україною» [86, с. 120]. До неї ввійшли представники США, Великої Британії, Франції, та Італії. Головував комісією член делегації Великої Британії, прем'єр Південно-Африканського Союзу генерал Л. Бота [115, с. 218]. На першому засіданні комісії з українською делегацією були обговорені основні пункти проекту перемир'я. На засіданні 30 квітня українці були представлені лише наддніпрянцями Г. Сидоренком (голова делегації УНР – В. М.) і О. Шульгіним. Державний секретар закордонних справ ЗОУНР В. Панейко перебував тоді з офіційним візитом у

Швейцарії. Делегація ЗОУНР, до якої входили М. Лозинський і Д. Вітовський, була ще в дорозі до м. Парижа [17, р. 11].

17 квітня 1919 р. керуючий справами закордонного відомства М. Лозинський (голова делегації), голова військового відомства полковник Д. Вітовський (як радник з військових питань), полковник Ерле (буковинський німець у ролі воєнного експерта) на правах делегатів, а О. Кульчицький (секретар делегації та перекладач з французької мови) відбули до м. Парижа [88, с. 109–110]. Передбачалося, що їх включать до складу дипломатичної місії УНР на Паризькій мирній конференції [149, с. 288].

Приїзд делегації 7 травня 1919 р. не сподобався В. Панейку та С. Томашівському. «Одразу ж, на першій нараді, яка була в день нашого приїзду в Сидоренка (голова делегації УНР – В. М.), Панейко привітав нас заявою, що наш приїзд се для нього «удар ножом ззаду» – згадує М. Лозинський [1, арк. 18]. С. Томашівський, у свою чергу, побачивши у документах новоприбулих делегатів назву «Західна Область УНР» сказав: «Ми тут докладаємо всіх сил, щоб переконати Мирову Конференцію, що ми є окрема держава, а Ви тут приходите з тим ідіотизмом!» [26, с. 115]. Згодом у віденській газеті «Воля» (за 31 січня 1920 р.) М. Лозинський писав, що акція В. Панейка на ПМК полягала на доведенні, що ЗУНР не є частиною УНР. Представникам держав Антанти він доводив, що тільки Східна Галичина здатна творити державу і тільки вона із усіх українських земель не є «заражена большевизмом», отже тільки з неї можна створити плацдарм для боротьби з радянською Росією [119, с. 278]. В. Панейко тоді перебував на посаді віце-президента делегації УНР, а висланий на його домагання Державним Секретаріатом ЗОУНР С.Томашівський був радником делегації [26, с. 115]. М. Лозинський тоді очолював Надзвичайну Комісію в справах українсько-польського перемир'я [120, с. 342]. Що ж до В. Панейка, то він, переважно, діяв окремо від делегації УНР, тоді як М.Лозинський, прибувши 7 травня 1919 р. до м. Парижа, відразу ж заявив, що: «... наша Комісія вступає в склад Делегації Української Народної Республіки і буде працювати як часть Делегації» [26, с. 115–116]. Відтоді М. Лозинський аж

до завершення своєї місії завжди працював у складі дипломатичної делегації Г. Сидоренка. М. Лозинський згадував: «... працювали ми в повнім контакті з президентом Делегації Сидоренком і з цілою Делегацією. Ми з самого початку стали принципіально на тім, що Делегація повинна бути одноцільна і ввійшли в склад Делегації. Я особисто був з доручення Делегації автором майже всіх нот, які висилала Делегація під час мого побуту» [167, с. 183].

Водночас М. Лозинський з перших днів перебування у м. Парижі намагався вийти на особисті контакти із керівництвом польської делегації. Основою для переговорів з поляками, на його думку, мала стати платформа спільних дій для відвернення більшовицької експансії. Напевно, це була не лише його позиція, а й спеціальне доручення уряду ЗОУНР. Однак, переговори не дали позитивних результатів: поляки були надто впевнені у своїх силах і не потребували союзу із ЗОУНР [120, с. 331]. Що стосується ставлення М. Лозинського до більшовицької Росії, то він, передусім, акцентував на національному характері боротьби України проти радянської Росії як боротьби за національне визволення. Решта ж українських делегатів стверджували, що Україна – це найліпша перепона більшовизму і що потрібно їй лише надати матеріальну допомогу (фінансову, технічну тощо) щоб відвернути більшовицьку загрозу від Європи. М. Лозинський зазначав, що ті делегати, які «... мали зв'язки в кругах Мирової Конференції, відповідали, що коли Мирові Конференція взагалі цікавиться нами, то тільки зі становища боротьби з большевизмом як соціально-культурною небезпекою для Європи, і тому треба висувати на перше місце, власне, сю сторону справи; коли ж ми будемо говорити тільки про наше національне визволення, то з нами й говорити не захотять. Я мусів поступитися, і тому також ті ноти, що висилалися в справі Галичини при моїй участі, достроювалися до загального тону Делегації» [26, с. 114–115].

8 травня 1919 р. голова делегації УНР Г. Сидоренко представив голові комісії Л. Боті делегацію Державного Секретаріату ЗОУНР та її керівника М. Лозинського та інших представників ЗОУНР. Під час засідання М.

Лозинський давав пояснення щодо польсько-українського протистояння та відповідав на запитання Л. Боти. М. Лозинський назвав першу умову перемир'я – визначення чіткої демаркаційної лінії між українцями і поляками. Він також пояснив, чому було зірване польсько-українське перемир'я під м. Хировом [26, с. 123–124]. Разом з Д. Вітовським, М. Лозинський узгодив встановлення демаркаційної лінії на основі стану фронту на 20 березня 1919 р. з певними поправками [26, с. 125].

12 травня 1919 р. делегації ЗОУНР було вручено проект договору з картою, де була означена демаркаційна лінія, а М. Лозинський прийняв його від імені української делегації. Аналогічний проект отримали поляки. Проект залишав ЗОУНР Дрогобицький повіт з бориславською нафтою, але обмежував військо до 20 тис. чоловік та залишав м. Львів полякам [117, с. 540]. Сторони повинні були дати відповідь наступного дня, до 10-ї години ранку [115, с. 218]. Українська делегація – М. Лозинський, Г. Сидоренко, В. Панейко, Д. Вітовський, С. Томашівський і О. Кульчицький – провели нараду і вирішили прийняти проект. Було складено заяву-відповідь, яка містила виразну політичну концепцію: визнавалося існування української державності і належність Східної Галичини до соборної України [26, с. 128–131].

13 травня 1919 р. відбулося чергове засідання комісії ПМК. М. Лозинський попросив оголосити ставлення комісії щодо чисельності УГА та продовження демаркаційної лінії на північ від Східної Галичини. Йому повідомили, що комісія ні в якому разі не може змінити свого ставлення ні до демаркаційної лінії, ні до розповсюдження продукції нафтових родовищ. Л. Бота заявив, що питання про кількість війська комісія ще розгляне, а продовження демаркаційної лінії за межі Східної Галичини не відповідає компетенції комісії [154, с. 29]. М. Лозинський погодився, але разом з тим попросив комісію взяти до уваги деякі пункти української декларації: 1) кількість та розташування військ в основному по двох сторонах демаркаційної лінії; 2) подальше розширення демаркаційної лінії у напрямку північного кордону Східної Галичини; 3) нейтралізація лінії Самбір-Сянки для доступу до

м. Стрия [17, р. 44]. Щодо останнього пункту, то М. Лозинський пояснив, що цей напрямок є важливим для сполучення ЗОУНР із Чехо-Словаччиною і взагалі, із Європою [26, с. 131–132]. Пункти, висловлені М. Лозинським не були розглянуті [99, с. 7]. Своєю чергою, польська сторона відкинула проект комісії ПМК, і переговори з цього питання були призупинені [100, с. 338].

15 травня 1919 р. член української делегації О. Шульгин запропонував подати до комісії ще одну заяву про готовність до укладення перемир'я. Але М.Лозинський не бачив у цьому необхідності, бо заява повторювала те саме, що було проголошено 13 травня 1919 р., а причина непідписання перемир'я була у позиції поляків, які затягували переговори і вдало проводили окупацію Східної Галичини [26, с. 133–134].

В. Панейко, М. Лозинський, Д. Вітовський, О. Шульгин і А. Марголін звернулися до президента Франції Ж. Клемансо, який головував на ПМК 20 травня 1919 р. з нотою. У ноті була вимога негайно зупинити польський наступ у Східній Галичині [27, с. 15–16].

21 травня 1919 р., українська делегація отримала запрошення на засідання Ради Чотирьох [99, с. 4]. 22 травня делегацію ЗОУНР прийняли В. Вільсон, Д. Ллойд-Джордж, Ж. Клемансо і С. Сонніно. Була присутньою і комісія Л. Боти. М. Лозинський згадував, що вони, насамперед, намагалися з'ясувати позицію галичан, тобто чи готова ЗОУНР до збройної боротьби проти більшовицької Росії. Представники України просили припинити агресію Польщі, зазначали, що всупереч рішенням Антанти армія Ю. Галлера, яка повинна була зберігати нейтралітет в польсько-українській війні і бути форпостом проти більшовиків, воює проти УГА. Ж. Клемансо заявив, що цього не може бути, бо армія надіслана з умовою не брати участі у боях з УГА [26, с. 135–137]. Після наради у Ж. Клемансо, М. Лозинському стало зрозуміло, що керівники ПМК і не думають про справедливе розв'язання української проблеми [26, с. 137].

24 травня 1919 р. М. Лозинський і Д. Вітовський вирішили у формі листа подати звернення до Л. Боти, щоб той допоміг прояснити ситуацію. У

цьому зверненні було розкрито справжнє становище УГА та пояснено, проти кого насправді воює армія Ю. Галлера [26, с. 137–138]. На цей лист Л.Бота 26 травня 1919 р. прислав на ім'я М. Лозинського відповідь, у якій повідомив, що справа встановлення перемир'я на польсько-українському фронті тепер не у компетенції комісії, а нею продовжує займатися керівництво ПМК [26, с. 138].

27 травня 1919 р. українська делегація доручила М. Лозинському та Д. Вітовському знову звернутися до Ж. Клемансо з нотою, у якій зазначалося про нехтування поляками рішень комісії для перемир'я, описано нелюдське ставлення поляків до мирного українського населення. Українські дипломати просили у найвищій європейській інстанції захистити українське населення перед «польською інвазією» [26, с. 138–140].

Повторну ноту за дорученням Державного Секретаріату ЗОУНР М. Лозинський і Д. Вітовський вручили 2 червня 1919 р. керівництву конференції, у якій звертали увагу на те, що наступ польського війська, зокрема армії Ю. Галлера, відкинувши наклепи міністра закордонних справ Польщі І. Падеревського, що, нібито, поляки воюють у Східній Галичині із більшовиками, а стотисячна УГА – це «розбійницькі банди» [26, с. 139].

Згодом, у своїх працях М.Лозинський писав, що Східна Галичина у ті часи була єдиним краєм у Центральній Європі, де більшовизму зовсім не було, бо свого часу уряд ЗОУНР відкинув пропозиції більшовицьких урядів Росії та Угорщини про співпрацю, вірячи, що Найвища Рада у м. Парижі візьме Україну під свою опіку. Якщо Україна була б справді більшовицькою, то більшовизм з Росії безперешкодно розлився б по Польщі, Румунії і Балканах, подав би руку більшовизму Угорщини, Чехії, Австрії та Німеччини [27, с. 26–27].

Не отримавши ніякої відповіді на попередні заяви, М. Лозинський у черговий раз від імені уряду ЗОУНР 6 червня 1919 р. звернувся із нотою до керівництва конференції, в якій ще раз вимагав зупинити агресора, а також спростував заяви І. Падеревського та Ю. Пілсудського про ситуацію у Східній Галичині [116, с. 276]. У цій ноті було сказано, що найкращим доказом того, що польський наступ проти ЗОУНР був приготовлений заздалегідь, а не був

наслідком українських військових операцій – ухвали сейму від 11 до 15 травня 1919 р., за якими було вирішено розпочати офензиву проти УГА всупереч рішенням Антанти [26, с. 140–142].

25 червня 1919 р., на прохання В. Панейка, М. Лозинським був підготовлений «Меморіал про польсько-українські відносини в Галичині за останні десятиліття». Це була відповідь на заяви поляків, нібито попередні їх відносини із українцями були чудовими, а війна є лише прикрим епізодом. Цей меморіал, скоріш за все, В. Панейко передав професору зі США Р. Лорду, який брав участь у укладанні документів щодо статусу Східної Галичини та був членом місії Антанти у Східній Галичині ще у лютому 1919 р. [26, с. 74].

Проте, подальша доля Східної Галичини вже була вирішена. Ті «прихильники», через яких передавалися названі вище документи, за словами М. Лозинського: «... грали чисту комедію... Справа вже була передрішена» [26, с. 142]. 25 червня 1919 р. було прийняте, а 27 червня передане делегації УНР «Рішення...» Найвищої Ради, за яким вона «... вповноважила сили Польської Республіки вести свої операції аж по ріку Збруч» [27, с. 19]. У відповідь, 2 липня 1919 р. Г. Сидоренком, М. Лозинським та Д. Вітовським підготовлено та передано у листовій формі ноту протесту української делегації проти рішення Найвищої Ради [170, с. 170].

Українські делегати в черговий раз підтвердили змагання українців Східної Галичини до незалежності стверджуючи, що саме УГА відтіснила більшовицькі війська за Збруч і не дозволила останнім об'єднатися з радянською Угорщиною. Це був справді соборний протест, оскільки під ним підписалися всі делегати УНР в м. Парижі та надзвичайні делегати Державного Секретаріату ЗОУНР на чолі з головою делегації [142, с. 52–58].

Ще напередодні, 26 червня 1919 р., М. Лозинський та Д. Вітовський передали листа В. Вільсону перед його від'їздом до США. Делегати ЗОУНР прохали американського президента стати на заваді рішень держав Антанти щодо окупації Східної Галичини та апелювали до нового порядку у світі, що спирався на мирні відносини між вільними та незалежними народами. Проте В.

Вільсон, радше за все, не ознайомився зі змістом цього листа. Його секретар вже знав, що справа окупації Східної Галичини вирішена на засіданні Найвищої Ради у м. Парижі, бо 25 червня 1919 р. вже доручено комісії у польських справах підготувати проект щодо статусу Східної Галичини під польською окупацією [142, с. 49–52].

2 і 3 липня 1919 р. Генеральний Секретаріат ПМК двічі звернувся до делегації УНР [149, с. 326]. У зверненнях повідомлялося про створення підкомісії для розгляду можливості тимчасового прилучення Східної Галичини до Польщі, обговорення внутрішнього статусу для Східної Галичини та запрошення для взяття участі у роботі підкомісії [145, с. 17]. На нараді української делегації, у якій брав участь і М. Лозинський, було вирішено не брати участь у роботі підкомісії. Підставою для цього став намір західних дипломатів розглядати Східну Галичину польською провінцією та заперечення державної приналежності Східної Галичини до УНР [26, с. 150–151]. Проте, М. Лозинський із Д. Вітовським були за участь у засіданнях підкомісії як нагоду у черговий раз висловити думку про зневаження прав населення західноукраїнських земель [26, с. 151].

Наприкінці червня – на початку липня 1919 р., більшість членів української делегації почали схилитися до федералістичної орієнтації. Ще під час приїзду східногалицької делегації, М. Лозинський згадує про напружені стосунки між Г. Сидоренком та В. Панейком, С. Томашівським, О. Шульгіним і А. Марголіним, які мали зв'язки із російськими антибільшовицькими колами. Пізніше, 19 грудня 1919 р., вони стануть засновниками «Українського Національного Комітету» (далі – УНК) [26, с. 116–119].

Що стосується заснування УНК, то спочатку диктатор ЗОУНР негативно поставився до його заснування і діяльності. Про це свідчить лист М. Лозинського до Є. Петрушевича, який підтверджує незадоволення останнього роботою комітету. Є. Петрушевич також дозволяє розмістити у своєму друкованому органі «Український Прапор» (за липень 1920 р.) статтю М. Лозинського про діяльність УНК [165, с. 134].

Та були й моменти, що навіть М. Лозинський та Д. Вітовський, чи то з розпачу, чи через безвихідь, також шукали союзників для визволення Східної Галичини, але не на Заході, а починали схилитися до союзу із більшовиками [9, с. 124]. Зважаючи на негативне ставлення В. Панейка до особи М. Лозинського, останній у листі до Є. Петрушевича просить надати йому такі ж повноваження, як і у В. Панейка: «... щоб я міг спокійно працювати в Парижі». Адже В. Панейко і С. Томашівський різними способами заважали діяльності М. Лозинського, спрямованій на збереження єдності української делегації у м. Парижі. «... Що-до політики завважу ще, що не можу допустити до роздору між “Галичанами” і “Придніпрянцями”. Ми себе врятуємо тільки як часть України...» [167, арк. 101–102].

26 липня 1919 р. М. Грушевський створює в м. Парижі КНУ (Комітет Незалежної України) [91, с. 154–155]. До нього ввійшов М. Лозинський, як заступник голови і представник Галичини [103, с. 145]. Він був автором звернення КНУ «До народів цивілізованого світа!» (Париж, 15 січня 1920 р.), у якому повідомляв світову громадськість про діяльність комітету та події навколо вирішення долі Східної Галичини на ПМК, інформував про польські безчинства, жорстокості та звірства до українського населення окупованої Східної Галичини. У зверненні лунав заклик до цивілізованих народів світу не допустити продовження злочинів польської влади над українцями Східної Галичини [167, с. 163]. Стараннями комітету (пізніше перейменованого на Український Соціологічний Інститут – В. М.) вийшла у світ і найвідоміша праця М. Лозинського «Галичина в роках 1918–1920», яка є чи не найціннішим джерелом дипломатичної діяльності самого політика. Діяльність КНУ, незважаючи на нетривалий термін його існування, була досить продуктивною у плані ознайомлення європейських політичних кіл зі станом українських справ.

У своєму звіті про роботу української делегації для С. Петлюри, М. Лозинський також повідомляє про роботу пресового бюро, яке тричі на тиждень видавало бюлетені із найважливішою інформацією про справу української делегації [167, с. 180].

Також, ще на початку переговорів у м. Парижі, стараннями М. Лозинського була створена спеціальна міжнародна комісія, очолювана французьким представником, генералом Л. Богоюдлем. Згодом стало зрозуміло, що ця комісія від самого початку своєї діяльності не мала жодних намірів щодо припинення польської агресії. Стало також зрозуміло, що ситуація з не вигідним для української сторони перемир'ям була навмисне створена прем'єр-міністром Франції Ж. Клемансо. Про роль Польщі, як сателіта Франції, французький прем'єр заявив на засіданні ПМК 2 червня 1919 р. [133, с. 15].

Пізніше, М. Лозинський напише: «Телеграма Найвисшої Ради показала безвартним «листочком паперу»... Трагедія полягала в тім, що ні Антанта, ні більшовики не хотіли допустити до державної самостійності України і тому не думали сповняти тих надій, які на них покладено» [26, с. 89, 104]. Коментуючи байдужість дипломатів провідних західних держав на ПМК до українських вимог, М. Лозинський у доповіді «Українська справа на Міровій Конференції» (жовтень 1919 р.) відзначав, що «... для Антанти Україна належала до розряду тих країн, які вони не вважали ворожими для себе, але й не визнавали їх повноцінними суб'єктами міжнародних відносин» [114, с. 230].

М. Лозинський виїжджає з м. Парижа 12 серпня 1919 р. як представник галицької делегації на Конференцію представників українських закордонних місій у Карлсбад [167, с. 185]. Він згадував, що під час виїзду з м. Парижа, у приватній розмові з професором Р. Лордом, той «... сказав мені загально, що Мірова Конференція хоче полагодити справу якнайшвидше» (мається на увазі справа Східної Галичини – В. М.) [167, с. 171]. Через паспортні труднощі дипломат повернеться до столиці Франції лише 7 листопада 1919 р. [9, с. 124].

М. Лозинський також мав сподівання, що опозиція у Франції повалить «... Кабінет Клемансо ще перед виборами. Завдяки... почасти моїй праці... вдалося французьких соціалістів позискати для справи державної незалежності України» [167, с. 177]. Та, на жаль, подальші зовнішньополітичні обставини для України склалися несприятливо. Міжнародна ситуація у Європі була не на користь позитивного вирішення українського питання.

19 грудня 1919 р. М. Лозинський отримує від Диктатора ЗОУНР листа з датою: «12 грудня 1919», згідно якого Є. Петрушевич, у зв'язку із закінченням роботи комісії Л. Боти, звільняє дипломата від обов'язків делегата на ПМК у справі перемир'я з поляками. М. Лозинський подав цього листа разом із заявою новому главі української делегації М. Тишкевичу, у якій відзначив, що згідно листа він перестав бути приналежним, з правової точки зору, до подальшої діяльності української делегації. Одночасно колегія членів української делегації на засіданні 19 грудня 1919 р. ухвалила рішення про затвердження М. Лозинського членом делегації із наданням йому повноважень делегата для участі у подальшій дипломатичній діяльності [26, с. 118].

Історик В. Головченко стверджує, що саме за соборницьку і державницьку позиції Є. Петрушевич звільнив М. Лозинського [99, с. 17]. Подібною є думка дослідниці правової спадщини ученого С. Осадчук – через розбіжності у ставленні до ідеї соборницького підходу щодо української справи [170, с. 48].

У своїй автобіографії М. Лозинський називає цілий ряд причин для звільнення: це і листопадова Варшавська декларація С. Петлюри з Ю. Пілсудським; угода УГА із А. Денікіним; призначення в серпні 1919 р. на посаду голови української місії графа М. Тишкевича, відомого полонофіла, що діяв у дусі Варшавської угоди, що позначилося на сповзанні політики делегації УНР у м. Парижі до тісного співробітництва із Варшавою та відвертої відмови від підтримки справи ЗОУНР на ПМК; утворення вищезгаданого УНК, до складу якого 2 січня 1920 р. увійшов і сам Є. Петрушевич [9, с. 124–125].

Це звільнення для вченого було несподіванкою, так як М. Лозинський був відкликаний Є. Петрушевичем на основі реляції В. Панейка, незважаючи на те, що між М. Лозинським і Є. Петрушевичем тоді були приятні стосунки [9, с. 125–127]. Та за словами самого М. Лозинського, це звільнення прийшло в пору, так як у зв'язку із розколом української делегації на ПМК на наддніпрянську – із орієнтацією на Польщу та галицьку – на білу Росію, працювати стало неможливо [71, с. 2].

Так чи інакше, але навіть якщо б і не було цього звільнення, М. Лозинський все одно подав би у відставку, категорично засуджуючи дії С. Петлюри і принципово не погоджуючись із тодішньою позицією Уповноваженого Диктатора [128, с. 154].

Даючи правову оцінку декларації від 2 грудня 1919 р. про зречення УНР від західноукраїнських земель на користь Польщі, М. Лозинський зазначав: «Сею деклярацією місія УНР зрікалася Галичини в користь Польщі і признавала справу Галичини внутрішньою справою Польщі, яку має розв'язати польське правительство» [26, с. 201]. Що стосується договору, укладеного 21 квітня 1920 р. у Варшаві Ю. Пілсудським та урядом С. Петлюри, то йому М. Лозинський дав влучну характеристику: «Для боротьби з більшовиками воно конче потребувало галицької армії, одначе для замирення з Польщею йому заважало галицьке правительство» [149, с. 330].

Формально, проблема Східної Галичини аж до 15 березня 1923 р. ніби продовжувала залишатися суб'єктом міжнародних відносин і під цим приводом продовжував діяти за гроші американських українців емігрантський уряд Є. Петрушевича. Але реальної ЗОУНР не стало вже 17 липня 1919 р. [119, с. 180].

Не погоджуючись із політикою курсів обох українських урядів та усунувшись від політичної діяльності, 16 лютого 1920 р. М. Лозинський виїжджає із м. Парижа до Німеччини [167, с. 134]. Не маючи можливості повернутися до окупованої Східної Галичини він, звертаючись до українців зі шпальт часопису «Вперед», пише: «... можу тільки сказати, що час примусового побуту на чужині використовував я доси і далі використовуватиму по змозі сил моїх для української справи» [82, с. 2].

Одже, діяльність М. Лозинського у період національно-демократичної революції 1917–1921 рр. була спрямована, насамперед, на досягнення найважливішої мети – здобуття незалежності України. Але у реаліях тогочасної зовнішньої політики, яка у цей час була несприятливою для процесу будівництва соборної України, реалізувати це прагнення виявилось неможливим. Наполегливо працюючи у тій ділянці державної роботи, яка була

для М. Лозинського найбільш близькою за фахом, а саме у сфері міжнародного права та зовнішньої політики, він продемонстрував неабиякий хист у якості дипломата та юриста, знавця міжнародних відносин. Свідченням цього є численні державотворчі акти, меморандуми, декларації, ноти протесту, листи, звіти, звернення, а також проект Конституції для нейтральної Східної Галичини, які є беззаперечним доказом плідної праці М. Лозинського на ниві українського державотворення. Докладаючи усіх зусиль задля збереження єдності у роботі української делегації на ПМК, він продемонстрував свою непохитну позицію, насамперед, як патріот, відданий загальноукраїнській справі.

РОЗДІЛ 4. ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ВЕКТОР АКТИВНОСТІ М. ЛОЗИНСЬКОГО В ЕМІГРАЦІЇ ТА УРСР

4.1. Громадсько-політична діяльність М. Лозинського в період еміграції

Поразка національно-визвольної революції 1917–1921 рр. змусила багатьох учасників визвольних змагань емігрувати за кордон. Це були члени українських урядів, інтелігенція, військові, прості громадяни. М. Лозинський як колишній дипломат зовнішньополітичного відомства ЗУНР також шукає своє

місце в нових геополітичних реаліях повоєнної Європи з метою дальшого служіння українській справі. Не залишаючись осторонь культурно-наукових процесів у середовищі української еміграції, М. Лозинський бере участь у створенні Українського Вільного Університету (далі – УВУ), який стає основним науково-педагогічним центром для українців за межами Батьківщини. Він також продовжує свою публіцистичну діяльність, розміщуючи свої статті на політичну тематику у європейських часописах. У цей період М. Лозинський видає свої найвідоміші праці «Галичина в рр. 1918–1920», «З Новим 1924 роком», «Уваги про українську державність», які поставили вченого в один ряд із найвизначнішими українськими діячами того часу та без опрацювання яких неможливо вивчити історію цієї складної для України доби. М. Лозинський також активно вливається у громадсько-політичну діяльність української еміграції, співпрацюючи з такими визначними українськими політиками того часу, як М. Грушевський, Є. Петрушевич та Є. Коновалець. Переймаючись становищем окупованої поляками Західної України, він виїжджає на політичну роботу до Женеви, Парижа та Лондона, де інформує європейський політикум про утиски українського населення на західноукраїнських землях.

Після відходу від державних справ, М. Лозинський у лютому 1920 р. виїжджає із м. Парижа і оселяється у німецькому містечку Вімпфен поблизу м. Гейдельберга [167, с. 180].

23 серпня 1920 р. він переїжджає до м. Гейдельберга і працює там в університеті, викладаючи державне право [113, с. 155]. Як він сам висловився: «... вибираючи свідомо місто, далеке від емігрантщини, що кишіла в Відні, Празі та Берліні», «... щоб віддатися письменницькій праці» [9, с. 105]. Тут М. Лозинський пише невеличкі статті-замітки до галицьких газет та німецької «Salzwedel» («Шлях» – В. М.) про політику уряду ЗОУНР в екзилі, переважно проти її проденікінського курсу та про східногалицьку еміграцію, що «... потерпає від несправедливих злиднів» [167, с. 180].

У січні 1921 р. у м. Відні, емігрантами-галичанами було засновано УВУ. З осені цього ж року його було перенесено до Праги, де він організовується на зразок чеських університетів і отримує допомогу від уряду Чехії та її президента Т. Масарика. Професори і доценти УВУ робили свій посильний внесок у реалізацію ідеї української державності [9, с. 125].

М. Лозинський брав безпосередню участь в організації УВУ. У 1921–1927 рр. М. Лозинський – професор міжнародного права та історії української політичної думки УВУ (у м. Відні та м. Празі). З середини 1923 р. до кінця 1924 р. співпрацював із лідером ЗОУНР у вигнанні Є. Петрушевичем, від весни 1924 р. – голова Комітету поневолених Польщею народів [148, с. 166].

У період роботи у м. Відні і м. Празі у перші еміграційні роки, М. Лозинський намагався переосмислити буремні події 1918–1921 рр. та зрозуміти альтернативи розвитку України у цілому та Східної Галичини зокрема [144, с. 75]. Найбільше його хвилювала історія українського державного будівництва. Він вважав своїм обов'язком описати ті політичні реалії, які склалися у Галичині у часи будівництва ЗУНР. Це спонукало М. Лозинського до написання книги, присвяченої історії ЗУНР і процесам, що відбувались навколо краю. Дану публікацію він розглядав як обов'язок перед українським громадянством та як обіцянку, яку М. Лозинський дав після виходу у відставку. Видати книгу «Справа Східної Галичини на Міровій конференції» та мемуарну працю «При державній праці (Львів–Станиславів–Париж)» вченому не вдалося [9, с. 106].

Свою активну громадсько-політичну діяльність на еміграції М. Лозинський розпочинає участю у роботі ЗУТЛН (Західноукраїнського товариства Ліги Націй – В. М.), заснованого у січні 1922 р. Головним у діяльності ЗУТЛН було домагання від Ліги Націй визнати незалежність Східної Галичини від Польщі [131, с. 312–313].

У складі делегації ЗУТЛН, як член пражської філії товариства, М. Лозинський бере участь у засіданнях Ліги Націй у м. Празі та м. Будапешті. Так, у червні 1922 р., на Конгресі Ліги Націй, який відбувся у м. Празі, М.

Лозинський знаходився у складі української делегації, яка прибула туди у справі прийняття ЗУТЛН до складу Ліги Націй [69, с. 2]. Незважаючи на сильну протидію представників польського товариства Ліги Націй, М. Лозинський разом із іншими українськими делегатами домагається основної мети – визначення правового статусу для Східної Галичини [113, с. 155].

На початку вересня 1923 р. делегація УНРади у складі М. Лозинського, Є. Петрушевичата та А. Петрушевича приїхала у м. Женева на загальні збори Ліги Націй, щоб звернути її увагу на безправне становище українського народу в Польщі. Свої вимоги делегація виклала у спеціальному меморіалі, який було вручено президентам усіх держав, які входили до Ліги Націй. Для преси був підготовлений комунікат, який містив основні положення меморіалу. 22 вересня 1923 р. делегація була прийнята президентом Загальних Зборів Ліги Націй Козме де ля Тор'єнте і Пераза, президентом делегації Куби, якому охарактеризувала становище українських земель під Польщею [69, с. 1].

23–25 вересня 1923 р. під час Четвертих загальних зборів Ліги Націй у м. Женеві відбулися збори представників від українців, білорусів, литовців Польщі та німців, виселених з Польщі, на яких було розглянуто соціально-правове становище представлених ними народів. За ініціативою Є. Петрушевича та М. Лозинського, на цих зборах створено блок представників Західної України, Західної Білорусі та Віленщини, який виступив проти легітимізації Антантою окупації західноукраїнських, західнобілоруських та литовських земель [47, с. 45].

25 вересня 1923 р. представники вище перелічених народів видали резолюцію під назвою «Голос представників поневолених Польщею націй», у якій звернулися до Ліги Націй із протестом проти рішення Конференції Амбасадорів від 14 березня 1923 р. щодо східних кордонів Польщі. Цю резолюцію, разом із представниками білорусів, литовців та німців, підписав М. Лозинський від імені українців [71, с. 1]. Її було передано президенту та секретаріату Загальних Зборів Ліги Націй.

Характеризуючи загальні збори Ліги Націй по відношенню до українського питання, М. Лозинський зазначив певний успіх у справі Східної Галичини. Хоча рада і загальні збори Ліги Націй тільки визнали правовий стан справи, досягнення цього визнання означало великий дипломатичний успіх акції української делегації. Під час розмов делегатів УНРади із представниками держав-членів Ліги Націй всі визнавали, що віддання восьми мільйонів українців Польщі – це велика несправедливість, проти якої вони безпорадні. Боротися проти Польщі з її порушеннями прав українців радили шляхом судових процесів із позиції міжнародного права. Тим самим можна нанести болючі удари по міжнародному іміджу Польщі. За словами М. Лозинського, можна було би досягнути і більшого, якщо би рішення Ради Амбасадорів не захитало наш антипольський фронт, якщо у Східній Галичині та серед американської еміграції замість хаосу панувала єдність, що дала б необхідні політичні та матеріальні засоби [22, с. 1–2].

Навесні 1924 р. на базі блоку представників Західної України, Західної Білорусі та Віленщини утворився «Комітет народів, поневолених Польщею». У склад Комітету від українців увійшли М. Лозинський та А. Петрушевич [83, с. 1]. У червні цього року М. Лозинський, як голова, брав участь у роботі Комітету у м. Лондоні [82, с. 1]. У липні і серпні він представляв Комітет у м. Парижі, а у вересні – у м. Женеві [9, с. 127].

Акція «Комітету народів, поневолених Польщею» під час П'ятих зборів Ліги Націй у вересні 1924 р. у м. Женеві, звернула на себе увагу різних національних меншин європейських держав, насамперед, німців. М. Лозинський згадує, що до комітету звертався представник німців Естонії Аменде, який виступив з планом міжнародної акції, у якій взяли б участь усі національні меншини європейських держав. Але «Комітет народів, поневолених Польщею» через недостатнє фінансування та через непорозуміння між головою комітету М. Лозинським і президентом УНРади Є. Петрушевичем не зміг тривалий час здійснювати свою роботу і проводити акції [85, с. 3]. Він

поступово припинив свою діяльність, і через це ініціативу взяли у свої руки представники німецьких національних меншин [46, с. 213].

М. Лозинський, перебуваючи у м. Лондоні, м. Парижі чи м. Женеві, завжди старався дізнатись про ставлення європейських політиків до українського питання. І скрізь дізнавався одне і те ж саме. Ніякий уряд не виявляв бажання виступити проти Польщі для захисту поневолених нею народів. А якщо поневолені народи мають тільки «право петиції» і не мають права жалоби, яку могли б як підмети міжнародного права вносити і захищати у Лізі Націй і у Постійному Трибуналі Міжнародного Суду, то доля їх петицій залежить від постійних політичних інтересів держав, які відіграють не останню роль у Лізі Націй.

М. Лозинський також спростовує закиди часопису «Діло», які зводилися до програшу справ у питанні захисту українців у Польщі, у м. Ліоні та м. Женеві тільки через погану підготовку українських делегатів [49, с. 22]. Адже справа захисту залежала не тільки від чи достатнього чи недостатнього поінформування членів Ради Ліги Націй, але і від тих політичних інтересів, які мають держави, делегати від яких засідають у Раді. Проте варто пригадати, що ті симпатії, які мала польська справа у Франції не перешкодили французькій республіці вступити у союз із царською Росією. Або Д. Ллойд-Джордж, який тепер при кожній нагоді згадує про галицьку справу, але як прем'єр-міністр Британської імперії нічого не міг вдіяти задля визволення Східної Галичини з-під польської окупації. М. Лозинський наголошує: «... наша акція має бути обчислена не на хвиловий ефект, а на те, аби принести плоди тоді, коли прийде час на ревізію польського питання. Українські петиції до Ради Ліги Націй – це тільки один зі способів акції «Комітету народів, поневолених Польщею». І так чи інакше – вони роблять свою справу для дискредитації Польщі і поширення правди про потребу перегляду польського питання». М. Лозинський закликає до постійної широкої акції як у Східній Галичині, так і на міжнародному полі, що українці не тільки випрошують визволення, але і працюють задля його здійснення [49, с. 45].

Після рішення Ради послів від 15 березня 1923 р., коли майже уся громадська думка звернулася проти Є. Петрушевича як проти найбільшого винуватця невдачі у справі визволення Східної Галичини, М. Лозинський стає співробітником екзильного уряду ЗУНР, зокрема як спеціаліст по роботі із «краєм», тобто Східною Галичиною. Він приступив до виконання своїх обов'язків на початку липня 1923 р. і залишався на цій посаді до 1 грудня 1924 р. Ніякої письмової угоди про співпрацю між обома діячами підписано не було [167, с. 190].

Що стосується позиції самого М.Лозинського у справі тодішньої політики президента Є. Петрушевича, то він вважав, що лідеру ЗУНР можна було закинути небажання захищати на міжнародному рівні, окрім Східної Галичини, також й інші західноукраїнські землі, які були захоплені Польщею; допущення наростання конфронтації між політичними та громадськими діячами Східної Галичини та діаспори; нехтування екзильним урядом ЗУНР підготовкою населення Східної Галичини для відповідної політики проти польської окупації краю. Очевидно, ці закиди можна віднести і до провини галицьких діячів, але політична ініціатива все ж таки належала до компетенції голови уряду ЗУНР [33, с. 56]. Але оцінюючи політичне становище після 15 березня 1923 р. М. Лозинський мав на увазі два основні моменти:

1) Провина за рішення Ради послів не падала на політику Є. Петрушевича;

2) Становище президента УНРади є у даних обставинах такою політичною цінністю, яку потрібно зберігати до того часу, поки Східна Галичина не оговтається після удару, нанесеного рішенням Ради послів і не перебудується для нової організації політичних сил.

Таким чином, М. Лозинському імпонувала політична платформа Є. Петрушевича. Він прихильно поставився до нової політики щодо Східної Галичини, згідно якої там мала постати організація, яка б дала політичну основу для нових акцій на міжнародному полі. Також до уваги вже стали

братися і такі західноукраїнські землі, як Холмщина, Підляшшя, Волинь та Полісся.

4.2. Життя і праця М. Лозинського в радянській Україні

Боротьба більшовиків з українською політичною еміграцією у 20-х рр. ХХ ст. мала цілеспрямований характер і набувала різноманітних форм та методів. Підпорядкування української політичної еліти за межами СРСР було одним із завдань радянського керівництва задля єдиної мети – підкупити, дискредитувати або просто знищити. Що ж стосується галицьких українців, то одним із спонукальних чинників для їх приїзду в УСРР була передача Східної Галичини під владу Польщі і підступна політика, яку проводили більшовики, вводячи в оману провідних діячів, уміло використовуючи протиріччя в українському політичному проводі та надаючи грошові субсидії [131, с. 481].

Ту частину емігрантів-галичан, які прибули в радянську Україну, було спочатку ізольовано, їхній вплив на український загал мінімізовано, а пізніше знищено фізично. Дослідник О. Зайцев виділяє два принципово відмінні різновиди радянофільства української еміграції: радянофільство з переконання, прихильники якого тією чи іншою мірою сприймали більшовицькі ідеї та радянський устрій, і «радянофільство» з тактичних міркувань. Цей другий різновид «радянофільства» у 20-х рр. ХХ ст. став однією з провідних тенденцій суспільно-політичного життя української еміграції, впливу якого зазнав й М. Лозинський [131, с. 537]. 15 вересня 1927 р. він перетнув кордон СРСР, і приїхав до Києва, а згодом виїхав до Харкова, де й оселився [12, с. 108].

У 1923 р. зростає зацікавленість М. Лозинського національною політикою СРСР, зокрема курсом українізації. Своє бачення радянської політики в Україні, вчений вперше розглянув у своїй брошурі «З Новим роком 1924. Теперішній стан будови Української держави і задачі західно-українських земель» (1924). Він починає встановлювати контакти із представниками Радянського Союзу – радянськими дипломатами у м. Празі. Наприкінці 1923 р., М. Лозинський відвідує радянське представництво у столиці Чехословаччини,

де знайомиться із уповноваженим представником СРСР В. Антоновим-Овсієнком та його радниками, колишніми українськими есерами Н. Калюжним та А. Приходьком. Цей візит до радянського повпредства був пов'язаний із транспортом інтернованих у Чехословаччині колишніх вояків УГА, які за їх бажанням та згідно з чехословацько-радянською міжурядовою угодою були відправлені в УСРР [9, с. 127]. Контакти М. Лозинського із дипломатичними представниками СРСР сприяли зміцненню радянофільських поглядів вченого, спрямовуванню думок і дій емігранта у потрібне для радянської зовнішньої політики річище. Та й сам М. Лозинський прагнув залишити емігрантське становище, щоб взяти активну участь у національно-культурній праці у м. Харкові [9, с. 106].

Отже, М. Лозинський знову еволюціонував у своїх політичних переконаннях, на цей раз від самостійницького напрямку до націонал-комунізму. Аргументувати цей крок громадсько-політичного діяча можна не лише рішенням від 14 березня 1923 р. стосовно Східної Галичини, але і зміна курсу (здавалося, на тривалий час) правлячої у СРСР більшовицької партії – нова економічна політика та «українізація» в УСРР (починаючи з відомої постанови ВУЦВК і РНК УСРР «Про заходи забезпечення рівноправності мов і про допомогу розвитку української мови» від 1 серпня 1923 р. – В. М.). За цих обставин неважко зрозуміти природне бажання М. Лозинського як свідомого українського інтелігента залишити емігрантське середовище і працювати на рідній землі задля свого народу [9, с. 107–108].

Таким чином, у вересні 1927 р. після шестирічного проживання за кордоном, М. Лозинський, перебуваючи в ілюзії, що «більшовики змінилися» і настав час, коли можна співпрацювати з владою та працювати для української науки і культури, переїхав до УРСР [11, с. 119].

Приймаючи рішення покинути еміграційне середовище, М. Лозинський вважав, що у радянській Україні, українізація була явищем позитивним, його праця буде потрібнішою і там він зможе себе більше реалізувати як науковець,

ніж перебуваючи у Європі, на становищі політичного емігранта, без чітко означених перспектив.

Деталі переїзду М. Лозинського невідомі, але він не міг відбутися без безпосередньої участі ОДПУ (Об'єднане державне політичне управління), що проявляло пильний інтерес до усіх емігрантів-галичан. У 1924 р. був організований комітет у справах політемігрантів, при ЦК МОДР УСРР (МОДР – Міжнародна організація допомоги борцям революції), що опікувався переїздом до радянської України емігрантів із Західної України та Європи [136, с. 108].

Радянське керівництво вважало, що найближчим часом може розпочатися війна з Польщею й розглядало галичан, особливо колишніх політичних та військових діячів ЗУНР/ЗОУНР, як можливий ударний антипольський резерв. Поступово міжнародна ситуація змінилася, й війна з Польщею вже перестала розглядатися як неминуха. Відповідно змінилися й плани радянських спецслужб стосовно галицьких емігрантів [167, с. 148].

Перед виїздом до СРСР, у м. Празі, в радянському дипломатичному представництві, М. Лозинському повідомили про те, що він, мабуть, працюватиме в м. Одесі, бо саме там є вільна посада професора міжнародного права. Учений зупинився у м. Києві, до якого прибув 16 вересня 1927 р., а потім поїхав до м. Харкова у справах працевлаштування.

У Києві М. Лозинський зустрічається зі своїми колишніми колегами з часопису «Рада» – С. Єфремовим, М. Грушевським та Ф. Савченком [10, с. 102]. На запрошення Ф. Савченка, секретаря історичної секції Всеукраїнської академії наук (ВУАН), учений взяв участь в одному із її засідань, на якому виступив з доповіддю про захист національних меншин. Пізніше, приблизно через два тижні, за пропозицією М. Грушевського, М. Лозинський брав участь в урочистостях, присвячених ювілею М. Максимовича, організованих історичною секцією ВУАН. У неділю, 9 жовтня поточного року, на зібранні у Всенародній бібліотеці, що входило до циклу святкувань, присутні заслухали

доповідь М. Лозинського щодо взаємин між Україною та Галичиною [156]. Самі ж заходи, присвячені М. Максимовичу, вчений вважав маніфестацією української соборності, утвердженням того, що Галичина бачить свій культурний центр у радянській Україні [11, с. 104].

Приїзд відомого ученого і політичного діяча до столиці радянської України не був особливо помічений. Як виявилось, всупереч запевненням у листах відомих радянських посадовців, професора М. Лозинського тут не дуже бажали бачити. Згідно з рекомендацією Наркомату освіти (НКО) його скерували до Інституту народного господарства (Інгосп – сьогодні Національна юридична академія) у якості професора міжнародного права і дійсного члена науково-дослідної кафедри права [90, с. 156].

Відтак з 1 жовтня 1927 р. М. Лозинський – професор, завідувач кафедри міжнародного права Харківського інституту народного господарства (ХІНГ) в Харкові [148, с. 166]. А також стає дійсним членом науково-дослідної кафедри «Проблеми сучасного права», викладачем юридичного факультету та факультету зовнішніх відносин. У вузі учений працює за основною спеціальністю – «міжнародне право», а також за спеціальностями «державне право» та «історія». Також М. Лозинський починає працювати в Інституті марксизму в комісії з вивчення революційної боротьби у Західній Україні [167, с. 148].

21 лютого 1928 р. ректорат ХІНГу, «маючи на меті посилення в інституті викладання з укр. мови» листовно звернувся до НКО з проханням «затвердити штатним професором ХІНГу тов. Лозинського» [136, с. 118].

9 березня 1928 р. кваліфікаційна комісія Держнаукуметодкому НКО звернулася до професора Українського інституту марксизму-ленінізму М. Яворського з проханням визначити політичне обличчя та «ідеологічний бік праць» М. Лозинського. Перестраховуючись, оскільки це питання вже неодноразово ретельно вивчалось дипломатичними представниками УСРР в Празі, ДПУ та й власне апаратом НКО, перш ніж запросити вченого до СРСР, лідер вітчизняних істориків-марксистів 10 березня 1928 р. складає на М.

Лозинського характеристику. Лише після такої рекомендації розпорядженням управління профосвіти НКО від 13 березня 1928 р. М. Лозинського затвердили з 1 січня 1928 р. штатним професором I групи ХІНГУ зі спеціальності «міжнародне право» [167, с. 148–149].

Отже, на посаді професора міжнародного права і дійсного члена науково-дослідної кафедри права М. Лозинського затвердили лише навесні 1928 р. Професор О. Гладстерн, який тоді викладав міжнародне право в Інгоспі, не бажав мати фахового конкурента, його підтримували адміністрація, стара професура, партійні аспіранти. До М. Лозинського ставилися як до «непроханого гостя», скерованого НКО. Це негативне ставлення до ученого тривало упродовж трьох років праці в Інгоспі і перенеслося потім у Всеукраїнський комуністичний інститут радбудівництва та права, куди перейшов працювати М. Лозинський після ліквідації Інгоспу. Тільки з жовтня 1932 р. для М. Лозинського, внаслідок від'їзду професора О. Гладстерна до Москви, наступив період спокійної праці в інституті [11, с. 109–110].

Безпосередньо, після приїзду М. Лозинського до м. Харкова, його прийняли нарком освіти М. Скрипник, заступник наркома освіти А. Приходько, нарком юстиції В. Порайко, заступник уповноваженого Наркомзаксправ І. Кулик. Учений також зустрічався з емігрантами-галичанами, які переїхали працювати до радянської України – М. Яворським, С. Рудницьким, С. Вітиком, Г. Коссаком, М. Левицьким, О. Баданом-Яворенко, М. Ерстенюком, І. Сіяком, М. Романюком, І. Цьоканом та багатьма іншими уродженцями Східної Галичини, більшість з яких, як і М. Лозинського, у період сталінських репресій, знищено [10, с. 105–110].

Навчальний 1927–1928 рік був для ученого надзвичайно важким. Він терпів побутову невлаштованість, негативне ставлення місцевих українців («зрадник» та «більшовицький наймит») та росіян («більшовицьке знаряддя для українізації») як до галичанина, труднощі в інституті, хворобу, але при цьому все ж багато працював. М. Лозинський приїхав до УСРР з надією асиміляції з

радянською громадськістю і буде почувати себе як вдома, нарікаючи, що скрізь, все своє життя чув себе чужинцем: у гімназії, як виходець з села серед синів міщан, у середовищі львівської інтелігенції, проживаючи у європейських країнах [10, с. 114].

В цей час у газеті «Комуніст» та журналі «Більшовик України» з'явилися статті якогось М. Камінюка, що містили різкі випадки проти М. Лозинського, як одного з дипломатів «дрібнобуржуазного націоналістичного уряду ЗУНР». Вони занепокоїли ученого і він звернувся до О. Бадана-Яворенка, на той час ученого секретаря НКО УСРР, з проханням роз'яснити йому ситуацію. Той заспокоїв М. Лозинського, сказавши що в цьому немає жодної небезпеки. Восени 1928 р., у зв'язку з десятиріччям проголошення Західноукраїнської Народної Республіки, знову з'явилася стаття М. Камінюка у журналі «Більшовик України» із критикою праці М. Лозинського «Галичина в роках 1918–1920». Проте і на цей раз у «Партвидав» М. Лозинського заспокоїли, сказавши, що ці статті – просто факти з минулого [10, с. 113].

Зважаючи на наведені обставини, побутову невлаштованість, негативне ставлення працівників Інспосу та Всеукраїнського комуністичного інституту радбудівництва та права, цькування в пресі, М. Лозинський у 1930 р. намагався виїхати з УСРР через радянського консула у Львові Ю. Лапчинського за посередництвом голови НТШ у Львові К. Студинського. Можливо, йому у цьому перешкождали [167, с. 149].

М. Лозинський розумів, що в СРСР піднести власний статус «рядового професора» хоча б до рівня завідувача кафедри можна лише за неодмінної умови – мати партквиток. Приблизно з 1930 р. бажання стати членом ЦК КП(б)У перетворюється для науковця на своєрідну ідею фікс. Він докладає до цього максимум зусиль, використовує харківські знайомства, неодноразово розмовляє з наркомом освіти М.Скрипником [12, с. 128]. У професора, очевидно,

складалося враження що нарком не зовсім прихильно ставиться до справи його «партизації». Проте факти, наведені секретарем ЦК КП(б)У П. Любченком у промові «Огонь по націоналістичній контрреволюції та по націонал-ухильниках» 22 листопада 1933 р. на об'єднаному пленумі ЦК та ЦК КП(б)У свідчив про протилежне. П. Любченко запевнив присутніх, що можна «назвати десятки фактів наполегливості» покійного М. Скрипника «в обороні націоналістів». Серед тих, що їх навів промовець, був і такий: «Напосідливо тягнув він (М. Скрипник) до партії професора Лозинського, члена центру УВО. Вже наприкінці 1932 р. викликав він до себе секретаря осередку, вимагаючи прийняти Лозинського до партії» [136, с. 125, 414–415]. Ця доповідь, тиражована республіканською пресою, надала М. Лозинському сумної «популярності» [11, с. 111].

У 1930 р. М. Лозинського вибирають членом Харківського бюро секції наукових робітників і він починає брати участь у профспілковій діяльності [12, с. 84–89].

Після реорганізації Інгоспу – професор (1930–1933 рр.) кафедри міжнародного права Інституту радянського будівництва і права (м. Харків). У 1931–1933 рр. – дійсний член Науково-дослідного інституту радянського будівництва і права у складі Всеукраїнської асоціації марксистсько-ленінських інститутів (м. Харків); водночас (1931–1933 рр.) – старший науковий співробітник Комісії радянського будівництва і права ВУАН у м. Києві. Автор досліджень «Галичина в рр. 1918–1920: Розвідки і матеріали» (1922), «Уваги про українську державність» (1927), «Проблема роззброєння. Ліга Націй і СРСР» (1929), підручника «Міжнародне право» (1931) [148, с. 166].

Працюючи професором у харківських вищих навчальних закладах, він мав намір доповнити свою мемуарну працю «Галичина в рр. 1918–1920», довівши події до березня 1923 р. Про підготовку цього видання повідомлялось у часописі «Діло» за 1928 р. у рубриці «Новинки»: «З кінцем цього року мають вийти дві великі наукові праці проф. д-ра М. Лозинського: «Підручник міжнародного права» і «Галичина в рр. 1918–1923» [59, с. 4]. Звичайно ж,

тодішня більшовицька адміністрація не була зацікавлена у публікаціях з історії національно-визвольних змагань України. Доопрацьований варіант книги так і не був виданий і, очевидно, загинув після засудження автора у 1933 р. за сфабрикованим звинуваченням у причетності до «Української Військової Організації» [136, с. 119].

Додатково шукаючи заробітку, М. Лозинський влаштовується у відділ науки Держплану УСРР. Його призначають на технічну роботу, а прохання М. Лозинського дати йому організацію науково-дослідної мережі відділу було знехтуване. Ученому було надзвичайно важко працювати у Держплані УСРР, адже технічна праця займала весь робочий день, а ввечері він читав лекції і часу для наукової праці не залишалося. Через це учений вирішує звільнитися. М. Лозинський згадував, що одного разу, на зборах колективу, з приводу свята Червоної армії, отримав тавро «націоналіста» через те, що нарікав на неукраїнізований апарат Держплану [12, с. 90–91].

Наприкінці 1931 р. М. Лозинський, як делегат, їде у Москву, на Всесоюзний з'їзд наукових працівників. Цього разу науковий світ сприйняв його набагато краще. Учений знайомиться з міжнародниками – співробітниками «Інституту радянського будівництва і права». В інституті вже знали про україномовний посібник М. Лозинського й виділяли його за повноту новітнього матеріалу та джерел, а, водночас, жаліли, що через українську мову його не можуть використовувати московські студенти. М. Лозинський відзначив, що в Москві на той час галузь міжнародного права була слабо розвинутою, хоча тут були значні можливості для наукової діяльності. Працюючи у бібліотеці наркомату закордонних справ, учений відзначив наявність значного зарубіжного матеріалу бібліотеки, однак для його вивчення потрібно постійно проживати у Москві. М. Лозинський висловлював бажання хоча б півроку попрацювати у столиці СРСР для висвітлення теми «Міжнародне право в епоху загальної кризи капіталізму». Писав, навіть, листи до Л. Кагановича та П. Любченка, щоби вони дали дозвіл для такої праці. Однак усе залишалося без відповіді.

Праця М. Лозинського у новому середовищі й нових соціальних та політичних реаліях була для нього черговим випробуванням. Незважаючи на певні розчарування, віра ученого в майбутнє України пересилила ті несприятливі чинники, що могли б завадити нормальній праці науковця [167, с. 151].

У лютому 1931 р. М. Лозинському стало відомо про арешти західноукраїнських письменників, членів Київської філії літературної спілки «Західня Україна» [136, с. 366]. Пройшло два роки і в аналогічній ситуації опинився і сам М. Лозинський. У ніч з 21 на 22 березня 1933 р., без санкцій прокурора, його арештовують за звинуваченням у належності до контрреволюційної «Української військової організації» (УВО) [148, с. 166–167].

Звинувачення проти професора М. Лозинського були складені начальником 2-го відділення секретно-політичного відділу ДПУ УРСР С. Долинським-Глазбергом. 21 березня 1933 р. ученому інкримінувалася участь у контрреволюційній організації, а для запобігання ухиленню від слідства, він підлягав арешту і утриманню під вартою в спецкорпусі ДПУ УРСР [91, с. 158].

За показами заарештованих у справі СВУ, а також самого М. Лозинського, його звинуватили у причетності до керівництва цієї міфічної організації. Зокрема, за свідченнями С. Рудницького, М. Лозинський нібито входив до групи УВО, що працювала по лінії закордонної політики та займався шпигунством на користь Німеччини та Чехо-Словаччини.

Для ученого і політичного діяча почалися роки важких випробувань. Звинувачення проти М. Лозинського вилилося у п'ять томів архівної кримінальної справи. «Мене звинувачують у приналежності до тайної протидержавної організації. Я вже заявив усно, що цієї вини я на собі не почуваю і до ніякої такої організації я не належав, ані про існування такої організації нічого не знав; перший раз почув про це на слідстві. Як могли утворитися всі ті докази проти мене, що на їх основі мене заарештовано, це для мене трагічна загадка», – писав він у перші дні слідства і рішуче заперечував не

лише участь у роботі УВО, але й навіть свою обізнаність щодо її існування [91, с. 158].

Перебуваючи в ув'язненні, М. Лозинський у найменших деталях письмово викладав факти свого життя та події, учасником яких він був. Без перебільшення можна сказати, що ці записи заслуговують на аутентичне опублікування, бо могли б стати не лише джерелом вивчення біографії М. Лозинського, але й посібником з історії західноукраїнських земель на зламі епох. Просте й точне викладення подій, однак, не задовільнило слідчих. М.Лозинський повністю заперечив свою участь в УВО та її існування на теренах радянської України [167, с. 151].

Надії М. Лозинського на відкритий судовий розгляд були марними. Справа УВО була надуманою, а втягнені у неї особи за своєю освітою, соціальним станом, зрештою, віком, мало скидалися на бойовиків, здатних взяти участь у збройному повстанні, що виносити її на показовий відкритий суд було визнано недоцільним, а закритий процес не мав жодного сенсу. Усе закінчилося

згідно з рішенням «трійки» при колегії ДПУ УСРР. У протоколі № 107/540 від 23 вересня 1933 р. зафіксовано, що М. Лозинський обвинувачується за статтями 54/4, 54/6 та 54/3 Кримінального кодексу УСРР і підлягає ув'язненню у виправно-трудоному таборі терміном 10 років. 10 грудня 1933 р. в'язня відправлено спецконвоєм до Соловецького табору ОДПУ. Від 14 грудня 1933 р. його утримували у слідчому ізоляторі м. Кем, а звідти 22 травня 1934 р. перевезли до політизолятора Савват'єво, розташованого у скиті й церкві Святого Саватія поблизу «Секирної» гори, що на найбільшому з Соловецьких островів [12, с. 120].

Без будь-яких додаткових слідчих дій, згідно з рішенням «особливої трійки» УНКВС Ленінградської області від 9 жовтня 1937 р. М. Лозинський був засуджений до вищої міри покарання – розстрілу [91, с. 161]. Його етапували морем до Кемі, а звідти – залізницею до селища Медвежа Гора (сьогодні – Медвеж'єгорськ) – й розмістили у слідчому ізоляторі Белбалттабору. З

ізолятора його та ще 1111 в'язнів на вантажівках доставили до місця екзекуції, що знаходилося за 16 км від Медвеж'єгорська, в урочищі «Сандармох», у піщано-гравійному кар'єрі.

За основним «українським» протоколом «трійки» – № 83, 3 листопада 1937 р. капітан державної безпеки М. Матвеев особисто, а іноді за допомогою помічника коменданта УНКВС Ленінградської області Г. Алафера, пострілом з револьвера виконував вироки. Серед розстріляних цього дня українських, зокрема галицьких інтелігентів, був і М. Лозинський [136, с. 477–478].

Питання щодо реабілітації М. Лозинського порушив 24 серпня 1956 р. директор Інституту суспільних наук АН УРСР, професор І. Крип'якевич. У його зверненні до ЦК КПУ та прокуратури УРСР містилося прохання «дати правдиву оцінку одному з відомих західноукраїнських діячів М. Лозинському». Поряд з об'єктивними відомостями про ученого лист містив і неточну інформацію. Наприклад, що М. Лозинський 1920 р. працював у Галревкомі, завідуючи питаннями міжнародних зв'язків. Це клопотання ініціювало реабілітаційний процес. Додатковий імпульс цій справі надала заява вдови М. Лозинського – Марії Рафаїлівни, надіслана 30 серпня 1956 р. з Караганди на ім'я генерального прокурора СРСР Р. Руденка.

27 листопада 1956 р., ймовірно, на запит прокуратури та Комітету держбезпеки УРСР І. Крип'якевич підготував відгук про М. Лозинського. У ньому йшлося: «Я познайомився з Михайлом Лозинським в 1909–1914 рр., коли він був співробітником щоденника «Діло» у Львові. «Діло» було органом української національно-демократичної партії, але Лозинський підкреслював, що він не визнає програми партії, а працює в редакції тільки заради заробітку. Він був талановитим публіцистом, давав інтересні, загострені статті, часто критикував австрійський уряд і польську шляхту, яка експлуатувала селянство Галичини. Він виступав часто на робітничих мітингах, був добрим промовцем, гостро ставив соціальні питання» [12, с. 113].

Ухвалою військового трибуналу Київського військового округу від 24 вересня 1957 р. постанови «трійки» при колегії ДПУ УСРР від 23 вересня 1933

р. та “трійки” УНКВС СРСР у Ленінградській області від 9 жовтня 1937 р. були скасовані і справа щодо М. Лозинського припинена за відсутністю злочину [12, с. 113].

Таким чином, М. Лозинський шукав особистий шлях до правдивої незалежності України, вбачаючи таку можливість у більшовицькій ідеології. Своєю працею він долучився до розбудови радянської України та, будучи відданим українській справі, був підданий репресіям і фізично знищений. Політичний вибір М. Лозинського та його громадянська позиція вплинули на формування політичного процесу, підготували підґрунтя для відновлення Української держави й визначили її подальший сучасний розвиток.

Ставши на позиції радянофільства, М.Лозинський цим кроком не зрадив своїх переконань, поглядів стосовно бачення майбутнього України. Для нього УСРР була лише перехідним етапом, тимчасовою ланкою до створення соборної Української держави. Шукаючи шлях до незалежної України, М.Лозинський вибирає його – на користь повернення зі становища емігранта задля праці в УСРР.

РОЗДІЛ 5. МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ НА ПРИКЛАДІ М. ЛОЗИНСЬКОГО ІСТОРИЧНОЇ ПЕРСОНАЛІСТИКИ В ШКОЛІ

В умовах становлення українського громадянського суспільства, перед історичною освітою постає завдання запропонувати підростаючому поколінню не лише сукупність знань, але й сприяти формуванню його національної свідомості, почуття гордості за власний народ і державу, бажання сприймати ідеї гуманізму та загальнолюдських цінностей. Серед таких цінностей – розуміння й усвідомлення місця і ролі особи в історичному процесі.

Життєписи історичних осіб постійно ставали і стають предметом професійних зацікавлень багатьох представників суспільствознавчих дисциплін. З наукової точки зору персоналістика, як складова історіографії, продовжує користуватися незмінною популярністю у колах дослідників минулого.

Постійною є цікавість учнів до видатних людей минувшини. Це пояснюється не лише привабливістю біографічного матеріалу конкретних осіб, але і тим, що крізь призму їхнього життя можна розкрити усю розмаїтість реальних історичних обставин, краще зрозуміти ті умови, в контексті котрих вони діяли. Окрім того, знайомство школярів з життєписами видатних діячів не тільки розважає, а й змушує задуматись над сутністю влади, величчю, внутрішніми переживаннями, місцем можновладців і простих людей в оточуючому світі, над їхніми обов'язками, ступенем особистої свободи.

За радянських часів вирішальну роль в історії відводили народним масам. Однак вона не може відбуватися без конкретних персон та поза їхньою свідомістю, ментальністю, ідеологією чи соціальною поведінкою. Загальний хід суспільного розвитку визначається геополітичними, природними, іншими об'єктивними закономірностями, а видатні постаті змушені діяти у рамках оточуючого їх середовища. Вивчення персоналістики допоможе учням зрозуміти причини, через котрі діяльність найвідоміших постатей України не привела до здійснення їхніх мрій та планів. Тому знайомство школярів з історичними особистостями відзначається на сьогодні науковою новизною й навчально-виховною актуальністю [133].

Вивчати історичну постать завжди потрібно на тлі епохи, того часу, в якому вона жила, а не з точки погляду сьогодення. Водночас необхідно зазначити особливості ідейного світогляду, основні риси характеру цієї особистості, вплив на неї родинного виховання, суспільного оточення, шкільної та університетської (якщо були) освіти, сімейні та робочі відносини з різними людьми. Як наслідок, слід підвести підростаюче покоління до розуміння того, що кожна особистість є представником свого часу, духу тої чи іншої епохи, а кожна людину варто оцінювати під кутом зору її внеску в різні сфери суспільного життя – культури, політики, економіки і т. п., духовного розвитку рідного народу, а не того, де вона могла помилятися, робити якісь нелогічні кроки в сучасному розумінні. Повною мірою це міркування можна віднести до висвітлення постаті М. Лозинського та її оцінки в педагогічній роботі в різних формах і напрямках.

Для кращого вивчення досліджуваної проблематики активно допомагають факультативні заняття. Факультативні заняття введено у шкільну практику як одна із форм диференційованого навчання. Для них створено варіанти програм, навчальні посібники. Школярі беруть участь у факультативах добровільно, за власними бажаннями, зацікавленнями [130].

Види факультативних занять за освітнім завданням [120]:

- з вивченням додаткової дисципліни і одержанням відповідної спеціальності;

- з поглибленим вивченням навчальних предметів;

- з вивченням додаткових дисциплін;

- між предметні факультативи.

Залежно від дидактичної мети факультативи діляться на:

- а) теоретичні;

- б) практичні;

- в) комбіновані.

Теоретичні факультативи здійснюються в таких формах: лекції, семінарські заняття, науково-теоретичні конференції. Практичні – проводяться у формі практичних занять із формування пошукових, дослідницьких навичок і умінь, потрібних для розв'язання поставлених завдань, обговорення способів вирішення і результатів, підведення підсумків. У свою чергу, комбіновані факультативні заняття здійснюються у формі науково-практичних конференцій, семінарсько-практичних, комбінованих, лекційно-практичних, практичних уроків [130].

Однією з тем факультативного заняття може бути висвітлення життя та громадсько-політичної діяльності видатного українського діяча другої половини ХХ ст. М. Лозинського. Заняття на тему «Портрет Михайла Лозинського на тлі епохи» за типом заняття пропонується як комбіноване (лекційно-практичне). Під час даного заняття вчитель висвітлює життєвий шлях М. Лозинського, навчання у міській школі м. Калуша та Калуській гімназії, а також його студії на юридичних факультетах Львівського та Віденського університетів. Своєю чергою учні по групах будуть представляти свої проекти про різні сфери його діяльності: перша група – наукову спадщину, друга – педагогічну діяльність, третя – журналістську працю, четверта – громадсько-політичну діяльність.

При вивченні особистості М. Лозинського вчитель говорить про вплив епохи, оточення на формування світогляду та життєвого шляху діяча.

Наприклад, М. Лозинський почав свою громадсько-політичну діяльність на переломі XIX – поч. XX ст. в умовах, коли на західноукраїнських землях, Галичині та Буковині, прискорилися суспільно-політичне життя та розвиток національних сил. Потрапивши під вплив ідей українського радикалізму М. Драгоманова, І. Франка, ідей марксизму, анархо-комунізму, особисто познайомившись з І. Франком, М. Грушевським, М. Коцюбинським, С. Петлюрою, М. Лозинський опинився у вирі громадсько-політичного життя, намагаючись «впливати на український національний рух в радикальному напрямку» При висвітленні духу епохи учитель зазначає, що крах Австро-Угорщини восени 1918 р., проголошення ЗУНР, початок польсько-української війни 1918–1919 рр. війни змусили М. Лозинського залишити становище стороннього спостерігача і поринути у вир подій. На початку листопада 1918 р. його було кооптовано до складу Української Національної Ради, в якій він проводить активну державотворчу працю.

Існують різні визначення методів навчання: 1) метод – це спосіб взаємодії вчителя та учнів, за підтримки якого досягається оволодіння знаннями, вміннями та навичками, формується світогляд учнів та розвиваються їх пізнавальні можливості (загальне визначення); 2) метод – логічний спосіб, через який учні свідомо засвоюють знання та опановують уміння та навички (визначення методиста М. Данилова) [150, с. 98]; 3) метод від (греч. *meethodos* – шлях до чого-небудь) означає спосіб діяльності, спрямованої на досягнення визначеної мети [133].

Існує велика кількість класифікацій методів навчання. Серед них такі [120]:

- загальні (можуть застосовуватися в процесі навчання різних навчальних предметів);
- спеціальні (використовуються для вивчення певних навчальних дисциплін). За джерелом передачі та сприймання навчальної інформації в руслі класифікації С. Петровського та Є. Голанта методи навчання поділяються на [130]: словесні; наочні; практичні методи. За характером пізнавальної

діяльності учнів (класифікація І. Лернера, М. Скаткіна) [132]: пояснювально-ілюстративний; дослідницький; репродуктивний; проблемне викладання; частково-пошуковий.

Залежно від особливостей викладання та учіння, в яких поєднуються методи викладання (діяльність викладача) з відповідними методами учіння (діяльність учнів) [103]:

– інформаційно-повідомляючий метод викладання та виконавчий метод учіння. Полягає в тому, що вивчення нового матеріалу відбувається без достатнього пояснення, узагальнення, школярі заучують його без належного аналізу і осмислення;

– пояснювальний метод викладання та репродуктивний метод учіння. Вчитель не лише висвітлює конкретні факти, але допомагає їх осмислити та зрозуміти, учні засвоюють матеріал на рівні розуміння та запам'ятовування; – інструктивно-практичний метод викладання та продуктивно-практичний метод учіння. Вчитель використовує різні способи виконання практичних дії, школярі через виконання вправ покращують власні вміння та навички;

– пояснювально-спонукальний метод викладання та частково-пошуковий метод учіння. Вчитель одну частину матеріалу подає в готовому вигляді, другу частину – за допомогою проблемних завдань; учні засвоюють навчальний матеріал за допомогою двох способів: 1) репродуктивного методу, 2) творчого, дослідницького методу;

– спонукальний метод навчання та пошуковий метод учіння. Вчитель ставить перед школярами проблемні питання та завдання, організовуючи їх самостійну діяльність; учні самостійно здобувають та отримують нові знання в загальному без допомоги вчителя. За організаційним характером навчання виділяються [120]: методи організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності; бінарні (подвійні) методи навчання; методи стимулювання та мотивації навчально-пізнавальної діяльності; методи контролю і самоконтролю у навчанні; Наочні методи, своєю чергою, поділяються на [133]: метод ілюстрування; метод демонстрування; метод самостійного спостереження;

Метод ілюстрування – забезпечення ілюстраціями статичної (нерухомої) наочності, плакатів, малюнків, картин, карт, схем тощо

Метод демонстрування – демонстрування рухомих засобів наочності, приладів, технічних установок та ін.

Самостійне спостереження – безпосереднє споглядання і сприймання явищ дійсності.

До виключно історичних методів навчання належать класифікації належить класифікацію методів з урахуванням особливостей формування історичних знань (В. Карцев) [132, с. 106]:

- методи, що встановлюють зв'язок між минулим і сучасністю;
- методи створення історичних уявлень та оціночних понять;
- методи формування загальних, абстрактних історичних понять;
- методи розкриття діалектики історичного розвитку;

Важливе місце серед методів навчання займають інтерактивні методи. Під час використання інтерактивних методів навчання здійснюється через взаємодію того, хто навчає і того хто навчається. Це своєрідне навчання у співпраці між учнем та вчителем.

Головний принцип інтеракції: систематична взаємодія учнів між собою, їх співпраця, спілкування, допомога, співробітництво. Вчитель лише організатор та координатор цієї взаємодії [132, с. 111].

Інтерактивні методи надають великий простір для самореалізації учня в навчанні та дуже добре відповідають особистісно-орієнтованому підходу. Інтерактивні методи направлені на реалізацію пізнавальних інтересів та потреб особи, тому значна увага надається організації процесу ефективної комунікації, в котрій учасники процесу взаємодії рухливі, відкриті та активні. Організувати процес цієї взаємодії допомагають певні методи навчання.

Такими методами є [132, с. 110]:

- груповий (взаємодія між учасниками процесу навчання здійснюється через роботу в малих групах);

- колективний (багатовекторна взаємодія – полілог, у якому беруть участь усі учні класу);

- колективно-груповий (під час цього методу робота в малих групах поєднується з роботою усього класу);

Під час факультативного заняття на тему: «Портрет Михайла Лозинського на тлі епохи» можуть бути використані такі методи навчання: дослідницький, пояснювально-спонукальний метод викладання та частково-пошуковий метод учіння, серед наочних методів будуть застосовані – метод ілюстрування, метод демонстрування, метод самостійного спостереження. Прикладом використання методу ілюстрування, демонстрування є показ різних зображень – зовнішнього вигляду М. Лозинського старшому віці, сучасників М. Лозинського, під впливом яких він працював, діячів ЗУНР та УНР, сучасного села (с. Бабин Зарічний Калуського району Івано-Франківської області), де народився М. Лозинський та фотоматеріалу з місць його навчання (Калуська гімназія, Львівський університет) та меморіальна дошка в його пам'ять у рідному селі. Метод самостійного спостереження виявлятиметься під час підготовки школярів за темами завдань при аналізі трансформації поглядів та діяльності видатного галичанина.

Складовою частиною кожного методу навчання виступають прийоми та засоби. Існує велика кількість визначень прийомів навчання, серед них прийом навчання – це спосіб взаємодії учителя та учнів, який може бути виражений у переліку (алгоритмі) дій учителя, направлений на організацію пізнавальної діяльності учнів за допомогою прийомів навчальної роботи, адекватних специфіці матеріалу, що вивчається [132, с. 111], за іншим визначенням прийом навчання – це сукупність конкретних навчальних ситуацій, що сприяють досягненню проміжної (допоміжної) мети конкретного методу [120].

Коли використовують термін «прийоми навчання», тоді говорять, у першу чергу, про поєднання прийомів викладання (діяльність вчителя) та прийомів учіння (діяльність учня): разом вони складають прийоми навчання – одну з найголовніших частин організації навчального процесу.

Внутрішньою розумовою (інтеріоризованою) стороною прийомів учіння виступають різні пізнавальні процеси: пам'ять, мислення, уява та інші. Зовнішньою (екстеріоризованою) стороною прийомів виступають матеріалізовані (виражені усною, письмовою відповіддю та ін.) дії школярів, які визначають конкретні розумові дії [132, с. 111].

Прийоми навчальної роботи умовно поділяють на дві групи [132, с. 112].:

1) прийоми формування уявлень (емпіричний рівень пізнання) – образів зовнішнього боку історичного факту у свідомості школяра;

2) прийоми засвоєння теорії (теоретичний рівень пізнання): історичних понять, зв'язків;

Чим більший арсенал прийомів у структурі методу, тим він повніший і ефективніший. Прийоми можуть бути різні: малюнки на дошці, побудова схеми, аплікації, читання вірша, пояснення, опис, інформаційне повідомлення, аналітичний опис та ін. Якість застосування методів навчання в теперішній українській школі значною мірою визначається присутністю матеріально-технічних засобів.

Засоби навчання – це допоміжні матеріально-технічні засоби з їх специфічними дидактичними функціями. Технічні засоби навчання – це обладнання та апаратура, що використовується в навчальному процесі з метою покращення його ефективності [120].

Технічні засоби навчання класифікують:

- за особливостями використовуваного матеріалу (словесний, образотворчий, схематичний показ);
- за видом сприйняття (зорові, слухові, наочно-слухові, аудіо, візуальні та аудіовізуальні);
- за способом передачі матеріалу (за допомогою технічної апаратури чи без неї – традиційним способом; в статиці чи динаміці);

Екранні засоби, до яких входять: транспаранти, діапозитиви, діафільми. Друковані засоби, в т. ч. таблиці, картки для складання таблиць, картини,

роздавальний матеріал. Засоби слухової наочності: компакт-диски і аудіокасети є головними засобами слухової наочності. Наочно-слухові (аудіовізуальні) засоби навчання. До них належать діафільми із звуковим супроводом, кінофільми та кінофрагменти. Компютерні та інформаційні технології в навчальному процесі, сюди входять ігрові комп'ютерні форми навчання, контролюючі програми перевірки домашнього завдання та інше. Особливе місце серед засобів навчання займає підручник. Кожний засіб навчання по-різному використовується під час заняття. Наприклад, карти та навчальні картини з метою формування уявлення та знання учнями візуального розташування регіонів, історичних пам'яток; навчальні пам'ятки з метою створення характеристики історичних постатей та з'ясування причинно-наслідкових зв'язків; описи в документальній, науковій та інших літературах з ціллю показу образів різних за змістом та структурою історичних фактів [132, с. 113].

Під час факультативного заняття на тему «Портрет Михайла Лозинського на тлі епохи» будуть використанні такі прийоми навчання, як пояснення, демонстрація презентації. Прийом пояснення використовуватиметься при висвітленні життєвого шляху М. Лозинського. Зокрема, може бути застосована значна частина засобів навчання, в т. ч. комп'ютер, проектор, мультимедійна дошка, карти, роздатковий матеріал, книги. Прикладом використання роздаткового матеріалу є уривки М. Лозинського з його наукових і літературних праць. Під час захисту своїх проєктів кожна група учнів буде демонструвати свої результати на мультимедійній дошці за допомогою комп'ютера та проектора, у випадку належного технічного забезпечення школи.

Окрім вивчення життя та різних сфер діяльності М. Лозинського, на факультативних заняттях можна вивчати постать галичанина на уроках історії, виховних годинах класного керівника чи позакласних виховних заходах.

Водночас матеріали про життєвий шлях, формування світогляду, наукову, політичну, дипломатичну, громадську та педагогічну діяльність М.

Лозинського можна застосовувати на уроках історії України при вивченні теми в 10 класі: «Розпад Австро-Угорської імперії. «Листопадовий зрив». ЗахідноУкраїнська Народна Республіка: державне будівництво». Зокрема, вивчаючи цю тему, вчитель розкриває причини розпаду Австро-Угорської імперії, перебрання влади українцями у м. Львові та Східній Галичині загалом, утворення ЗУНР, внутрішньополітичну та зовнішньополітичну діяльність уряду ЗУНР та ін. У цьому контексті потрібно відзначити значний внесок у цих подіях М. Лозинського і показати приклади для підтвердження своїх слів. Так, М. Лозинський був обраний членом УНРади, був заступником Державного секретаря зовнішніх справ ЗУНР, брав безпосередню участь у переговорах з місіями французького генерала Ж. Бартелемі, а також був головою дипломатичної місії ЗУНР на Паризькій мирній конференції.

У 10–11 класах з історії України можна виділити один урок для вивчення особистості М. Лозинського, скориставшись резервним заняттям, що передбачено календарним планом. Наприклад, одним з методів, які можуть бути використані на такому уроці, є метод роботи з текстами – уривками з праць М. Лозинського. За допомогою сучасних інформаційних технологій є змога працювати з частинами найвизначної праці видатного діяча «Галичина в рр. 1918–1920», а також з іншими неменш важливими його працями «Галичина на Міровій конференції в Парижі», «Галичина в життю України», «З Новим роком 1924. Теперішній стан будови Української держави і задачі західно-українських земель», «Польська окупація Галичини і міжнародне право». Вчитель самостійно ділить клас на декілька груп і кожній з них дає для аналізу уривок із зазначених вище праць М. Лозинського. Це дає змогу учням безпосередньо доторкнутися до історії, ознайомитися з тодішньою зовнішньополітичною ситуацією навколо ЗУНР та ідейні погляди науковця щодо цього питання.

Постать видатного галичанина можна також продуктивно вивчати на уроках, спеціально присвячених рідному краю, особливо в Галичині, де М. Лозинський значну частину свого життя і працював. Крім того, постать М.

Лозинського є цікавою для висвітлення на виховних годинах класного керівника, позакласному виховному заході. Так, темою виховної години може бути «Вплив І. Франка на формування світогляду М. Лозинського», що є цікавим з огляду на особливості утвердження національної самосвідомості і патріотизму в досліджуваній період та в сучасних умовах, враховуючи порівняльно-історичний метод.

Таким чином, історична персоналістика є актуальною під час вивчення історії в школі, бо приклад видатних українських діячів мотивує молоде покоління розвиватися, вдосконалюватися, наполегливо працювати для досягнення власних цілей. З успіхом може вивчатися постать М. Лозинського на факультативних заняттях, зокрема на тему: «Портрет Михайла Лозинського на тлі епохи». За типом заняття буде комбіноване (лекційно-практичне), на ньому будуть застосовані: 1) методи навчання: дослідницький, пояснювально-спонукальний метод викладання, наочний та частково-пошуковий метод учіння; 2) прийоми навчання: пояснення, демонстрація презентації; 3) засоби навчання: комп'ютер, проектор, мультимедійна дошка, карти, роздатковий фотоматеріал, книги. Іншими темами факультативного заняття можуть бути: «Громадсько-політична діяльність М. Лозинського», «Життєвий шлях М. Лозинського», «М. Лозинський як дипломат», «Наукова спадщина М. Лозинського» та ін.

Водночас життєвий і громадсько-політичний шлях М. Лозинського можна з успіхом вивчати на уроках історії України в 10 класі, наприклад, за темою «Розпад Австро-Угорської імперії. «Листопадовий зрив». ЗахідноУкраїнська Народна Республіка: державне будівництво», виховних годинах класного керівника та позакласних виховних заходах. Так, темами виховної години можуть бути наступні: «Вплив сучасників на формування світогляду М. Лозинського», «Внесок М. Лозинського у розвиток української історичної науки», «Громадсько-політична діяльність М. Лозинського як приклад національної самоідентифікації українця» та ін.

ВИСНОВКИ

Джерельна та історіографічна база дослідження, що є значною та різноманітною, дала змогу комплексно й цілісно дослідити та об'єктивно охарактеризувати життя й основні напрями діяльності М. Лозинського, зокрема його внесок у розвиток суспільно-політичної думки і державотворення в Україні.

Науково-педагогічна та історична спадщина М. Лозинського, система його поглядів та ідей була втілена у його опублікованих та неопублікованих працях. У попередні десятиріччя через причини ідеологічної упередженості вона фактично не досліджувалася. Лише із середини дев'яностих років минулого століття розпочалося вивчення непересічної постаті М. Лозинського та його історичних, політологічних праць, праць із державного та міжнародного права.

Розглянуто процеси формування світогляду М. Лозинського, його державотворчих ідеалів. Найбільше на їх формування вплинули твори І. Франка

та участь у діяльності Русько-Української Радикальної Партії в 1899–1901 рр. Протягом студентських років, у 1901–1903 рр., перебуваючи у м. Львові, м. Відні та м. Цюріху світогляд М. Лозинського переформовується у напрямку до анархо-комунізму школи М. Бакуніна і П. Кропоткіна. Цьому сприяли контакти з європейською студентською молоддю, яка була під впливом соціалістичних та революційних ідей, а також праці російського журналіста і громадського діяча В. Поссе. Починаючи з 1906 р. брати участь у суспільно-політичному житті Східної Галичини, М. Лозинський відходить від ідей анархізму і його праці та громадські виступи починають наповнюватися радикально-націоналістичним змістом. Ця зміна у світогляді була пов'язана, насамперед, із тогочасним політичним становищем у краї – польсько-українське протистояння у боротьбі за український університет у м. Львові, селянські страйки, виборча реформа, а також праця у часописах УРП та УНДП, де вимагалось писати у певному стилі – все це сприяло відходу М. Лозинського від лівих політичних ідей.

Показаний внесок М. Лозинського у розвиток українського національно-визвольного руху початку ХХ ст. Своїми друкованими й усними виступами він готував галицьку спільноту, український народ до визвольних змагань. У цей період М. Лозинський виділяється серед галицьких громадсько-політичних діячів та публіцистів початку ХХ ст. своєю безкомпромісною боротьбою проти польських претензій на західноукраїнські землі, шовіністичних нападок польського політикуму та громадськості на права українського народу стосовно власних політичних та культурних прав, проти полонофільських сил в українському політичному таборі Східної Галичини.

У політичній і громадській діяльності М. Лозинського початку ХХ ст. важливе місце займає боротьба за розвиток української культури, освіти рідною мовою, українського університету у м. Львові. До цієї теми він неодноразово повертається на сторінках періодики. М. Лозинський інформує українську громадськість Галичини про життя і діяльність визначних діячів минувшини, виховуючи в українців патріотизм та любов до Батьківщини.

З початком Першої світової війни, М. Лозинський входить до складу Головної Української Ради, а також співпрацює із Союзом Визволення України, видаючи в редакції СВУ ряд брошур, присвячених видатним українським діячам, повоєнним планам центральних держав, Росії та Польщі по відношенню до західноукраїнських земель, історії Галичини та її значенні для України. Період після початку Першої світової війни, було важливим у формуванні М. Лозинського, саме як громадсько-політичного діяча. Ввійшовши до складу УНРади та працюючи в СВУ, М. Лозинський, окрім публіцистичної діяльності в цих організаціях, активно долучається також і до політичного життя краю. Особливо вплинули на активізацію політичної діяльності вченого події 1917–1918 рр. у Наддніпрянській Україні. Науково-публіцистична діяльність М. Лозинського у цей період характеризується висвітленням теми автономії для Східної Галичини у складі Австро-Угорщини; особлива увага ученого була зосереджена на становищі Польщі стосовно українських земель, зокрема Західної України.

М. Лозинський постає як талановитий політик та дипломат у період ЗУНРу. Напередодні розгортання національно-демократичної революції у Східній Галичині, М. Лозинський активно вливається у процес розбудови молодого західноукраїнської держави. Ще під час утворення 18–19 жовтня 1918 р. у м. Львові Української Національної Ради (УНРади) його залучено до діяльності цієї організації як спеціаліста із українсько-польських стосунків та знавця міжнародного права. Вершиною громадсько-політичної та державотворчої діяльності М. Лозинського стала його праця у міністерстві закордонних справ ЗУНР – перебування на посту заступника міністра закордонних справ ЗОУНР та голови її делегації на Паризькій мирній конференції. 12 листопада 1918 р. М. Лозинського було кооптовано до УНРади ЗУНР. Ще від 1 листопада він бере активну участь практично у всіх переговорах ЗУНР з представниками Польської Ліквідаційної Комісії, а у лютому 1919 р. як член української делегації брав участь у переговорах з місією Антанти. 10 березня 1919 р. М. Лозинського призначають товаришем

(заступником) державного секретаря закордонних справ ЗОУНР і доручають керівництво секретаріатом. 17 квітня 1919 р. М. Лозинського відряджають до Парижа як голову Надзвичайної делегації ЗОУНР для вирішення спірних питань між ЗОУНР і Польщею. 12 грудня 1919 р. його було звільнено із цієї посади. Про активну державотворчу діяльність М. Лозинського того періоду свідчить аналіз на основі широкої джерельної та науково-публіцистичної бази його діяльності як політика, матеріали про участь М. Лозинського як дипломата на Паризькій мирній конференції, його підходів до оцінок свого оточення в складі української делегації. Він гостро переживав невдачі визвольних змагань, досить детально проаналізував їх причини, головними з яких вважав агресивну політику сусідніх країн, брак політичної свідомості, малий досвід у зовнішній політиці і міжнародних відносинах, ворожість та небажання західноєвропейських держав бачити Україну суверенною і незалежною.

В еміграції значним внеском М. Лозинського у справу визволення восьмимільйонного західноукраїнського населення від польської окупації є його діяльність у якості голови «Комітету народів, поневолених Польщею». У червні 1924 р. М. Лозинський, як голова, брав участь у роботі Комітету в м. Лондоні, в липні й серпні – у м. Парижі, у вересні – в м. Женеві. Комітет на фоні діяльності Ліги Націй спричинився до інформувння міжнародного політикуму про порушення прав людини у Західній Україні та міжнародних зобов'язань Польщі стосовно правового статусу Східної Галичини.

Не залишаючись осторонь культурно-наукових процесів у середовищі української еміграції, М. Лозинський бере участь у створенні Українського Вільного Університету, який стає основним науково-педагогічним центром для українців за межами Батьківщини. М. Лозинський брав безпосередню участь в організації УВУ. Тут він розпочинав працювати ще у першому («віденському») семестрі на факультеті права і суспільних наук, входить до першого сенату УВУ у м. Празі (1921–1922 рр.). В університеті М. Лозинський займав також посаду економічного референта (квестора). а в 1926 р. його було обрано продеканом факультету права і суспільних наук. Аж до звільнення в 1926 р. він

засідає в сенаті УВУ. За великі наукові досягнення та створення власної школи у дослідженні гуманітарних аспектів міжнародного права М. Лозинський в УВУ отримує звання професора.

М. Лозинський – один із перших історіографів ЗУНР. У магістерській роботі проаналізовані такі його історичні праці та звернення, як «Галичина на Міровій Конференції в Парижі» (1919) та «Галичина в роках 1918–1920» (1922), без використання яких не обходиться ні один дослідник доби національно-визвольних змагань українського народу в 1917–1923 рр.

У середині двадцятих років ХХ ст. М. Лозинський вирішує залишити емігрантське становище, щоб взяти активну участь у національно-культурній праці в м. Харкові. Пройшовши еволюцію до радянської державності та комунізму, М. Лозинський відобразив свої погляди в останній на еміграції своїй значній праці «Уваги про українську державність» (1927). Перебуваючи з 1927 р. у м. Харкові, М. Лозинський працює у вузах столиці УСРР – Харківському інституті народного господарства, Інституті Марксизму, Інституті радбудівництва та права. У 1931 р. М. Лозинського призначають старшим науковим співробітником Комісії радбудівництва при ВУАН. Негативне ставлення місцевої партійної номенклатури, бюрократизм державного апарату, перепони у повноцінній науковій діяльності, побутові негаразди – усе це не зламало бажання М. Лозинського і надалі працювати на науковій ниві. Свідченням цього є робота над підручником міжнародного права якому за багатством матеріалу не було рівних в СРСР. Хоча і його розкритикували як буржуазний та позитивістський. Підсумовуючи діяльність вченого у цей період, то у новому середовищі, у нових соціальних та політичних реаліях, вона була для нього черговим випробуванням. Та не зважаючи на певні розчарування, віра вченого у майбутнє України пересилила ті несприятливі фактори, які б могли завадити нормальній праці науковця.

У 1933 р., без санкції прокурора, за обвинуваченням у приналежності до «Української Військової Організації» М. Лозинського заарештовують. Рішенням особливої трійки УНКВС Ленінградської області від 9 жовтня 1937 р.

М. Лозинський був приречений до вищої міри покарання – розстрілу. Питання про реабілітацію М. Лозинського порушив 24 серпня 1956 р. директор Інституту суспільних наук АН УРСР, професор І. Крип'якевич. Ухвалою Військового трибуналу КВО (Київського Військового Округу – В. М.) від 24 вересня 1957 р., постанови трійки при Колегії ДПУ УСРР від 23 вересня 1933 р. та трійки УНКВС СРСР по Ленінградській області від 9 жовтня 1937 р. були скасовані, і справа щодо М. Лозинського припинена за відсутністю злочину. Після безпідставного арешту та загибелі М. Лозинського, його ім'я, за усталеною практикою тих часів, було вилучено з наукового обігу і майже не згадувалося протягом усього періоду існування радянської України. Його наукова спадщина не перевидавалася, факти з біографії не оприлюднювалися, а архівні матеріали були недосяжні для дослідника. Досліджувати постать М. Лозинського стало можливим лише за періоду незалежності України. Відбулося перевидання деяких його праць, матеріалів архівно-слідчої справи. З'являються розвідки про діяльність М. Лозинського як дипломата, історика та правника, осмислюється наукова спадщина вченого.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

I. Неопубліковані архівні матеріали

Центральний державний історичний архів України в місті Львів

Ф. 372 Володимир Охримович.

Оп. 1.

1. Спр. 64. Листи Ліськевича Д., Лобаса Д., Левицького Ю. і Лозинського до Охримовича В. 39 арк.

II. Збірники документів і матеріалів

2. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали. У 5-ти томах. Том 1. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. 582 с.

3. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали. У 5-ти т. Том 2. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. 712 с.

4. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали. У 5-ти т. Том 3. Книга 1. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2005. 644 с.
5. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали. У 5-ти т. Том 3. Книга 2. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. 680 с.
6. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали. У 5-ти т. Том 4. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2008. 886 с.
7. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали. У 5-ти т. Том 5. Книга 1. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2009. 944 с.
8. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали. У 5-ти т. Том 5. Книга 2. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2011. 948 с.
9. Рубльов О. С. Шляхами на Соловки: радянське десятиріччя Михайла Лозинського. Док. № 1. Автобіографія М. М. Лозинського. 26–28 березня 1933 р. *Український Історичний Журнал*. 1997. №4. С. 103–135.
10. Рубльов О. С. Шляхами на Соловки: радянське десятиріччя Михайла Лозинського. Док. № 2. Свідчення ув'язненого М. М. Лозинського про його контакти з чужоземними представництвами та листування із закордоном з часу приїзду до УСРР і до арешту. 2 квітня 1933 р. Док. №3. Свідчення ув'язненого М. М. Лозинського про його побут в УСРР з часу приїзду у вересні 1927 р. і до закінчення 1931/32 навчального року. 3–10 квітня 1933 р. *ВІЖ*. 1997. №5. С. 97–118.
11. Рубльов О. С. Шляхами на Соловки: радянське десятиріччя Михайла Лозинського. Док. № 3. Свідчення ув'язненого М. М. Лозинського про його побут в УСРР з часу приїзду у вересні 1927 р. і до закінчення 1931/32 навчального року. 3–9 квітня. *ВІЖ*. 1997. №6. С. 84–102.
12. Рубльов О. С. Шляхами на Соловки: радянське десятиріччя Михайла Лозинського. Док. №№ 4-5. Заяви М. М. Лозинського наркомові внутрішніх справ СРСР М. І. Єжову з клопотанням про звільнення. 24 березня–8 травня 1937 р. *ВІЖ*. 1998. №1. С. 112–121.
13. Українська політична еміграція 1919–1945: Документи і матеріали / Ред. кол. В. М. Литвин, В. С. Лозицький, О. С. Онищенко, О. С. Рубльов та ін. ;

упорядн. В. С. Лозицький (керів.), О. В. Бажан та ін. К. : Парламентське вид-во, 2008. 928 с.

14. Франко І. Я. Зібрання творів: у 50 т. Т. 48-50. Листи (1895–1916) / ред. кол. Є. П. Кирилюк (голова) та ін. ; упоряд. М. С. Грицюта та ін. ; ред. тому М. Берштейн. К. : Наукова думка, 1986. 704 с.

15. Western Ukraine at the Turning Point of Europe's History 1918–1923. Vol. I. / By Matthew Stachiw, LL.D (Ukrainian Free University, Munich) and Jaroslaw Sztendera, M.A. (University of South Dakota). Foreword by Roman Smal-Stocky, Ph.D (Catholic University of America, Washington, D.S.) / ed. by Joan L. Stachiw, D. Ed. Published in the framework of the Shevchenko Scientific Society Ukrainian Studies (English Section Vol. 5). New-York, 1969. 324 p.

16. Western Ukraine at the Turning Point of Europe's History 1918–1923. Vol. II / By Matthew Stachiw, LL.D (Ukrainian Free University, Munich) and Jaroslaw Sztendera, M.A. (University of South Dakota). Foreword by Roman Smal-Stocky, Ph.D (Catholic University of America, Washington, D.S.) / ed. by Joan L. Stachiw, D. Ed. Published in the framework of the Shevchenko Scientific Society Ukrainian Studies (English Section Vol. 5). New-York, 1971. 311 p.

17. Ukraine and Poland in Documents. 1918–1922. Part I / Ed. by Taras Hunczak // Shevchenko scientific society. Sources for the History of Rus'-Ukraine. Fol. XII. New-York ; Paris ; Sidney ; Toronto, 1983. 456 p. Україна і Польща в документах. 1918–1922. Ч. I. Зібрав і зредагував Тарас Гунчак / Джерела до історії України-Руси. Т. XII. Нью-Йорк ; Париж ; Сидней ; Торонто, 1983. 456 с.

18. Ukraine and Poland in Documents. 1918–1922. Part II / Ed. by Taras Hunczak // Shevchenko scientific society. Sources for the History of Rus'-Ukraine. Fol. XII. New-York ; Paris ; Sidney ; Toronto, 1983. 468 с. Україна і Польща в документах. 1918–1922. Частина II. Зібрав і зредагував Тарас Гунчак / Джерела до історії України-Руси. Т. XII. Нью-Йорк ; Париж ; Сидней ; Торонто, 1983. 468 с.

III. Наукові праці Михайла Лозинського

19. Лозинський М. Автономія країв в австрійській конституції. Львів : Накладом автора, 1912. 62 с.
20. Лозинський М. Боротьба за національний характер територій в Версайськiм договорі. *Науковий збірник Українського Вільного Університету в Празі*. Прага. 1923, лютий. Т. I. С. 3–11.
21. Лозинський М. Брехня імперіалістів про роззброєння. Х.: Б. в., 1931. 45 с.
22. Лозинський М. Війна і польська політична думка. Львів: Б. в., 1916. 100 с.
23. Лозинський М. В роковини антантського злочину. *Західня Україна*. 1930. №2. С. 41–43.
24. Лозинський М. Галичина в життю України. Відень : Виданне Союзу Визволення України, 1916. 64 с.
25. Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920. Відень : Видавництво Українського Соціологічного Інституту, 1922. 228 с.
26. Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920. Нью-Йорк : Червона Калина, 1970. 228 с.
27. Лозинський М. Галичина на Мировій конференції в Парижі. Камінець : Видання «Стрільця» органу Галицької армії, 1919. 32 с.
28. Лозинський М. 12 років радянської міжнародної політики. *Червоний Шлях*. 1928. №12. С. 168–182.
29. Лозинський М. 3 міжнародної політики 1927 р. *Червоний Шлях*. 1928. №2. С. 112–124.
30. Лозинський М. 3 міжнародної політики в 1928 р. I. Паризький пакт проти війни і Радянський Союз. *Червоний Шлях*. 1929. №1. С. 203–212.
31. Лозинський М. 3 міжнародної політики. *Червоний Шлях*. 1930. №3. С. 183–191.
32. Лозинський М. 3 Новим роком. Боротьба проти польської окупації. Визволення. *Місячник вільної української думки за кордоном*. Відень ; Прага. 1923. Річник 1. Лютий. Ч. I. С. 10–16.

33. Лозинський М. З Новим роком 1924. Теперішній стан будови Української держави і задачі західно-українських земель. Женева : Наклад автора, 1924. 77 с.
34. Лозинський М. З польсько-радянських відносин. Дев'яті роковини радянської Галичини. Як Польща виконує V-ий і V-ий артикули Ризької угоди. *Червоний Шлях*. 1929. №8–9. С. 171–181.
35. Лозинський М. Іван Франко. Відень : Видання Союзу Визволення України, 1917. 52 с.
36. Лозинський М. Михайло Павлик. Його життє і діяльність. Відень : Видання Союзу Визволення України, 1917. 24 с.
37. Лозинський М. Міжнародне право: зміст викладів в Українському університеті в Празі. Часть I : Суть і творення міжнародного права. Прага : На правах рукопису, 1922. 36 с.
38. Лозинський М. Польська народова демократія. Відбитка з «Літературно-Наукового Вістника». К. : Друкарня 1-ї Київської Друк. Спілки, 1908. 118 с.
39. Лозинський М. Польська окупація Галичини і міжнародне право. *Ілюстрований календар Сирітського дому на 1923 рік*. Філядельфія, 1922. С. 72–75.
40. Лозинський М. Польський і руський революційний рух і Україна. Ч. 1. Видання друге. К. : Ранок, 1907 (1908). 99 с.
41. Лозинський М. Польський і руський революційний рух і Україна. Перше повне виданє. Львів : Накладом автора, 1908. 200 с.
42. Лозинський М. Польсько-литовський конфлікт. До характеристики відродженого польського імперіалізму. *Червоний Шлях*. 1928. №8. С. 132–144.
43. Лозинський М. Поневолені західньо-українські землі. Х. : «Пролетар», 1930. 128 с.
44. Лозинський М. Проблема роззброєння. Ліга Націй і СРСР. Х. : Юридичне Вид-во Наркомюсту УСРР, 1929. 73 с.

45. Лозинський М. Радянська Галичина й міжнародна політика. *Західня Україна*. 1930. №9, вересень. С. 51–59.

46. Лозинський М. Радянський Союз і Туреччина. З приводу Ангорського протоколу з 17 грудня 1929 р. *Червоний Шлях*. 1929. №2. С. 144–152.

47. Лозинський М. Свято 22 січня й українська еміграція. *Визволення*. Місячник вільної української думки за кордоном. Відень-Прага. 1923. Річник 1. Лютий. Ч. I. С. 43–45.

48. Лозинський М. Ті, що від нас відійшли. Посмертні згадки. Львів : З друкерні Ставропігійського Інститута, 1917. 53 с.

49. Лозинський М. Уваги про українську державність. Відень : Українське робітниче товариство «Єдність», 1927. 88 с.

50. Лозинський М. Українська Галичина – окремий коронний край! Б. м. : Видання Головної Ради Українських Соціалістів-Революціонерів, 1915. 20 с.

IV. Мемуарна література

51. Боберський І. Щоденник, 1918–1919. К. : Вид. дім «КМ Академія», 2003. 260 с.

52. Гуцуляк М. Перший листопад 1918 року на західних землях України. К. : Либідь, 1993. 408 с.

53. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1901–1914 роки): науково-популярне видання. Т. 1. К. : Темпора, 2007. 272 с.

54. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 роки): науково-популярне видання. Т. 2. К. : Темпора, 2007. 632 с.

55. Кузьма О. Листопадові дні. 1918. Львів : НВФ «Українські технології», 2003. 536 с.

56. Левицький К. Великий зрив (до історії української державности від березня до листопада 1918 р. на підставі споминів та документів). Львів : Вид. кооператива «Червона Калина», 1931. 152 с.

57. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918. З ілюстраціями на підставі споминів і документів. Перша часть. Львів : Друкарня оо. Василіян у Жовкві, 1929. 285 с.

58. Макух І. На народній службі. Детройт : Видання української вільної громади Америки, 1958. 628 с.

59. Цегельський Л. Від легенди до правди: Спогади. Нью-Йорк; Філадельфія: Булава, 1960. 313 с.

V. Періодична преса досліджуваного періоду

60. Лозинський М. Більше активности! 24 серпня 1924. *Український Прапор*. Берлін. 1924 (рік VI), 1 вересня (понеділок). Ч. 10. С. 1.

61. Лозинський М. В українські державі. 4 мая 1918. *Діло*. 1918 (рік XXXIX). 22 цвітня ст. ст. (5 мая). № 102 (9.662). Неділя. С. 1.

62. Лозинський М. Громадянин Народньої Республіки. 10 березня. *Республіка*. 1919 (рік I). Вівторок, 11 марта. Ч. 32. С. 1–2.

63. Лозинський М. «Діло» і Скоропадський. *Вперед*. Львів, 1920. Рік V. Ч. 121 (305). Середа, 26 мая. С. 1–2.

64. Лозинський М. Делегація Уряду З. О. УНР. і «Український Нац. Комітет» в Парижі. *Вперед*. Львів, 1920. Рік V. Ч. 178 (362). Середа, 4 серпня. С. 1–2.

65. Лозинський М. До характеристики політики Уряду Західної Области У.Н.Р. (лист до редакції). *Громадська Думка*. Львів, 1920. Рік I. Ч. 135. П'ятниця, 11 червня. С. 1–2.

66. Лозинський М. Задачі нашого державного будівництва. *Діло*. 1918. Рік XXXIX. Ч. 254 (9.814). Четвер. 7 падолиста (25 жовтня ст. ст.). С. 1–2.

67. Лозинський М. Задачі нашої інтелігенції. 4 марта 1919. *Республіка*. 1919 (рік I). 4. Марта. середа. Ч. 27. С. 2.

68. Лозинський М. Земельна реформа і рівноправність жінки. На увагу Земельної Комісії УНР. *Республіка*. 1919 (рік I). 12 марта, середа. Ч. 33. С. 2.

69. Лозинський М. Ідея державности західно-українських земель. Відповідь на дві критики. *Український Прапор*. Берлін. 1924, 1 липня (вівторок). Ч. 6. С. 2–3.

70. Лозинський М. Політичне обличчя «Християнсько-суспільного Союзу» (од власного львівського кореспондента). *Рада*. 1911. №229. С. 1.

71. Лозинський М. Сьогорічні Загальні Збори Союзу Націй і справа українських земель, поневолених Польщею. *Український Прапор*. Берлін. 1923 (рік V). Субота, 6 жовтня. Ч. 40. С. 1–2.

72. Українська Народня Республіка. Львів, 12 падолиста 1918. *Діло*. Львів. 1918. Рік XXXIX. Ч. 260 (9.820). Середа, 18 падолиста (31 жовтня ст. ст.). С. 1.

73. Українська Національна рада. Земельна реформа. Засідання з 3 цвітня. *Республіка*. 1919. Рік I. Ч. 55. 6 цвітня, неділя. С. 2.

74. Українська Національна Рада. Львів, 19 жовтня 1918. *Діло*. Львів. 1918. Рік XXXIX. Ч. 9.799. Неділя, 20 жовтня (7 жовтня ст. ст.). С. 1.

75. Українська Національна Рада. Львів, 2 падолиста 1918. *Діло*. Львів. 1918. Рік XXXIX. Ч. 251 (9.811). Неділя, 3 падолиста (21 жовтня ст. ст.). С. 3.

76. Українська Національна Рада. Львів, 4 падолиста 1918. *Діло*. Львів. 1918. Рік XXXIX. Ч. 254 (9.814). Четвер, 7 падолиста (25 жовтня ст. ст.). С. 1.

77. Українська Національна Рада. Львів, 6 падолиста, 1918. *Діло*. Львів. 1918. Рік XXXIX. Ч. 256 (9.816). Субота, 9 падолиста (27 жовтня ст. ст.). С. 1.

78. Українська Національна Рада. Львів, 11 падолиста 1918. *Діло*. Львів. 1918. Рік XXXIX. Ч. 259 (9.819). Вівторок, 12 падолиста (30 жовтня ст. ст.). С. 2.

79. Українська Національна Рада. Львів, 13 падолиста 1918. *Діло*. Львів. 1918. Рік XXXIX. Ч. 261 (9.821). Четвер, 14 падолиста (1 падолиста ст. ст.). С. 1.

80. Українська Національна Рада. Львів, 17 падолиста 1918. *Діло*. Львів. 1918. Рік XXXIX. Ч. 265 (9.825). Понеділок, 18 падолиста (5 падолиста ст. ст.). С. 1.

81. Українська Національна Рада. Засідання дня 25. марта 1919 р. Exposé товариша Держ. Секр. Закорд. Справ д-ра Мих. Лозинського. *Республіка*. 1919 (рік I). Ч. 16. 27 марта, четвер. С. 1.

82. Український Вільний Університет у Празі. *Вперед*. Львів. 1921 (V рік). Ч. 198 (482). Субота, 29 жовтня. С. 2.

83. Український Вільний Університет в Празі. *Український Прапор*. Відень. 1922. Рік IV. Ч. 19. Субота, 13 мая. С. 3.

84. Українсько-польські переговори про перемир'я. *Республіка*. Станиславів. 1919 (рік I). Ч. 1. Неділя, 2 лютого. С. 1.

85. Щоби баламуцтво не ширилося!... *Український Прапор*. Берлін. 1925 (рік VII). Ч. 15 і 16. 15 серпня (субота). С. 3–4.

VI. Монографії і статті

86. Ададуrow В. Політика Франції стосовно українсько-польського конфлікту за Східну Галичину в період з листопада 1918 р. по березень 1919 р. *Україна в минулому*. Київ ; Львів, 1995. Вип. 7. С. 18–32.

87. Боднарчук В., Чорний Л. Проблема ЗУНР на Паризькій мирній конференції. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. Крип'якевича. Вип. 6 : Західно-Українська Народна Республіка: історія і традиції. Львів, 2000. С. 252–255.

88. Борщак І. Як була zorganizована Мiрова Конференція 1919 р. Історичний календар-альманах «Червоної Калини» на 1939 рік. Україна на дипломатичному фронті. *Альманах «Червоної Калини»*. Річник XVIII. Львів, 1938. С. 102-114.

89. Борщак І. Відгомін УГА на Версальській Конференції (За особистим архівом автора). Українська Галицька Армія. У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях в 1918–1919 рр. Матеріали до історії. Т. II. Вінніпег: Видав хорунжий УСС Дмитро Микитюк, 1960. С. 121–153.

90. Бутенко В., Лапчинська В. Історія в особах. М. Лозинський в національно-визвольному русі початку ХХ ст. та в революції 1918–1919 рр. в

західноукраїнських землях. *Вісник Харківського державного університету. Історія*. 1998. Вип. 30. № 413. С. 103–113.

91. Бутенко В., Лапчинська В. Він уболівав за долю України. (Про М. М. Лозинського). Реабілітовані історією. Харківська область. Книга перша. Ч. 1. ДП «Редакційно-видавнича група Харківського тому серії «Реабілітовані історією». Х. : «Оригінал», 2005. С. 152–162.

92. Бутенко В., Філіпов К. Лозинський як історик і учасник національно-визвольного руху в Західній Україні (перша чверть ХХ ст.). *Проблеми історії та методології історичної науки. Харківський історіографічний збірник*. Х. : Бізнес Інформ. Вип. 3. 1998. С. 140–146.

93. Великочий В. Українська соборність 1918–1919 рр.: від перших історико-мемуарних праць до сучасних парадигм історіографії. *Мандрівець*. 2008. №3 (74) травень-червень. С. 32–38.

94. Великочий В. Українська історіографія суспільно-історичних процесів у Галичині 1914–1919 рр. : монографія. Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ : Видавничо-дизайнерський відділ Центру інформаційних технологій Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2009. 812 с.

95. Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914–1923 рр. : у 2 т. Т. II. Жовква : Вид-во Отців Василіян «Місіонер», 1998. 504 с.

96. Віднянський С.В. Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині: Український вільний університет (1921–1945 рр.) / НАН України; Інститут історії України. К., 1994. 82 с.

97. Волинець С. Предвісники і творці листопадового зриву. Західньо-українські громадські і політичні діячі. Вінніпег : Видавнича спілка «Тризуб», 1965. 324 с.

98. Гентош Л. Ватикан і виклики модерності. Східноєвропейська політика папи Бенедикта XV та українсько-польський конфлікт у Галичині (1914–1923). Львів : ВНТЛ-КЛАСИКА, 2006. 456 с.

99. Головченко В. Дебют новітньої української дипломатії на Паризькій мирній конференції 1919 року. *Київська Старовина*. 2003. № 6 (354). Листопад–грудень. С. 3–27.

100. Головченко В. Лозинський Михайло Михайлович. Українська дипломатична енциклопедія : у 2 т. Т. 1. / редкол. : Л. В. Губерський (голова) та ін. К. : «Знання України», 2004. 760 с.

101. Єгрешій О. Єпископ Григорій Хомишин: портрет релігійно-церковного і громадського політичного діяча. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2006. 168 с.

102. Західно-Українська Народна Республіка. – 1918–1923. Історія / кер. авт. кол. і відп. ред. Олександр Карпенко. Івано-Франківськ : Сіверсія, 2001. 628 с.

103. Загальні методи навчання. Studentam.net.ua. <http://studentam.net.ua/content/view/2271/97/> (дата звернення 18. 03. 2023)

104. Історія фундації Українського Вільного Університету. 30 років діяльності. 1975–2005. Нью-Йорк : «Українська книга», 2006. 324 с.

105. Калита Л. Лозинський Михайло (1880–1937). Політичний і державний діяч. Видатні постаті України: Біографічний довідник / ред. кол. : Г. В. Щокін, М. Ф. Головатий, В. А. Гайченко. К. : МАУП ; Книжкова палата Україна, 2007. С. 786–791.

106. Карпенко О. Основні напрями зовнішньої політики Західно-Української Народної Республіки. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. Крип'якевича. Вип. 6 : Західно-Українська Народна Республіка: історія і традиції. Львів, 2000. С. 230–233.

107. Качмар В. За український університет у Львові. Ідея національної вищої школи у суспільно-політичному житті галицьких українців (кінець XIX – початок XX ст.). Львів : ЛДУ імені І. Франка ; Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, 1999. 118 с.

108. Кедрин І. Михайло Лозинський. Світлі і похмурі роки. «Галичина» М. Лозинського і чому її передруковано / Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920. Нью-Йорк : Червона Калина, 1970. С. V.

109. Клок В. Візія політичного майбутнього Галичини у працях Михайла Лозинського періоду Першої світової війни (1914–1918). *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис*. Чис. 27. 2022. С. 50–54.

110. Корновенко С., Морозов А., Реєнт О. Українська революція : навч. посіб. Вінниця : Вид-во «Фоліант», 2004. 432 с.

111. Кугутяк М. Історія української націонал-демократії (1918–1929). Т. 1. Київ ; Івано-Франківськ : Плай, 2002. 536 с.

112. Кураєв О. Політика Німеччини й Австро-Угорщини в Першій світовій війні : український напрямок. К. : Національна академія наук України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2009. 456 с.

113. Кушнір В. Західноукраїнське товариство Ліги Націй (1922–1928). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 1998. Вип. 33. С. 154–160.

114. Лизень Є. Діяльність миротворчої місії Ж. Бартелемі в працях М. Лозинського (англ. мовою). *Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 2019. Ч. 32. С. 226–232.

115. Литвин М. ЗУНР на геополітичній карті центрально-східної Європи. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. Крип'якевича. Вип. 6 : Західно-Українська Народна Республіка : історія і традиції. Львів, 2000. С. 208–229.

116. Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. Львів : Інститут українознавства НАНУ ; Інститут Центрально-Східної Європи, 1998. 488 с.

117. Мазепа І. Україна в огні бурі і революції 1917–1921. К. : Темпора, 2003. 608 с.

118. Макарчук С. А. Українська республіка галичан. Нариси про ЗУНР. Львів : Світ, 1997. 191 с.
119. Матвієнко В. Зовнішня політика Західноукраїнської Народної Республіки в персоналіях. *Україна дипломатична. Науковий щорічник*. Вип. 2. К., 2002. С. 456–474.
120. Методика викладання історії. Allreferat. https://allreferat.com.ua/uk/pedagogika_metoduka_vukladanny/kontrolnaya/4207/page/3 (дата звернення 20. 03. 2023)
121. Нагірняк А. Науково-історична спадщина М. Лозинського. *Historical and Cultural Studies*. 2016. Volume 3. Number 1. P. 87–91.
122. Нагірняк А. М. Лозинський у державотворчому процесі Західної України першої чверті ХХ ст. Емінак: науковий щоквартальник. 2016. № 2 (14) (квітень-червень). Т. 2. С. 18–21.
123. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Частина перша. Прага, 1942. 372 с.
124. Неділя М. Дипломатична діяльність ЗУНР у 1918–1919 рр. *Наукові записки Львівського історичного музею*. 1994. Вип. II–III. С. 173–182.
125. Олійник М. Дипломатична діяльність М. Лозинського в період ЗУНРу. *Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка. Наукові записки. Серія: Історія*. Тернопіль : Вид-во ТНПУ, 2008. Вип. 1. С. 95–106.
126. Олійник М. Дипломатична діяльність М. Лозинського на Паризькій мирній конференції 1919 р. *Мандрівець*. 2009. №5 (83). Вересень-жовтень. С. 25–31.
127. Осадчук С. Внесок М. Лозинського в розвиток основ конституційного права. *Вісник Львівського національного університету ім. І. Франка. Серія юридична*. 2000. Вип. 35. С. 143–149.
128. Осадчук С. М. Лозинський як один із засновників науки міжнародного права в Україні. *Вісник Львівського національного університету ім. І. Франка. Серія міжнародні відносини*. 2004. Вип. 12. С. 151–159.

129. Осадчук С. Хто він, доктор права М. Лозинський. *Віче*. 1999. № 8. С. 102–112.
130. Пальчевський С. Педагогіка: Навч. посіб. К.: Каравела, 2007. 576 с. https://pidru4niki.com/1029072435493/pedagogika/fakultativni_zanyattya (дата звернення 15. 03. 2023)
131. Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-ті роки ХХ ст.) : монографія. К. : «МП Леся», 2006. 672 с.
132. Пометун О., Фрейман Г. Методика навчання історії в школі. К.: Генеза, 2006. 328 с.
133. Програма «Видатні постаті України кінця XVIII-початку ХХ ст.». <https://www.schoollife.org.ua/prohrama-vydatni-postati-ukrajiny-kintsya-hviii-rochatku-hh-st-9-klas> (дата звернення 12. 03. 2023)
134. Ріпецький С. Українсько-польський процес 1918–1923 перед світовим трибуналом. Чикаго; Нью-Йорк : Український публіцистично-науковий інститут, 1963. 40 с.
135. Рубльов О., Черченко Ю. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції : 20-50-ті роки ХХ ст. НАН України; Ін-т історії України; Ін-т української історіографії. К. : Наукова думка, 1994. 350 с.
136. Рубльов О. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914–1939). К. : Інститут історії України НАН України, 2004. 632 с.
137. Сидоренко Н. Лозинський Михайло Михайлович. Українська журналістика в іменах / за ред. М. М. Романюка. Львів : НАН України, Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника, 1999. Вип. 6. С. 188–189.
138. Симоненко Р. Імперіалістична політика Антанти і США щодо України в 1919 році (Паризька мирна конференція і антирадянська інтервенція на Україні). К. : Вид-во Академії Наук УРСР, 1962. 440 с.
139. Соляр І. Я. Радянофільство у Західній Україні (1920-ті рр.). *Український Історичний Журнал*. 2009. №1. С. 55–67.

140. Стахів М. Західня Україна та політика Польщі, Росії та Заходу (1772–1918). Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923. Том IV. Скрантон, 1960. Том IV. 192 с.

141. Стахів М. Західня Україна та політика Польщі, Росії та Заходу (1772–1918). Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923. Том V. Скрантон, 1960. Том V. 192 с.

142. Стахів М. Західня Україна та політика Польщі, Росії та Заходу (1772–1918). Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923. Скрантон, 1961. Том VI. Кн. 1. 220 с.

143. Стецюк Н. Михайло Лозинський – визначний український вчений-правознавець. *Вибори та демократія*. К.: Інститут виборчого права, Національний університет «Києво-Могилянська Академія». 2007. №3 (13). С. 55–59.

144. Стецюк П. Повернення Михайла Лозинського (до питання про місце і роль української правової думки на чужині в процесі побудови суверенної національної Української держави). *Науковий збірник Українського Вільного Університету. Матеріали конференції «Український Вільний Університет : з минулого в майбутнє. До 70-річчя з часу заснування» (Львів, 13–14 лютого 1992 року)*. Мюнхен ; Львів. С. 72–79.

145. Стрельський Г. Лозинський Михайло Михайлович. Українські дипломати доби національно-державного відродження (1917–1920 рр.) / за ред. Л. Тупчієнка, В. Ціватого. К. : Вид. дім «ДЕМІД», 2000. С. 19–20.

146. Сухий О. М. Михайло Лозинський : вчений, громадський діяч, політик. Львів : Б. в., 1995. 32 с.

147. Сухий О. М. Галичина : між Сходом і Заходом. Нариси історії XIX–XX ст. 2-ге вид., доп. Вип. 2. Ч. 2. Львів : Львівський національний ун-т ім. І. Франка, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1999. (Серія «Українські історики»). 228 с.

148. Тихолоз Н. Іван Франко та Михайло Лозинський: історія творчих взаємин. *Вісник Львівського університету. Серія Журналістика*. 2015. Вип. 40. С. 157–170.

149. Тищик Б. Західно Українська Народна Республіка (1918–1923). Історія держави і права. Львів : Тріада плюс, 2004. 392 с.

150. Яковенко Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник. Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. 324 с.

151. Wójtowicz-Huber B. «Ojcowie narodu». Duchowieństwo greckokatolickie w ruchu narodowym Rusinów galicyjskich (1867–1918) / pod redakcją naukową Jana Koźbiała. Warszawa: Wyd-wo Uniwersytetu Warszawskiego, 2008. 333 s.

152. Przeniosło M. Polska Komisja Likwidacyjna. 1918–1919. Kielce : Wyd-wo Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Jana Kochanowskiego, 2010. 374 s.

153. Tomczyk R. Galicyjska Rusko-Ukraińska Partia Radykalna w latach 1890–1914. Szczecin : ZAPOL, 2007. 422 s.

154. Żurawski vel Grajewski P. P. Sprawa Ukraińska na Konferencji Pokojowej w Paryżu w roku 1919. Warszawa : Wyd-wo Naukowe «Semper», 1995. 128 s.

VII. Енциклопедичні та науково-довідкові статті

155. Бібліографія української преси в Польщі (1918–1939) і Західно-Українській Народній Республіці (1918–1919) / Уклав Є. Місило. Едмонтон – Альберта: вид-во Канадського інституту українських студій. Альбертський університет, 1991. 200 с.

156. Енциклопедія Українознавства. Загальна частина. В 3-х томах. К.: Інст. Укр. археології та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України. К., 1995. Т. I. С. 529 с.

157. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія : До 100-річчя утворення Західно-Української Народної Республіки. Т. 1: А–Ж. Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2018. 695 с.

158. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія : До 100-річчя утворення Західно-Української Народної Республіки. Т. 2: З–О. Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2018. 840 с.

159. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія : До 100-річчя утворення Західно-Української Народної Республіки. Т. 3: П–С. Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2020. 584 с.

160. Кучерук В. Українська Галицька Армія: довідник. Київ, 2010. 448 с.

161. Сухий О. Лозинський Михайло. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Уряди. Постаті / гол. ред. ради Я. Ісаєвич ; упоряд. : М. Литвин, І. Патер, І. Соляр. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. С. 159–171.

162. Encyclopedia of Ukraine. Vol. I. Toronto – Buffalo – London, 1985. 952 р.

VIII. Дисертації та автореферати

163. Великочий В. Історія ЗУНР: джерела до вивчення державного будівництва : дис. ... канд. іст. наук : 07. 00. 06. Івано-Франківськ, 1999. 211 с.

164. Красівський О. Польсько-українські стосунки у Східній Галичині в контексті польської національної політики (1918–1923 рр.) : дис. ... д-ра іст. наук : 07. 00. 05. К., 1999. 435 с.

165. Лісна І. Становлення української державності в Галичині (1918–1923 рр.) : дис. ... канд. юрид. наук : 12. 00. 01. Львів, 1998. 178 с.

166. Олешко Н. Український національно-визвольний рух у Галичині на початку ХХ ст. та українська преса Наддніпрянської України : дис. ... канд. іст. наук : 07. 00. 01. Х., 2006. 183 с.

167. Олійник М. Громадсько-політична і науково-публіцистична діяльність Михайла Лозинського : дис...канд. іст. наук : 07.00.01. Львів, 2011. 257 с.

168. Олійник М. Громадсько-політична і науково-публіцистична діяльність Михайла Лозинського: Автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. іст. наук. Львів. 2011. 20 с.

169. Осадчук С. Правові погляди Михайла Лозинського : дис. ... канд. юрид. наук : 12. 00. 01. Львів, 2000. 227 с.

170. Павлюк О. Східна Галичина в європейській політиці 1918–1919 : дис. ... канд. іст. наук : 07. 00. 03. К., 1993. 199 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Михайло Михайлович Лозинський (1880–1937)

Джерело: Лозинський Михайло Михайлович. Вікіпедія. URL:
https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D0%BE%D0%B7%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%9C%D0%B8%D1%85%D0%B0%D0%B9%D0%BB%D0%BE_%D0%9C%D0%B8%D1%85%D0%B0%D0%B9%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Lozinsky_M_M.jpg

Додаток Б

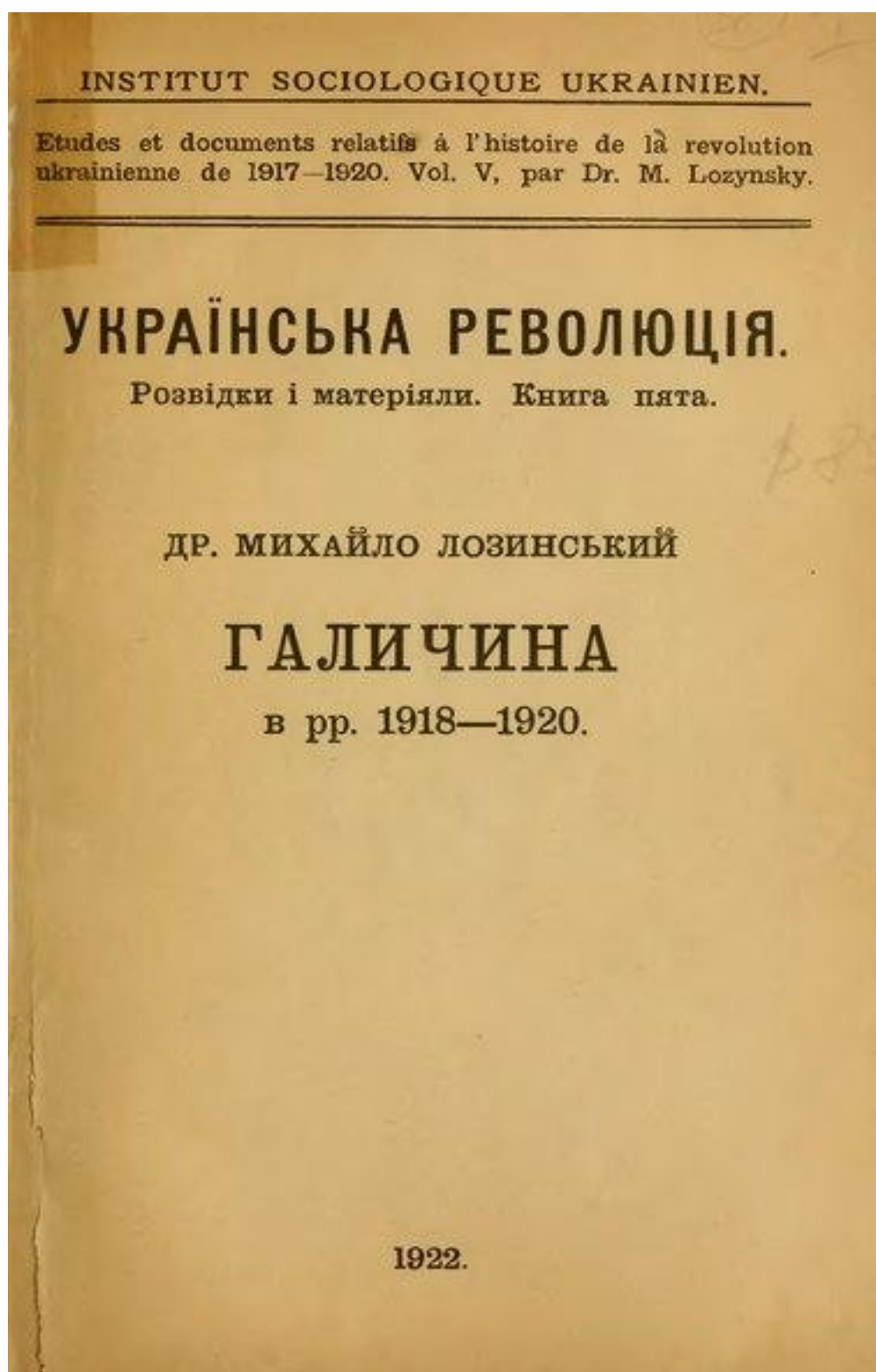
Меморіальна дошка М. Лозинському у його рідному селі Бабин Зарічний

Джерело: особистий архів автора

Додаток В

Найважливіша праця М. Лозинського

Джерело: Галичина в рр. 1918—1920. URL:

https://uk.wikisource.org/wiki/%D0%93%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B0_%D0%B2_%D1%80%D1%80._1918%E2%80%931920